

શ્રીમંત સરકાર મહારાજ સાહેબ સયાજીરાવ
ગાયકવાડ સેનાખાસબેલ સમશેર
ખાહાદુર એમના ઉદાર
આમયથી.

પ્રાચીનકાવ્યમાલ્ય

ગ્રંથ

પ્રેમાનંદકૃત

માર્કંડેયપુરાણ.

ભાગ ૨ જો.

સંશોધન કરી ટીકા સહિત પ્રસિદ્ધ કરનાર
હરગોવિંદ દાસ્કાદાસ કાંટાવાળા

અને

નાથાશંકર પૂજારાંકર શાસ્ત્રી.
વડોદરા.

સંવત ૧૯૪૬-૪૭ સન ૧૮૯૦-૯૧.

કીમત રૂ ૧-૦-૦

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે).

અમદાવાદ “આર્યોદય”

તથા

વડોદરા “વીરક્ષેત્રમુદ્રાલય”માં છાપ્યું.

Under the liberal patronage of
His Highness Maharaja
SAYAJI RAO GAEKWAR
Sena Khaskhel Samsher Bahadur
Baroda.

PRACHIN KAVYA MALA,

or

Old Gujarati Poetical Series,

Vol. XVII.

POET PREMANAND'S

MARKANDEYA PURAN

Published with annotations

By

Hargovind Dwarkadas Kantavala

and

Nathashankar Pujashankar Shastri.

A. D. 1890-91.

Price Re 1-0-0

પ્રસ્તાવના.

યથાર્થ રાજ્યધર્મ જાણનાર વિવેકી રાજ્યકર્તા પોતાની પ્રજાનું અનેક પ્રકારે કલ્યાણ કરવું એજ ઈશ્વરકૃપાથી પોતાને પ્રાપ્ત થયેલા સર્વોપરિ પદ-નું સાર્થક થવું માને છે. તે કલ્યાણ કરવાના વિવિધ પ્રકાર છે. વસુધરા (પૃથ્વી) ને જે પ્રદેશ પોતાની છે તેમાં અન્નદાદિ ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ છે તેનો, તથા તેમાં ધારણ થયેલ વસુ (ખનિજ ધન રત્નાદિ) ને બહિર્ કઢાવી તેનો, પોતાની પ્રજાની સુખવૃદ્ધિને અર્થે, ઉપયોગ કરે છે: પ્રજાની સુખશાન્તિમાં ભંગ ન થતાં તેનો વધારો થવા અનેક પ્રકારની યોજના કરે છે; નિર્મળ જળાશય, સુગમ માર્ગ, ઔપધાન્ય આદિથી શરીરની સુખાકારીનાં સાધન નિર્માણ કરે છે; તથા વિદ્યાલય, પુસ્તકાલય, મંથવૃદ્ધિ આદિ મનની સુખશાંતિનાં સાધન આપે છે. ન્યાયથી, નીતિથી, પ્રીતિથી, સમભાવથી, ઉદારતાથી, પ્રજાને સ્વપ્રજાતુલ્ય ગણી પિતાવત્ સર્વનું પાલન તથા હિત કરવું એજ ધર્મ તથા સ્વાર્થ માની અન્વય જે રાજા પ્રજાનું રંજન કરવાં પ્રવર્તે છે, તેની પ્રજા સુખી થાય છે, તથા તેના મનોરથ સફળ થઈ, તે અક્ષય કીર્તિને પામે છે, એ આદિ અનુભવસિદ્ધ થયેલા પ્રામાણિક સિદ્ધાન્તો છે.

શ્રીવડોદરારાજ્યના વિદ્વાન્, શક્તિમાન્ અને પરમ પવિત્ર મહારાજા-ધિરાજ શ્રીમન્ત સયાજીરાવ ગાયકવાડ સેનાપ્તાસખેલ સમશેર બહાદુર એમનાં પૂર્વોક્ત ઉદાર વિચારો અને સિદ્ધાન્તો પર બહુ બાવ, તથા તેવા ઉત્તમ વિચારોને આચારમાં આણી પ્રજાનું કલ્યાણ કરવાનો તેમનો મહાન્ પ્રયત્ન, એ સાંપ્રતકાળમાં સર્વ સ્થળે પ્રશંસનીય ગણાતાં દૃષ્ટાંતરૂપ થઈ પડ્યાં છે.

• શ્રીમન્ત મહારાજાધિરાજના એ ઉદાર બાવથી ઉત્તેજાતા. ૮ મે સન ૧૮૮૯ ની એક સ્મરણી તેઓ નામદારની સેવામાં રજુ કરવામાં આવી હતી. તેનો આશય એ હતો કે વડોદરારાજ્યમાં થઈ ગયેલા ગુર્જર દુવિઓના અપ્રસિદ્ધ મથો પ્રસિદ્ધિમાં આવે તેવી યોજના રાજ્યઆશ્રયથી થાય તો-સારું.

પ્રાચીનકાવ્યસંગ્રહ એ નામનાં ગુજરાતી કવિતાનાં પુસ્તક વડોદરા રાજ્યના ડાઈરેક્ટર ઓફ પર્નાક્યુલર ઈન્સ્ટ્રક્શન, રાવસાહેબ હરગોવિંદદાસ દ્વારિકાદાસ તથા વડોદરાનિવાસી શાસ્ત્રી નાથાશંકર પૂજારાંકર એમની તરફથી પ્રસિદ્ધ થવાનો આરબ થઈ ચૂકેલો હતો, અને તે સારું ધણુ રતુ-તિષાત્ર પ્રપાતથી હસ્તલિખિત ગ્રંથનો સારો સંગ્રહ તેમણે કર્યો હતો. વડોદરારાજ્યનું દેશી કેળવણીખાનું મારી ટ્રેન્સેજ નામે સુપરન તથા પછી આ સંગ્રહ ખાત મેં તપાસ કરી. તે ઉપરથી જોનામાં આખું કે રત્નાદિ ધનના બહાર દટાઈ રવાહોય જે તેમ અનેક વિષયો પર રચેલી કવિતાના બહાર દટાઈ પડી રહ્યા હતા, અને તે બહારનો પ્રમાણ ઉપયોગસાર બાલ લાવી તે દ્વારા સર્વવિચારને પુષ્ટિ આપવી એ લાભકારક થશે એમ લાગ્યું. આ કવિઓમાં પ્રેમાનંદ, રત્નેશ્વર, વલ્લભ, બાલણુ, દયારામ, હરિદાસ, ભોજોબક્ત, ધીરોબક્ત, ગિરિધર, આદિ બહુ પ્રસિદ્ધ અને લોકપ્રિય કવિઓ આવી જાય છે. રાધાભાઈ તથા દીવાળીભાઈ નામની બે સ્ત્રી કવિઓની કવિતા પણ મળી આવી છે. અને બાપુસાહેબ ગાયકવાડ એ નામના પ્રસિદ્ધ થયેલા ઇશ્વરભક્તની કવિતાનો પણ સારો સંગ્રહ છે. આ સર્વ કવિતા શોધી અને દીકા સાથે છપવતાં ત્રણ વર્ષ લાગશે એમ અનુમાયશ થઈ છે. એ કામ પૂર્ણ કરવા શ્રીમંત સરકાર મહારાજ સયાજીરાવ ગાયકવાડ એમણે રૂ. ૧૨૦૦૦) બાર હજારની રકમ મળુર કરી કીમતી આશ્રય આપ્યો છે. અને તેથીજ આ પુસ્તક પ્રગિદ્ધિમાં આવી શકશે. આ ઉદાર અનુગ્રાથી ગુર્જરપ્રજા અને સર્વ ગુર્જનામી ઉપર ઉદાર થયો છે. એમ સર્વ સમગ્ર જનને લાગ્યા વિના રહેશે નહિ.

કવિતા વિષે એક ઈંગ્રેજ કવિ કહે છે કે:—

Poetry is itself a thing of God;

He made his prophets poets, and the more

We feel of poesy do we become

'Like God in love and power.

કવિતા સ્વતઃ ઈશ્વરની એક વસ્તુ છે. ઈશ્વરે કવિઓનેજ પોતાના ભવિષ્યદ્વારી કર્યા છે. અને કવિતાને જેમ આપણે અધિક અનુભવીએ છીએ તેમ આપણે સ્નેહમાં અને શક્તિમાં ઈશ્વર પેઠે યજ્ઞએ છીએ.

કવિ વિષે વર્ણવ્ય કહે છે કે:—

Blessings be with them, and eternal praise,
Who gave us nobler loves, and nobler cares,
The Poets, who on earth have made us heirs,
Of truth and pure delight by heavenly lays.

WORDSWORTH.

જેઓએ આપણને શ્રેષ્ઠતર પ્રેમ તથા શ્રેષ્ઠતર ઉત્કંઠા આપ્યાં છે તે કવિઓ ઉપર આશિર્વાદ તથા અનંત પ્રશંસા હો; જેમણે દિવ્ય કાવ્યવડે આ જગત્ ઉપર આપણને સહનના અને સ્વચ્છ આનંદના ઉત્તરાધિકારી કર્યા છે.

આપણા દેશમાં તો કવિને સ્વિ સમ ગણી તેની બહુ પ્રકારે પ્રશંસા કરવામાં આવે છે તે પ્રસિદ્ધ છે.

સ્વદેશમાં કોટ, રાજમહાલય, ધર્મશાળાઓ, દેવાલય, જળાશય, વિશ્રામસ્થાન, આદિ કીર્તિસ્થંભ પૂર્વેના રાજા કે ધર્માત્મા ગૃહસ્થો કરાવી ગયા હોય છે, તેનો જીર્ણોદ્ધાર કરવો એ મહાપુણ્યનું કાર્ય છે, એમ ધર્મ-શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે, અને સારા રાજાઓ તેમ કરાવે છે પણ ખરા. અને તેથી સૂર્ય પ્રજાના મુખ્યભાગમાં વૃદ્ધિ થતી તેમનો આશિર્વાદ મેળવે છે.

કવિના દ્રવતા અંતઃકરણમાં ઉત્પન્ન થઈ સહૃદયજનોના અંતઃકરણમાં પ્રવેશી ત્યાં વસી સુખાનંદ દેનાર કવિતા તેનો જીર્ણોદ્ધાર પણ પ્રશસનીય અને પુણ્યપ્રદ છે. બાગમ્થી વૃદ્ધ-રંકથી શ્રીમાન સુધી સર્વને દુઃખમાં વિશ્રામસ્થાન અને સુખને અધિક કરનાર કવિતા એ પણ સાધન છે. એવા એક સુખપ્રદ સા-

આશા છે કે આ પ્રાચીન ગુર્જરકવિઓની સુંદર તથા બોધક કવિતાથી વાંચનારનું યાન તથા સદ્ગુણ, રસગુણ, રૂચિ, રસિકતા, સહૃદયતાદિ ઉચ્ચ પ્રકારનાં યજ્ઞ વૃદ્ધિ પામશે, અને ગુર્જરવાસી અન્ય સમર્થ કવિઓની કવિતાની પણ તીવ્ર યાચના થઈ પ્રકટ થશે.

આ પ્રાચીનકાવ્યમાળાને કચ્છ, કાઠિયાવાડ અને ગુર્જરાતના રાજ્ય-કર્તાઓ તરફથી તથા બીજા ધૈણ્ય સદ્ગૃહસ્થો તરફથી ઉદાર આશ્રય મળ્યો છે, તે માટે તેમનો અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનવામાં આવે છે.

વડોદરા.

સંવત ૧૯૪૬ ના વૈશાખ
સુદી ૧, તા. ૨૦ એપ્રિલ સન
૧૯૪૦, રવિવાર.

મણિભાઈ જશભાઈ.

ગ્રંથવિવેચન.

માર્કંડેયપુરાણના અધ્યાય ૨૦ સુધી ૩૬ સુધી ૧૭ અધ્યાયમાં મદાલસા-
નું આખ્યાન છે. એ પુરાણનું બાપાંતર કરતાં પ્રેમાનંદને જે જે ઉત્તમ
આખ્યાનો હાથ લાગતાં ગયાં તે તે રસિક કરવાનો અવસર તે વૃથા જવા દે
એમ ધારવું જ શું કરવા જોઈએ ? આ આખ્યાન પાણી તેણે ૪૮ કડવાં
જોડ્યું લખ્યું છે, અને તેમ છતાં તેમાં નીરસ કે તુચ્છ વસ્તુ કંઈ નથી એમ
રસિક વાંચનાર જોઈ શકશે. અંથને અતે પ્રેમાનંદ લખે છે તે ઉપરથી તથા
આખ્યાનની રચના ઉપરથી એમ માલમ પડે છે કે પ્રથમ સંવત્ ૧૭૨૮માં
તેણે એક સ્વતંત્ર મદાલસાઆખ્યાન ૩૫ કડવાંનું જોડ્યું આજુ અંથના ૭૮
મા કડવા સુધીનું રચ્યું હતું. પાણી માર્કંડેયપુરાણ આખ્યાનું પદ્યમય બાપાં-
તર લખતી વખતે તે નવું ન કરતાં જોમનું તેમ મૂકી દેઈ પુરાણ સાથે
મેળવી દેવાને ખીજાં ૧૩ કડવાં વધારીને કુલ ૪૮ કડવાંનું આ આખ્યાન
તેણે લખ્યું છે. પૂર્વે કરેલો સ્વતંત્ર મદાલસાઆખ્યાનનો અંથ યદ્યપિ પ્રેમાનંદ
કૃત માર્કંડેયપુરાણના ખીજા બધા ભાગની પેઠે મૂળ સાથે અક્ષરશઃ મળતો
નથી આવતો તથાપિ જૂનો કરેલો અંથ રદ કરીને નવોજ કરવો કવિને ઠીક
ન લાગવાથી તેનોને કાવ્યમ રાખી આમાં ઉમેરીને ૭૮ મા કડવાથી નવીન
સંબધ મેળવ્યો છે. એ વિષે માર્કંડેયનો પેહેલો ભાગ જે છપાઈ ગયો છે તેના
છેલ્લા કડવામાં પ્રેમાનંદ ઈસારો પાણી કરી જાય છે. તે લખે છે કે:—

“ મુત કાણો કૂડો હો, ન નાખી દે કોઈ;
અંથ કૂડો જૂડો દો, રાખ્યો એવો સોઈ જોઈ;
હંમેઠ કંઈ ઠેલે હો, કૃષ્ણો વિચા' કાળે;
વિપ્ર અંથ મેળે હો, ન્યાય એ છે તો આળે. ”

અરજુ. પ્રેમાનંદે આખ્યાનની ગૂંથણી કરવામાં અસક્ષ કરતાં શો ફેર-
હાર ક્યો છે ને જગ્યાઈ આવવા માટે મૂળ સંસ્કૃત અંથમાં ક્યાનો આરંભ
કેમ થાય છે ને કુંકામાં જતાવી પછી પ્રેમાનંદે કેવી રચના કરી છે ને સંક્ષે-

પમાં બતાવીએ છીએ. અસલ સંસ્કૃતગ્રંથમાં લખે છે કે એક શત્રુજિત નામે રાજાને ઋતુધ્વજ નામે પુત્ર હતો. આ પુત્ર આતિ ઉત્તમ શુણેવાળો હતો. અશ્વતર નામના બે પુત્રો કોઈ વખત બ્રાહ્મણ વેપે પૃથ્વી ઉપર આવ્યા હશે તે આ રાજપુત્રના ગુણથી લેભાઈને તેની મૈત્રાના સબંધમાં આવ્યા અને દિવસાનુદિવસ ધાડા રનેહમાં પડી આજો દિવસ તેની સાથેજ નિર્જ-મન કરવા લાગ્યા. પોતાના પુત્રોની ગેરદાનરી જોઈ અશ્વતર નામે તેમને-એક વખત કારણ પૂછ્યું ત્યારે તેમણે ઋતુધ્વજના ઉત્તમ શુણે વર્ણ્યા અને તેની મિત્રતા તથા રનેહાનુબંધનું વર્ણન કર્યું. અશ્વતરે તે સાંભળી ઋતુધ્વજનાં વખાણ ક-ી પોતાના પુત્રોને શીખામણ આપી કે એવા પ્રેમાળ મિત્રની તમે કાંઈ સંભાવના કરો છો કે કેમ ? પુત્રોએ જણાવ્યું કે આપણી સમૃદ્ધિ કરતાં એની સમૃદ્ધિ કાંઈ ઉતરતી નથી તેથી અમે એને શુ આપી શકીએ ? એમ છતાં એક વાત એનું અમીષ્ટ કરવા જોવી છે પણ તે અશક્ય છે એટલે તે વિષે કાંઈ કહેવું મોઝ્ય નથી. અશ્વતરે ફરીને કહ્યું કે 'હિયોગના આગળ અશક્ય કાંઈ નથી' માટે તે અશક્ય વાત શી છે તે મને કહો અને તે સંપાદન કરી આપીને પણ મિત્રના અનુણી થાઓ એમ મારો તમને ઉપદેશ છે. નામપુત્રોએ કહ્યું કે, હું પિતા સાંભળો. કોઈ ગાત્રવનામે ઋષિએ એક વખત શત્રુજિતની સમામાં એક ઘોડા સાથે આવીને કહ્યું કે વજ્રકેતુ દાનપના બે પુત્ર તાળકેતુ અને પાતાલકેતુ મારા આશ્રમનો બંગ કરી મને સમાધિમાં વિશ્વ કૃપા કરતા હતા. સાપથી તેમનો નાશ કરવાને હું સમર્થ છતાં હુએ પ્રાપ્ત કરેલા તપનો એમ બાપ કરવો મને મોઝ્ય લાગ્યો નહિ; પણ એક વાર જ્યારે તેમણે કરેલા ઉદ્વચથી હું બહુ ખેદ પામ્યો ત્યારે મેં આકાશમાં દૃષ્ટિ કરી અને તે સાથેજ એક ઘોડો નીચે ઉતરી આવ્યો. તે ઘોડો આ છે. એ કુ(પૃથ્વી)ના વલય(પરિધ)ને ફરી વળે એવો છે માટે એનું નામ 'કુવલય' એવું છે. એની ત્રણ શાકમાં અવ્યાદત ગતિ છે. એના પર બેસીને તારો પુત્ર આખી પૃથ્વીનું રાજ્ય મેળવશે તથા પ્રખ્યાત થશે. માટે આ ઘોડો તને હું બેટ કરું તારા પુત્રને એ ઘોડાપર બેસાડીને મારા આશ્રમનું રક્ષણ કરવાને મોકલ. નામપુત્રો કહે છે કે હું પિતા, શત્રુજિતને તે માન્ય કરીને પુત્રને ગાત્રવની સાથે મોકલ્યા. ઋતુધ્વજે પાતાલકેતુ ને મહ્યમનું રૂપ મનીને આશ્રમમાં આવ્યો હતો તેને 'આખરડે તોંધો, તેથી ને આખર સુદિન નાડો ઋતુધ્વજ તેની પાછળ પડ્યો. તે પાતાળમાં પેસીને ફરી અણેય થઈ ગયો, અને ઋતુધ્વજ એક સુંદર

મેહેલ આગળ આવી પહોંચ્યો. તેમાં તેણે એક સ્ત્રી (મદાલસાની સખી) જોઈ. અંદર પેશીને જોતાં બીજી એક સુંદર કુમારિકા (મદાલસા) પક્ષગરબર મેહેલી જોઈ. આ પુરુષને જોઈને તે મૂઝાં પામી તેને પેલી મદાલસાની સખી કુંડલા તથા ઋતુધ્વજે આવધ કરી તેઓ કોણ છે તેનું વૃત્તાંત પૂછ્યું. કુંડળાએ કહ્યું કે હું ગંધર્વપત્ની છું. મારા પતિને શું જ દૈત્યે માર્યો ત્યારથી તીર્થફરીને તપ કરવામાં અગ્રયુધ્ધ ગાળવાના હેતુથી હું તીર્થ ફરતી હતી, એવામાં પાતાળકેતુ દૈત્યે વિશ્વાવસુની પુત્રી આ મદાલસા ને મારી મેહેનપણી છે તેનું હરણ કરીને તેને અહીં આણી. અને તે માલમ પડવાથી તેને સુખ ઉપજવવાને તેની સાથે હું પણ દુઃખમાં રહી છું. આવતી ત્રયોદશીએ એની સાથે પાતાળકેતુ પરણવાનો છે એમ જાણીને આ કુમારિકા આત્મઘાત કરતી હતી, પણ એટલામાં કામધેનુએ તેને તેમ કરતાં અટકાવીને કહ્યું કે એક રાજ પુત્ર, ને પાતાળકેતુને મારશે તે તને વરશે, 'માટે મરીશ નહિ'. આ ઉપરથી તે પુરુષ આવવાની પ્રતીક્ષા કરીને અમે રહ્યાં છીએ. હમણા ખબર પડી કે તે દૈત્ય વસહરપે મૃત્યુલોકમાં ગયો ત્યાં તેને કોણે વીંધ્યો છે. હવે તમે કોણ છો તે કહો. ઋતુધ્વજે કહ્યું કે હું રાજપુત્ર ઋતુધ્વજ ગાલવનો આશ્રમ સાચવતો હતો. તેવામાં એક દૈત્ય સૂચરને વેષે ત્યાં આવ્યો તેને મેં બાણથી વીંધ્યો છે. તે નાહો તેની પાછળ આવતાં હું અહીં આવ્યો છું. આ વગેરે વાતચિતથી કામધેનુએ કહેલો પુરુષ આજ છે એમ નક્કી કરી કુંડળાએ તુંબરૂનું રમરણ કર્યું તુંબરૂએ તે બેનું લગ્ન કર્યું અને પછી કુંડળા તપ કરવાને મઠ તથા દંપતી સ્વદેશ ગયાં.

નાગપુત્રો કહે છે કે હે પિતા, બાઈનું ગરણ સાંભળી ખિન્ન થયેલા તાલકેતુએ પૃથ્વીપર જઈ એક માયાવી આશ્રમ નિર્માણ કર્યો અને ત્યાં તપસ્વી થઈ બેઠો. એક વાર ઋતુધ્વજને ત્યાંથી જતો જોઈને તેણે તેની પાસે જઈને કહ્યું કે મારે વગ કરવો છે માટે આ તમારા કંઠનું ધરણ મને આપો, તથા હું જળમા પેશી વરણનું ઉપાસન કરી આવું ત્યાં સુધી મારો આશ્રમ સાચવો. સત્યવ્રતવાળા રાજકુમારે કંઠભૂષણ આપ્યું તથા થોડા ઉપર બેશાને તેનો આશ્રમ સાચવવાનું વચન આપ્યું, જેથી તે હમતપસ્વી પાણીમાં ડૂબકી મારીને બીજે માર્ગે અયોધ્યામાં ગયો. તથા ત્યાં જઈને કહ્યું કે મારા આશ્રમમાં ઋતુધ્વજ વીર તપસ્વીઓની રક્ષા કરતો હતો ત્યાં કાઈ દુષ્ટ દૈત્યની સાથે યુદ્ધ કરતાં છાતીમાં બાણો વાગવાથી ને મરાયો. મરતી વખતે આ આભૂષણ તેણે મને આપ્યું પણ અમારે તપસ્વીને

સોનાને કાંઈ અપ નથી માટે તે તમો દ્યો. તેના ઘોડાને પણ દુષ્ટ દાનવો લેઈ ગયા તથા તેના શબ્દને તપસ્વીઓએ અગ્નિસંસ્કાર કર્યો. આ વાત સાંભળીને તથા કંદાભૂપણ જોઈને મદાલસા મરણ પામી. તે હગતપસ્વી પાછો તેજ વાટે જળમાં પેશીને આશ્રમ પાસે નીકળ્યો અને ઋતુધ્વજને ઉપકાર માની તેને વિદાય કર્યો. ઋતુધ્વજ ઘેર ગયો ત્યારે પત્નીનું મરણ સાંભળી ઉદાસ થયો. તથા તે દિવસથી તેણે મનમાં એવો નિશ્ચય કર્યો કે મદાલસા વિના બીજી સ્ત્રીસાથે લગ્ન કરવું નહિ.

નાગપુત્ર કહેછે કે હે પિતા, એટલી તેના વૈભવમાં ખોટ છે, પણ તે અમે શી રીતે પૂરી સહીએ ? અશ્વત્થરે આ સાંભળીને દયાર્દ્ર અંતઃકરણથી સરસ્વતીનું તપ કર્યું તેની પાસેથી ગાનવિદ્યા સપાદીને તેવડે મહાદેવનું તપ કર્યું તથા તેમના વરદાનથી પુનઃ મદાલસા પ્રાપ્ત કરીને ઋતુધ્વજને આજી આપી.

ત્રેમાનંદના જૂના મદાલસા આખ્યાનમાં આવેલા માર્કંડેયમાંની એટલી કથા છે. હવે તે ત્રેમાનંદે શી રીતે વિસ્તારી છે તે જોઈએ.

યુધિષ્ઠિરને બ્રાતૃમરણનો શોક થવાથી તેનું સાંત્વન કરતાં નારદ તેને કહેછે કે મરી ગયેલાં કોઈ જીવતાં નથી; માત્ર એક મદાલસા જીવી હતી. યુધિષ્ઠિર તે સાંભળીને તેનું આખ્યાન સાંભળવાની ઇચ્છા બતાવે છે. તે ઉપરથી નારદ તેને માર્કંડેય ઋષિની કથા કહેછે. એક વખત માર્કંડેય તપ કરતા હતા તેનો ભગ કરવાને મેનકા અપ્સરાને દંદ્રે મોકલી; તેથી ચલાનગાન થયેલા ઋષિનું પડેલું વીર્ય બહીને એક બગલીએ સો પુત્ર જન્મ્યા. તે બગલા માર્કંડેયના પ્રતાપથી જાણી થયા. મોઢ શુભાચારી-નામે મુનિ તેની પાસે તત્વજ્ઞાન સાંભળવા આવ્યો ત્યારે બગલાઓએ તેમને કહ્યું કે મરણવા થતું એ સુકિત છે. શુભાચારી મરણવાનો અર્થ મયાર્થ ન સમજતાં પછવા લાગ્યા કે મરીને જીવે તેને મરણવા કહેવાય. ત્યારે તેવો મરણવો કોણ છે તે તમો જાણતા હો તો કહો. બગલાઓએ જાણ્યું કે આ મુનિ સ્વર્ગ જીવિના છે માટે તેમને ચોગ્ય એવી લોકિકકથાથીજ તેમના મનનું સમાધાન કરવું એ ચોગ્ય છે. એમ ધારીને કહ્યું કે હે મુનિ, પૂર્વે એક મદાલસા મરીને જીવી હતી તેનું આખ્યાન તમને કહીએ છીએ તે સાંભળો.

ઉપર કહી તેટલી કથા તો ગ્રેમાનદે અંધનો ઉપોદ્ધાત કરવાને પ્રાહ્લ-
રથી લાવે છે. હવે માર્કંડેયપુરાણમાં કહેલી કથા શરૂ થાય છે. એક ગાલવ
નામે મુનિ યજ્ઞ કરતા હતા. નારદે તે યજ્ઞ બંધ કરાવવાને તાલકેતુ તથા
પાતાલકેતુ નામે બે દૈત્યને ઉચ્કેર્યા. તેમણે આવીને યજ્ઞ છુટ્યો તેથી ગાલ-
વને મોટો શોક થયો. (ગ્રેમાનદે યજ્ઞને નાત મેળાવડા. જેણું કાંઈક રૂપ
આપીને ગાલવને શોક કરાવ્યો છે, અને તેનું કારણ એમ જણાય છે કે
લોકમાં ચાલતી સામાન્ય રીતને અનુસરી કાવ્યરચના કરી ઓતાઓના મનને
અસર કરવી.) ગાલવે ફરીને હરિઆરાધના કરી પ્રસન્ન થયેલા હરિ
પાસે દ્રવ્ય માગી લેછે યજ્ઞ કર્યો તે પણ ભાગ્યો. ત્રીજી વારના યજ્ઞની પણ એ
ગતિ થઈ. આ જોઈને ગાલવમુનિ ક્રોધ્યા અને તેમનું દૈત્ય પ્રતિ કાંઈ આલ્યું
નહિંત્યારે દેવને શાપ દેવાને તૈયાર થયા ! બિચારા દેવોએ ભય પામીને એક
સર્વગામી અશ્વ લેઈને નારદને મોકલ્યા. આ અશ્વ લેઈને નારદના કહેવા
પ્રમાણે મુનિ શત્રુજિત પાસે ગયા અને તેના પુત્રને યજ્ઞરક્ષણાર્થે મોકલવા
માગ્યો. રાજાએ કનમનતાં કનમનતાં હા કહી અને પુત્ર આપ્યો, તથા તે
પોતાને યોગ્ય કન્યા ન મળવાથી પરણતો નથી માટે પરણવાનો ઉપદેશ
કરવાનું પણ ગાલવને સોંપ્યું. હવે ગાલવે એથી વારનો યજ્ઞ આરંભ્યો ત્યાં
પણ દૈત્યો આવ્યા. ઋતુધ્વજે પરાક્રમ કરી યુદ્ધમાં તાલકેતુને માર્યો, પણ
પાતાલકેતુ નાશી ગયો નાસતાં રસ્તામાં મદાલસાને જોઈને તે મોહિત થાય
છે અને હરણુ કરી જઈ પોતાના મકાનમાં રાખે છે. રસ્તામાં મહાદેવ પાર્વતી
હરણુ કરાતી કન્યાને જોઈને દયા લાવે છે તથા પાર્વતી વરદાન આપે છે
કે એ અસુરને મારનારો એ કન્યાનો ભત્રીયો થશે. દૈત્ય આ વરદાનમાં સમ-
જ્યો નહિ પણ મદાલસા તે એતી ગઈ. ઘેર ગયા પછી તેને પરણવાનો દૈત્યે
આગ્રહ કર્યો ત્યારે મદાલસાએ વખત વર્તીને તેને કહ્યું કે તમારું કુટુંબ
તેડાવો, પછી લગ્ન કરો આથી દૈત્યને પોતાનો બાઈ સાંભળ્યો અને તેનું
વૈર વળવાને તત્કાળ જવાનો નિશ્ચય કરી કોઈ કુંડળધાર દાનવની દીકરીને
રક્ષણાર્થે મૂકીને ચાલી નીકળ્યો; પણ ત્યાં ઋતુધ્વજ તૈયારજ હતો, તેણે તેને
યુદ્ધમાં હરાવીને તેનો કેડો લીધો. વાસહરૂપે તે દૈત્ય તો નાશી ગયો પણ
ઋતુધ્વજ મદાલસા પાસે આવી પોહોડ્યો. તે એની પ્રીતિ થતાં નારદે
આવી તેમનાં લગ્ન કર્યાં. અને દંપતી સ્વદેશ સીધાગ્યાં.

મદાલસાએ રાંઝને હાથે એક મણિ બાંધ્યો. એમ કહીને કે એ તમારે કાઢને આપવો નહિ; કેમકે જો એ મણિ બીજાની પાસે હું દેખીશ તો તમારું મરણ ચર્ચુ જાણીને હું પણ મરણ પામીશ. ઋતુધ્વજ એ કમ્પ્ત કરીને મૃગયા ગયો ત્યાં એક જળાશયમાં મણિના પ્રતિબિંબથી એ નાગ-પુત્ર ઉપર આગ્યા અને તેમને રાજ સાથે મિત્રતા થઈ.

પાતાળકેતુએ મદાલસાનું હરણ જોઈને તેની શોધ આજ્ઞાવી. નારદે તેનો પત્નો આપ્યો, અને તેથી બાર્હતુ' વેર લેવાને જોગી બની મદાલસાના ઘર સામે ઘણી લગાવી બેઠો. એક વખત રાંઝના હાથે મણિ જોઈ તેનું કારણ પૂછતાં રાંઝએ હતુ તેનું કહ્યું તેથી પાતાળકેતુએ ખાજણ વેધે તેની પાસેથી મણિ માગી લેધને તેની આંતે બતાવી તેનું મરણ સાંધ્યું. ઘેર આવેલા રાંઝને મદાલસાના મરણની વાત ખબર પડી તેથી તે જોગી થઈ ગયો. નાગપુત્રોએ આ વાત જાણી પોતાના બાપને કહી તેણે મહાદેવનું તપ કરી મદાલસાને મેળવી અને ઋતુધ્વજને આપી પ્રસન્ન થયો. ફરીને જળવા આવેલા પાતાળકેતુનો તેણે વધ કર્યો. એવી રીતે ત્રેમાનંદકૃત મદાલસાખ્યાન પૂરું થાય છે.

અસત્ર કરતાં આમાં આપણે ઘણા તફાવત જોઈએ છીએ. કવિએ કરેલાં ઉપોદ્ધાતને બાદ કરીએ તોપણ કમનો અને ઇતિવૃત્તનો ફેરફાર બહુ છે. મૂળમાં ગાલવ સમાધિસ્થ છે ત્યારે અહીં તે યજ્ઞની ધાક્ષમેલમાં પડ્યા છે. મૂળમાં નારદનું નામ પણ નથી, ત્યારે અહીં નારદ બન્ને પક્ષમાં વારંવાર દામ લાગે છે. મૂળમાં નાગપુત્રો મદાલસાના મરણ પછી મળે છે ત્યારે અહીં પેહેલા મળે છે મૂળમાં પાતાળકેતુ મરાયો છે ત્યારે અહીં તાલકેતુ મરાયો છે. મૂળમાં મૃત્યુ અટકાવવાને દામધેનુનું વરદાન છે ત્યારે અહીં હરણ થતાં પાર્વતીનું વરદાન છે. મૂળમાં વિંધ્યાચળની પુત્રી કુંડળા છે ત્યારે અહીં કુંડલધાર દાનવની પુત્રી કુંડળા છે. મૂળમાં તુંબુર વિવાહ કરે છે ત્યારે અહીં નારદ વિવાહ કરે છે. મૂળમાં તાલકેતુ મદાલસાનું મરણ સાધવાને એકંબુક્તિ કરે છે ત્યારે અહીં પાતાળકેતુ કાઢ બીજાનું યુક્તિ કરે છે મૂળમાં સરસ્વતી-દારા અશ્વતરે શિવને આરાધ્યા છે ત્યારે અહીં સરસ્વતીને પડ્યાં મૂક્યાં છે. મૂળમાં તાલકેતુને મારવાની વાત કે નહિ ત્યારે અહીં પાતાળકેતુનો વધ થયો છે. એવો ઘણો ફેરફાર છે.

એ ફેરફાર થવાનાં કારણો પૈકી એકતો એમ અનુમાન થાય છે કે કદાચ પુસ્તક જોયા વિના માત્ર સ્મરણ ઉપરથી કવિએ આખ્યાન લખી કાઢ્યું હોય, અથવા બીજા કોઈ સંસ્કૃત ગ્રંથમાં તેવું આખ્યાન કવિએ સાંભળ્યું હોય. અથવા ફેરફાર કરવામાં કવિનો કંઈ ખાસ હેતુ હોય. હવે આપણે એ વિચારવાનું રહ્યું કે એ ફેરફારથી આખ્યાનનું મહત્વ વધે છે કે ઘટે છે ? એનો નિર્ણય કરતા પહેલાં આપણે જો આખ્યાનનું કેટલે પ્રકારે વિવેચન થઈ શકે છે તે વિચારીએ.

પ્રેમાનંદે કહેલા આ આખ્યાનમાં જે જે વિષય સમાયેલા છે તે તે લક્ષમાં લેતાં એના પાંચ વિભાગ થઈ શકે છે, અને તેથી તેનું વિવેચન પણ તેટલી રીતે બની શકે. એટલે (૧) આખ્યાનરૂપે, (૨) કાવ્યરૂપે, (૩) બ્રહ્મસાનના અંથરૂપે, (૪) ધર્મશાસ્ત્રરૂપે અને (૫) નીતિશાસ્ત્રરૂપે

આખ્યાન રચનાને સંબંધે જે ફેરફાર ઉપર બતાવ્યો છે, તે કવિના પોતાના પણ લક્ષ્યમાં નહોતો એમ નહિ. અને તેથીજ એ પોને લખે છે કે “અંથ રૂડા છુડા હો, રાખ્યો એવી સોઈ જોઈ.” “વિપવૃક્ષો વિસંવર્ધસ્વયંઉત્તમસામ્પ્રતમ્.” એ ન્યાયથી સંવત ૧૭૨૮ માં કરેલો અંથ ૩૭ વર્ષ પછી થયેલા અંથમાં ઉમેરી લેવાની કવિની વૃત્તિ કેવળ સાહજિક છે. પણ એ ઉપરથી એટલું અનુમાન કરવાને હરકત નથી કે મદાલસા આખ્યાનનો એટલો ભાગ કવિની શરૂઆતની કવિતા હશે.

મદાલસાખ્યાનમાં મદાલસા અને ઋતુધ્વજનો ચમત્કારિક સંયોગ, મદાલસા અને ઋતુધ્વજનો પ્રેમ, મદાલસાનું મરણ અને જીવન, એટલો ભાગ કવિએ જૂનો લખ્યો હશે એમ તે અંથ ઉપરથી જણાય છે. એશિવાય મદાલસાનું વર્તન અને મદાલસાનું પુત્રશિક્ષણ, એ ભાગ પાછળથી કવિએ વધાર્યો છે.

આખ્યાનની રચના તો મને તેવી હો તથાપિ જોના પ્રકાશમાં હુલ્લક દોષ દેકાઈ જાય એવું આ આખ્યાનમાં શું છે ? એ પ્રશ્નનંદની વર્ણનરીતી છે. જે વર્ણનરીતી આપણે આખ્યાનરચના અંગેમાં જોઈ છે તેજ અહીં છે, એટલે તે વિશે વિશેષ વિવેચન કરવું કામનું નથી. હવે મદાલસા આખ્યાનને કાવ્ય રૂપે જોઈએ.

આ કાવ્યનો નાયક ઋતુધ્વજ છે. નાયિકા મદલસા છે અને પ્રધાન રસ શૃંગાર છે. શૃંગાર રસ આ કાવ્યમાં ત્રણ રીતે જમાવી શકાય એમ છે. એટલે આરંભમાં પૂર્વરાગ વિપ્રલબ શૃંગાર, મધ્યમાં કરણ વિપ્રલબ શૃંગાર અને અંત્યમાં સંજોગ શૃંગાર. માલવના યશતું રક્ષણ અને રાક્ષસવધ આદિ કૃત્ય એ ઉત્તમ નાયકનો ચિતાર છે. નાયિકાની સુંદરતાનું વર્ણન કવિએ પાતાળકેતુના હરણ પ્રસંગે કરેલું છે અને પાતાળકેતુનું મન તેમાં ચોટાડવાને તે યોગ્ય છે. પાતાળકેતુ પાસે તેના મનની આવી રિયતિમાં નાયકાતું હરણ કરાવવું એજ નાયકની ઉત્તમતાનું વ્યંજક છે. ઋતુધ્વજનો પાતાળમાં મદાલસા સાથે પ્રથમ મેળાપ વર્ણવે છે તે સમયના વર્ણન માટે કવિને ધન્યવાદ આપ્યા વિના રહેવાતું નથી. તે કેવું સ્વાભાવિક અને ચિત્તાકર્ષક છે, તેનાં એક બે ઉદાહરણ આપીને અમે વાંચનારની વધારે ખાતરી કરતાં પણ વિસ્તાર મળેલી અટકીએ છીએ. પાવંતીએ મદલસાને જ્યારે વરદાન આપી આશ્વાસન કર્યું ત્યારેજ જો કવિએ ધાર્યું હોત તો શ્રવણ પૂર્વરાગનું બીજ તે મૂકી શકત, પણ કવિએ તેમ નથી કર્યું તે તેની ઈચ્છાની વાત છે. નાયકની ઉત્તમતાના વ્યંજક વીરના સહકારી તરિકે માલવ યશભંગ પ્રસંગમાં, કવિએ બયાનક, બીભાસ અને દૈઙ વર્ણવે છે તે પણ કાવ્યને શૌભા આપે છે. મદલસાના મરણ પ્રસંગે કવિએ આ ઉત્તમ નાયકને જોગી બનાવી દીધાં છે તેથી તેની ધીરોદાત્તાતા ઝાંખી પડે છે. રામાયણમાં રામનું સીતાને માટે રહ્યું વાલ્મીકિએ વર્ણવે છેતાં રામની ધીરોદાત્તાતા કેવી જળવાઈ રહી છે તે, તે કાવ્ય વાંચનારાઓએ જોયું હશે. અથવા દેવયંતીના વિયોગમાં નળનું વર્ણન પ્રેમાનંદ કેવું કરે છે તે પણ જોવા જેવું છે. રઘુવંશમાં ઉદ્ધમતીના મરણથી અગ્નિ જે દશા થઈ છે તેવો ભાવ અહીં કવિ ઋતુધ્વજના સંબંધમાં વર્ણવે છે અને એમ કરીને નાયકનાયિકાના પ્રેમની વ્યંજના કરે છે, પણ તેમાં શૃંગારની પુષ્ટિ કરનારું ધણું ચોડું છે. મદલસા માટે જોગી થઈને ચાલી નીકળેલા પુત્રની પાછળ જઈને માખાપે જે આકંઠ કર્યું છે તે શ્રોતાના હૃદયમાં પત્તલ રસની છાયા ખડી કરે છે. નાગકુમારોની મિત્રતાદારા મિત્રવિપ્લા રતિભાવ કવિએ વ્યંગિત કર્યો છે. એવી રીતે મદલસાખ્યાનમાં કાવ્યના મુજો પણ કામદામ દેખાય છે અને તેને લીધેજ તે વાંચનારના ચિત્તને આકર્ષે છે.

મદાલસાખ્યાન કેવળ શ્રોતાને આખ્યાન તથા કાવ્યની ગમત આપે છે એટલુંજ નહિ, પણ તે ધણું અટપટું જ્ઞાનપ્રદ પણ આપે છે. અશ્વતર નાગે શિવની સ્તુતિ કરી છે, તે દ્વારા કવિએ આ પ્રસંગ આણ્યો છે. આખા માર્કંડેયપુરાણમાં અધ્યાત્મજ્ઞાનનું જો કે પ્રાધાન્ય છે તથાપિ તે વાત આ નાના સરખા આખ્યાનમાં કવિએ વીસારી મૂકી નથી. વળી જો આ આખ્યાનને જ્ઞાનવિદ્યાના રૂપક તરિકે લેઈએ તોપણ તે સંભવી શકે છે. મદાલસા એ રજોગુણાત્મક માયા, પાતાળકેતુ વગેરે કામાદિક વિષયો, એ નાગપુત્રો, અશ્વતર અને કંબળનાગ, એ ચાર અંતઃકરણ, અને સહજાએવડે વીંટાયેલો ઋતુધ્વજ રૂપી જીવ કર્મે કરીને સુખદુઃખરૂપ સંસારનો અનુભવ કરે છે. એવું જોઈને જ્ઞાની પુરુષોએ વિરક્ત યત્ન એ તાત્પર્ય છે.

વળી મદાલસાએ પોતાના ત્રણ પુત્રોને જે ઉપદેશ કર્યો છે તે તો અદ્ભુતજ્ઞાન છે. ઋતુધ્વજને મદાલસા જીવતી યહને મળી તે પછી તેને જે પુત્રો થયા તેને તેણે જ્ઞાન આપીને વનમાં કાઢ્યા. તે જોઈને ઋતુધ્વજ દક્ષગીર થયો અને પોતાની પત્નીને તેમ ન કરવાની વિનંતિ કરી; જેથી તેણે એકા પુત્ર અલર્કને વ્યવહારમાર્ગનો ઉપદેશ કર્યો. એ વાત પ્રેમાનંદના જૂના મદાલસા આખ્યાનને લગતી નહિ હોવાથી પાછળ કહેવામાં નથી આવી પણ માર્કંડેય પુરાણમાં તે હોવાથી પ્રેમાનંદે પાછળથી તેનો સંબંધ ઘટાવી દીધો છે.

મદાલસાનો અલર્કને ઉપદેશ, એ વિષયથી બાકીનો અંધ ભરેલો છે. અને એજ વાંચનારને ખરો ઉપયોગી ભાગ છે. બાળકો ગમે તો ચૂરને ઘેર રહીને બણે, ગમે તો નિશાળમાં કેળવણી લે, ગમે તો ઘેર માસ્તરો રાખીને શીખે, પણ તેમના મન ઉપર સારી કે માઠી, પણ જન્મપર્યંત ન ભુલાય એવી છાપ તો માતાજી પાડી શકે છે તે પ્રેમાનંદે આ આખ્યાનમાં સ્પષ્ટ કર્યું છે. મદાલસાએ અલર્કને કરેલા ઉપદેશમાં નિત્ય અને નૈમિત્તિક કર્મ, વર્ણાશ્રમના ધર્મ, આચાર, દેવાર્ચન અને પિતૃપૂજન, એકાદિ—પાર્વણ—નૈમિત્તિક તથા નિત્યશ્રાદ્ધના વિધિ, એ વગેરે જે બતાવ્યું છે તે એક ધર્મશાસ્ત્રની ગરજ સારે એવું છે.

આ અધુન છતાં તેની સાથે મદદસાએ પોતાના પુત્રને જે વ્યવહાર નીતિનો ઉપદેશ કર્યો છે તેને માટે તો આ અંથનાં જેટલાં વખાણ કરીએ તેટલાં આછાં છે. જે કાવ્યોદ્ધાર વાંચનારને નીતિનું જ્ઞાન ન થાય તે કાવ્યો વ્યર્થ છે, એમ આ અંથ આપણને જાણે સીખવે છે. આ અંથને ગમે તો આખ્યાન કે કાવ્ય કહો, પણ ખરું જોતાં તો એ એક મોટા નીતિશાસ્ત્રને અંથ છે. જે કે નાના અંથમાં સઘળી બાબતો આણવી કઠણ છે. પણ જે જે સૂત્રમય નીતિનાં વચનો આમાં કહેવામાં આવ્યાં છે તે જોતાં ખરેખર વિસ્મય થાય છે કે એમાંના પ્રત્યેક વચનનો જે બરાબર વિચાર કરવામાં આવે તો કેટલા અંથ બરાબર ! એ નીતિનાં વચનોમાંથી કેટલાંક નમુના માટે આ નીચે સંક્ષેપમાં આપીએ છીએ અને અમને ખાતરી છે કે એ વાંચીને પ્રત્યેક વાંચનાર આનંદ પામશે.

માતા પોતાના દીકરાને રાજના સામાન્યધર્મ સીખવતાં કહે છે કે હે દીકરા,—

(૧) સુહૃદ ઉપર ઉપકાર કર. (૨) શત્રુનો નાશ કર. (૩) પિતાને રંજન કર. (૪) શુભ કર્મ કર. (૫) સ્વધર્મ પાળ. (૬) ધનનો સંગ્રહ કર. (૭) પૃથ્વીનું રક્ષણ કર. (૮) દેવ તથા બ્રાહ્મણને તૃપ્ત કર. (૯) ઈષ્ટ અને બાંધવોને આપ. (૧૦) બીજાઓનું કલ્યાણ કર. (૧૧) દીન પરંદ્યા રાખ. (૧૨) પરજીને છરી જેવી જાણ. (૧૩) યશ કર. (૧૪) પંડિતોને આશ્રય આપ. (૧૫) પોતાની સ્ત્રીનો ખ્યાર મેળવ. (૧૬) બાંધવોને રીઝવ્ય. (૧૭) કુમારાવસ્થામાં બ્રહ્મચારી થા. (૧૮) ગુરૂની આજ્ઞા માન. (૧૯) બધ્યા પછી ગુરૂને પ્રસન્ન કર. (૨૦) યુવાવસ્થામાં ગૃહસ્થાશ્રમી થા. (૨૧) સાકુલમાં જન્મેલી શુદ્ધ સ્ત્રી વર. (૨૨) તેના ઉપર ક્રોધ કરીશ નહિ. (૨૩) તેના મનને આનંદ આપ. (૨૪) સપ્તગુરુ પોતું રક્ષણ કર. (૨૫) મુદ્દમાં શત્રુથી હારીશ નહિ. (૨૬) દુષ્ટને દંડ કર. (૨૭) મામબ્રાહ્મણનું રક્ષણ કર. (૨૮) તેમના રક્ષણાર્થે મરતાં બચ ન પામીશ. (૨૯) ગૃહસ્થાશ્રમી યદ્યદરિ ભજ. (૩૦) વૃદ્ધાવસ્થામાં વૈરાગ્ય લેજે.

રાજના વિશેષ ધર્મ.

(૧) ધર્મને બાધ ને આવે તેમ રાજ્ય કરવું. (૨) પ્રજાની પ્રીતિ મેળવવી. (૩) વ્યસન સપ્તક તજવું. (કડવું ૮૧. કડી ૧૩). (૪) રાજ્યમંત્ર ગુપ્ત રાખવો. (૫) ભજતાને ભજવું. (૬) શત્રુથી મંત્રનું

રક્ષણ કરવું. (૭) રાજ્યનાં આઠ અંગનું રક્ષણ કરવું (૮૧-૧૬). (૮) શત્રુએ ભેદ પમાડેલા અમાત્યાદિક દૂષિત કે નહિ તે ચુપ્તદૂતથી જાણતા રહેવું. (૯) શત્રુના ચાર છુપાજસુદનો તપાસ રાખવો. (૧૦) શત્રુના ચાર શું જાણવા માગેછે તેની તબવીજ કરવી. (૧૧) રાજ્યએ મિત્ર કુટુંબી કે બાંધવ ઉપર પણ વિશ્વાસ ન રાખવો. (૧૨) કાર્ય પ્રસંગે શત્રુનો પણ વિશ્વાસ કરવે, પણ કાર્યસિદ્ધિ નહીં હોય તો. (૧૩) વૃદ્ધિ, સ્થાન અને ક્ષય એ ત્રિવર્ગ જાણવો. (૮૧-૨૨). (૧૪) વાડશુ-છુપતું સ્વરૂપ જાણવું (૮૧-૨૫). (૧૫) વિધવછંદી ન થવું. (૧૬) કામાદિ શત્રુ છૂતવા. (૧૭) મન, મંત્રી, પ્રજા અને શત્રુ એમને અનુ-ક્રમે વશ કરવા. (૧૮) કાગડની પેઠે સાવચેત રહેવું. (૧૯) કાચ-લની પેઠે મીઠાભોલા તથા મતલબી થવું. (૨૦) ભમરાની પેઠે સારચાહી થવું. (૨૧) મૃગની પેઠે સમુદાયમાં રહેવું. (૨૨) સાપની પેઠે દુઃકવાડો રાખવો. (૨૩) મોરની પેઠે સૈન્યાદિક કળા વિસ્તારવી. (૨૪) હંસની પેઠે વિવેકી થવું. (૨૫) કૂકડની પેઠે જાગૃત થવું. (૨૬) બકરાની પેઠે શત્રુ સામે હિમ્મતવાળા થવું. (૨૭) છૂડની પેઠે શત્રુનો નાશ કરવો. (૨૮) કાડીઓ પેઠે સમ્રાટી થવું. (૨૯) સૂર્ય જેવા પ્રતાપી થવું. (૩૦) અંદ્ર સરખા આનંદ આપનારા થવું. (૩૧) અગ્નિના તણુખાની પેઠે સૂક્ષ્મ રૂપે શત્રુમાં પ્રવેશ કરીને તેનો નાશ કરવો. (૩૨) શીમળાના બીજની પેઠે મૂળ નાખતાં શીખવું. (૩૩) કમળની પેઠે નિર્લેપ થવું. (૩૪) ટીટોડીની પેઠે શત્રુને છળભેદ કરવો. (૩૫) હથિવારવાળી સ્ત્રીની પેઠે સાહસિક થવું (૩૬) મતિ, વિદ્યા અને અર્થ એ ત્રણ શસ્ત્રોથી કાર્ય સિદ્ધ કરવાં. (૩૭) પોયણ સાહિત્ય સાથે રાખવું. (૩૮) બાળક માતાને ધાવેછે તેમ પ્રજાને દુશ્મની ન કરતાં કર લેવો. (૩૯) મેઘની પેઠે પ્રજા પોષણી. (૪૦) સૂર્યની પેઠે બેમાલુમ કર લેવો. (૪૧) વાયુની પેઠે સધળે ચુપ્તપણે ગતિ કરવી. (૪૨) કાર્મ કે લોભને વશ થઈ કોઈને અર્થ સાધી જવા દેવો નહિ. (૪૩) પ્રજાને સ્વધર્મે વર્તાવવી. (૪૪) પ્રજાનો સ્વધર્મ તજવનારને અટકાવવા.

આજ્ઞાણાદિ ત્રણ વર્ણના ધર્મ.

(૧) ઉપવીત ધારણ કરવું. (૨) અહ્યયર્થ રાખી ગુરૂને ઘેર વસવું. (૩) વેદાદિ વિદ્યાઓ શીખવી. (૪) નિત્ય સ્નાન કરવું. (૫) દેવ વગેરેનું પૂજન કરવું. (૬) ભણવા પછી ગૃહસ્થ થવું. (૭) નીરોગી અને જૂદા

ગોત્રની સ્ત્રી વરવી. (૮) ધર્મથી ધન ઉપાર્જન કરવું. (૯) દેવ અતિથિ વગેરેને સતોપવા. (૧૦) પોષ્યવર્ગનું પોષણ કરવું. (૧૧) દીન, અંધ, વગેરેને આપવું. (૧૨) પશુ પક્ષીને પણ પોષવાં. (૧૩) ઋતુગામી થવું. (૧૪) પંચ મહાયજ્ઞ નિત્ય કરવા. (૧૫) હિંસા ન કરવી. (૧૬) સત્ય બોલવું. (૧૭) પવિત્ર રહેવું. (૧૮) અસુધા તળવી. (૧૯) ક્ષમા રાખવી. (૨૦) કૂંરતા તળવી. (૨૧) દીનતા ન રાખવી. (૨૨) સતોપી થવું.

સદાચાર.

(૧) ધર્માર્થ કામ ત્રિવર્ગ સાધવા. (૨) ઉપાર્જેલા ધનમાંથી યોથો ભાગ ધર્માદા કરવા. (૩) યોથો ભાગ સંગ્રહ કરવો. (૪) અર્ધમાંથી નિત્ય નૈમિત્તિક ખરચ કાઢવો. (૫) પાછલી ચારધડી રાતે જગવું. (૬) ધર્માર્થનું ચિંતન કરવું. (૭) સ્નાન કરી દેવાર્ચનાદિ કરવું. (૮) અસત વચન ન બોલવું. (૯) કડોર ન બોલવું. (૧૦) ખોટોવાદ ન કરવો. (૧૧) ખોટાંશાસ્ત્ર ન સાંભળવાં. (૧૨) દુર્જન સાથે વાત ન કરવી. (૧૩) દીંદ્રિયો કળળે રાખવી. (૧૪) નિત્ય ક્રેશ સમારવા. (૧૫) આદરસો જોવો. (૧૬) પરસ્ત્રી નગ્ન ન જોવી. (૧૭) પોતાનો મળ ન જોવો. (૧૮) રજસ્વળા સાથે બોલવું નહિ કે તેના સામે જોવું નહિ. (૧૯) ગામ, ઘર, તીર્થ, ખેતર, માર્ગ, વગેરે જગોએ મળમૂત્ર ન કરવાં. (૨૦) પાણીમાં મળમૂત્ર કે મૈથુન ન કરવું. (૨૧) નદારી વસ્તુમાં પગ ન મૂકવો. (૨૨) જમતાં જાન રાખવું. (૨૩) અસ્પર્શના સ્પર્શવાળું કે ઝેરના સ્પર્શવાળું કાંઈ ખાવું નહિ. (૨૪) કેવળ સ્વાદ-માટે અન્નને નિંદવું નહિ. (૨૫) અતિ ગરમ અન્ન ખાવું નહિ. (૨૬) કર્ત્રિમ લવણ ખાવું નહિ. (૨૭) બેમાં કે હોડતાં લઘુશંકા ન કરવી. (૨૮) માર્ગે ચાલતાં ખાવું પીવું નહિ. (૨૯) એઠે અંગે ચાલવું કે બેસવું નહિ. (૩૦) એઠે અંગે પવિત્ર વસ્તુને અડવું નહિ. (૩૧) ભાગલાં આસન, શયન, પાનપાત્ર તળવાં. (૩૨) ઘેર આવેલા ગુરુઆદિકના સામા જવું. (૩૩) તેમને નમસ્કાર કરી મધુરવચન બોલવાં. (૩૪) નય ત્યારે વળાવવા જવું. (૩૫) એક વસ્ત્ર પેહેરીને દેવમંદિરે જવું કે ખાવું નહિ. (૩૬) નવજાં નહાવું કે સૂવું નહિ. (૩૭) બે હાથે માથું વલ્લરવું નહિ. (૩૮) કારણ વિના માથું ન પટાળવું. (૩૯) માથા ઉપર ગરમ પાણી ન રેડવું. (૪૦) અનિધ્યાયમાં બેસવું નહિ. (૪૧) ગુરુનિંદા સાંભ-

ળવી નહિ. (૪૨) બ્રાહ્મણ, રામ, પંડિત, દુઃખી, મર્મવતી, બોમ-
વાળો, બાળક, મૂળો, આંધળો, પતિત, મૂઢ, બેહેરો, શત્રુ, મધપી,
વ્યભિચારિણી, વગેરે રસ્તામાં મળે તો તેમને રસ્તો આપવો. (૪૩)
વિદ્વાન, વૃદ્ધ, ગુરુ વગેરેને જમણે પાસે રાખીને બંધુ. (૪૪) બીજનાં
ઉપાન, વસ્ત્ર, માળા, અલંકાર, વગેરે પેહેરવાં નહિ. (૪૫) પગથી
પગનો મેલ ન ઉતારવો. (૪૬) લાંબા પગ ધાલીને, પગ ઉપર પગ ચઢા-
વીને કે પગની આંટી મારીને બેસવું નહિ. (૪૭) મર્મવેધક વચન બોલવું
નહિ. (૪૮) આડી કરવી નહિ. (૪૯) દંભ રાખવો નહિ. (૫૦) અ-
ભિમાન કરવો નહિ. (૫૧) મંડળીમાં કડવું વચન બોલવું નહિ. (૫૨)
મૂર્ખ, ઉન્મત્ત, વ્યસની અને કુરુપતું હાસ્ય ન કરવું. (૫૩) તીક્ષ્ણહાસ્ય
સદૈવ તજવું. (૫૪) પુત્ર કે શિષ્યને શિક્ષા કરવાને બીજની હાકડી લેવી
નહિ. (૫૫) પવિત્ર આસનાદિ ઉપર પગ ન મૂકવો. (૫૬) પોતાનેજ
અર્થે ભિષ્ટાન્નની ઇચ્છા ન કરવી. (૫૭) સાંજસવાર અતિથિને પૂજવા.
(૫૮) નિપિદ્ધ દાતાણુ કરવું નહિ. (૫૯) દુર્ગંધયુક્ત પાણીએ નહાવું
નહિ. (૬૦) રાતે ખરા કારણવિના નહાવું નહિ. (૬૧) સ્નાન કરેલા
વસ્ત્રથી અંગ ન લોહોવું. (૬૨) કેશ ખંખેરવા નહિ. (૬૩) નાભા વિના
અંદન ન કરવું. (૬૪) રાત્રું, કાળું, કાળરચિત્રું, દરી વિનાતું,
મેણું, નાતું, ગુરુ વગેરે જંતુવાળું, કૂતરે ચાટેલું, દોરા કે જર કાઢી
લીધેલું અને બીજાએ દ્રવિત કરેલું વસ્ત્ર પેહેરવું નહિ. (૬૫) નિરંતર
નિર્મળ રહેવું. (૬૬) દેવને નૈવેદ્ય કર્યા વિના ખાવું નહિ. (૬૭)
ટાકું, રાત વાસી કે ઉઘાડું અન્ન જમવું નહિ. (૬૮) સૂર્ય ઉગતાં
કે આપમતાં જીંધવું નહિ. (૬૯) ખાવાના પદાર્થ બીજને આપીને ખાવા.
(૭૦) સૂતાની પથારીમાં કે સંતાર્ધને કાંઈ ખાવું નહિ. (૭૧) સાંજ સવાર
સ્નાન કરવું. (૭૨) દાંત કકરોવવા નહિ. (૭૩) શરીર કૂટવું નહિ. (૭૪)
સાયંકાળે ખાવું નહિ, ભણવું નહિ કે બીજે ગામ જવું નહિ. (૭૫) ખોડી-
લી, રોમિષ્ઠ, કુરુપા, નિંદિતા, બહુબોલી, માંજરી, કઠોર, ક્ષેત્રી, દાસીપુત્રી
એવી સ્ત્રી વરવી નહિ. (૭૬) સુલદાણુ, સુકુળ, સૌદર્ય, વગેરે ચુલુવાળી
વરવી. (૭૭) પરણેલીનું રક્ષણ કરવું. (૭૮) તેની ઇર્ષ્યા ન કરવી. (૭૯)
દિવામૈથુન તજવું. (૮૦) પ્રાણીને પીડા કે પરિતાપ ન કરવો. (૮૧) દેવ,
વેદ, બ્રાહ્મણ, સતી, સાધુ, સત્યવાદી, મહાત્મા, યાત્રિક, તપસ્વી, એમની
નિંદા કે ઉપહાસ સાંભળવું નહિ. (૮૨) પોતાથી જીવ્યા નીચા સાથે ગણી-

ગાંડી વાત કરવી. (૮૩) તેમના આસન ઉપરબેસવું નહિ. (૮૪) અશુભ વેષ ધરવો નહિ. (૮૫) અશુભ વેષ બોત્તવું નહિ. (૮૬) ઉન્મત્ત, ઉદ્ધત, અગ્નિ, અમર્યાદ, અનાયારી, ઉડાઉ, લોભી, વ્યભિચારી, શત્રુ, જુગારી, કુલટાપતિ, અસતોષી, કૂરું, ખોડીલો, અગુણી, ખોટી સાખ્યવાળો, વેહેની, ભવિષ્યનો ભરોસો રાખનાર, વિશ્વાસઘાતી, અને અપ્રખ્યાતની મૈત્રી ન કરવી. (૮૭) સજ્જન, ઉદાર, સદાચારી, જ્ઞાની, દુર્ગુણરહિત, ખળતા વિનાનો, પ્રશંસાપાત્ર, ઉદ્યોગી, વિશ્વાસુ, એવાની મૈત્રી કરવી. (૮૮) સુહૃદ, દિક્ષિત, રાજા, રનાતક, શ્વશુર, ઋત્વિક, એ બે અર્ધથી પૂજવા (૮૯) બ્રાહ્મણાદિના તિરસ્કાર સાંભળવા પણ વાઢી થવું નહિ. (૯૦) ગુરુ, દેવ સન્મુખ કપાળે હાથ દેખ બેસવું નહિ. (૯૧) વાછરડું ધાવવું કહી દેવું નહિ. (૯૨) પોશે પાણી ન પીવું. (૯૩) શૈવ પ્રસંગે બહુવાર ન કરવી. (૯૪) ઋણ ધીરનાર, વૈદ્ય, ઔત્રિય, જળાશય, અને પરાક્રમી રાજા ન હોય ત્યાં વસવું નહિ. (૯૫) નદારા રાજાના નગરમાં રહેવું નહિ. (૯૬) બળવન રાજાની સેવા કરવી. (૯૭) અન્ન ધાસ ઉપજે એવી ભૂમિમાં રહેવું. (૯૮) ન્યાયી રહેતા હોય ત્યાં રહેવું. (૯૯) જ્યાં જ્યાં દ્રેષ કમી હોય ત્યાં રહેવું. (૧૦૦) જ્યાં માતબર ખેડુત હોય ત્યાં રહેવું. (૧૦૧) જ્યાં શત્રુ વિજય પામતા હોય, ભોઠો અસતોષી હોય તથા રાજા મોજીયો હોય ત્યાં ન રહેવું. ઇત્યાદિ.

પદાર્થશુદ્ધિ.

(૧) સુવર્ણ વગેરે પાણીથી શુદ્ધ થાય છે. (૨) પાપાણુ વગેરે ધસવાથી. (૩) ચીકણા પદાર્થ ગરમ પાણીથી. (૪) ધાન્યાદિ જળપ્રોક્ષણથી. (૫) શસ્ત્રાદિ તલ કે સરશવના કલ્કથી. (૬) પીતળ વગેરે રાખ-પાણીથી. (૭) હાથી દાંત વગેરે છોલવાથી. (૮) પૃથ્વી ગાય કરવાથી, ખોદી કાઢવાથી, પાણી છાંટવાથી કે લીંપવાથી. (૯) ધર વગેરે સ્વચ્છતાથી. (૧૦) જસત, અને સીસુ ક્ષારથી. (૧૧) પ્રવાહી વેહેવરાવવાથી. ઇત્યાદિ.

સારરૂપ ધર્મ.

(૧) વિદ્યાભ્યાસ કરવો. (૨) ડાહ્યા અને વિચારશીલ થવું. (૩) ધર્મવડે ધન મેળવવું. (૪) ચત્તે કરીને યજ્ઞ કરવા. (૫) જે કર્મ

કરવાથી પોતાની નિંદા થતી નથી. કે જે જનસમૂહમાં સુખ રાખવાની જરૂર પડતી નથી તે કમ નિઃશંક થઈને કરવું, (૬) કવિ થવું (ત્રેમાનંદનો ઉપદેશ). ઈત્યાદિ.

માતાતો છેલ્લો ઉપદેશ.

(૧) ઘર અને સ્ત્રી આદિકર્મી મમતા ન રાખીશ. (૨) મૃદસ્થ ધર્મચાલતાં સંકટ કે દુઃખ આવે તો ધર્મી અને ધીર થજે. (૩) અત્યંત સંકટમાં આ મુદ્રિકા ઉઘાડી જોજે.

એમ કહીને અલર્કને એક મુદ્રિકા આપીને માતા પિતા વનમાં જાય છે અને મરજીવાં થાય છે. મરજીવાં કેમ થવાય આ શુભાચારી મુનિના પ્રશ્નનું સમાધાન આપી કવિએ આખ્યાનનો ઉપસંહાર કર્યો છે.

મદાસસાખ્યાન વિષે જે કહેવું જોઈએ તે પાછળ કહેવાઈ ગયું છે. એકંદર જોતાં આ આખ્યાન સ્ત્રીઓને અને પુરૂષોને વારંવાર વાંચવા જેવું છે. કાવ્ય રૂપે જોતાં એને અમે શૃંગારરસનું કાવ્ય કહ્યું છે ખરું, પણ જાણે કવિએ આ પુસ્તક માતાના આગળ પુત્ર વાંચી શકે એવા આશયથી ન લખ્યું હોય ! તેમ શૃંગારને અતિશય મર્યાદામાં સંકુચિત કરીનાખ્યો છે. ઉપલક્ષ જોનાર તો એમાં શૃંગાર ક્યાં તે પણ ભાગ્યેજ સમજી શકશે પુત્રને શીખવવામાં માતાએ જે સંબોધન દ્વારા મમતા અને પ્યાર જણાવ્યાં છે તેથી કવચિત્ કવચિત્ શ્રોતાનાં અંતઃકરણમાં વત્સલરસ વેહેવા માટે છે. મદાસસા જેવી ઘણીક માતાઓ અમારા દેશના પુત્રોને ઉત્તમ શિક્ષણ આપે, એવી ઉત્કર્ષિત મનથી ઈશ્વરની પ્રાર્થના કરી આ વિવેચન પૂરું કરીએ છીએ.

મદાલસા આસ્વાન.

કડવું ૪૪ મું.

રાગ કેદારી.

પ્રથમે પ્રણમું ગણપતિ, જેમ ટળે મારી દુર્મતિ;

જપતે મનોરથ સરે અતિ ઘણો રે. ૧

સાર કરો મુજને સરસ્વતી, હું બાળક કાંઈ લે'તો નથી;

હે સતી સદા સેવક છું તમતણો રે. ૨

ઢાળ.

સેવક જાણી તમતણો, કલ્યાણી કરો કૃપાય;

કમલભૂકુંવરી આશાધું, જે ઇશ્વરી વરદાય. ૩

દાસ જાણી દયા આણી, થાઓ દેવી તુષ્ટમાન;

ગતિ આપો પદબંધ કરવા, મદાલસા આજ્યાન. ૪

જડે ભાષ્યું જનકને, યોગ કારણ જાણ;

સૂતે શૌનકને કહ્યું, પૂરું કરી પ્રમાણ. ૫

બ્રહ્માએ બ્રહ્મલોકમાં, કહ્યું નારદને જેહ;

નારદે યુધિષ્ઠિરનો, ભાંજીઓ સંદેહ. ૬

વૈશંપાયને જનમેજયપ્રતિ, કહ્યું કેઈ પેર;

તેહનું વર્ણન કરું, મુનિ ગયા નૃપને ઘેર. ૭

૧ જપતે—જપવાથી. ૩ કમલભૂ(અલ્લા)ની કુંવરી—સરસ્વતી. ૭

મુનિ—નારદ. ૪—યુધિષ્ઠિર.

- મુનિ જોઈ મન મગ્ન રાજા, ઊઠી બેઠો ચાય;
પાદ અર્ધે પૂજિયા, ન નમી લિખો રાય. ૮
- ભૂત લલિય વર્તમાન જાણે, મનોગત મહાકાય;
ચિંતાતુર નૃપને લખી, બોલિયા મુખ ત્યાંય. ૯
- રાય સન્મન્યા સમો દિવે, તેનું કારણ શુંય;
મળ મુખી સર્વ તારી, મહારાની તુંય. ૧૦
- રાય કે' મહારાજ મુણિયે, પિતા પામ્યા મર્ણ્ય;
તે કુખ મનમાં અતિ ઘણું, રહ્યું લાગી અશરણશરણ. ૧૧
- કંઈ યાગભાગે દેવ તરખે, મુખો જીવે જાપ;
જે જાણતા હો તો કહો મુનિ, ટળે તનનો તાપ. ૧૨
- મુનિ કહે મુખાં ન જીવ્યાં, મદાલસા વિણ કોઈ;
એવું પૂછ્યું અજાતરાત્રુ રજો બેઠો રોઈ. ૧૩
- જનમેજય તવ પૂછતો, શું પૂછિયું નૃપ ધર્મ;
જોઈ જીવી મદાલસા તે, આચરું હું કર્મ. ૧૪
- ચૈશંપાયન વાણી બોલ્યા, મુણ જનમેજય રાય;
યુધિષ્ઠિર નૃપ રાજ્ય કરતો, હસ્તિનાપુર માંય. ૧૫
- તેને જીવન સઘળું શૂન્ય ભાર્યું, કૌરવ ગયા યમલોક;
તેથી રાજા ધર્મને, અંતર ગત ઉપન્યો શોક. ૧૬
- અરે પાપી પેટ માટે, સ્વજન પમાડ્યું મર્ણ્ય;
એ મુખને માથે રાલ પડો, એ રાજ્ય છે લોહીવર્ણ. ૧૭
- (એવી) કટખના કૈંતેય કરતા, એવે આવ્યા નારદ મુન્ય;
આસન આપી બેસાડિયા, પૂજ્યા મુનિ ભગવન. ૧૮
- તવ વિસ્મય યદન દેવઋષિ, પાંડવ મત્યે પૂછે;

- સુભટ ભાસોછો સન્મન્યા, તે કહોની કારણ શું છે. ૧૯
- શાખા ટાળી ચત્રુની ને, થયા પુરના રાય;
પાંચે બાંધવ દોમકુશળ, જેને હરિની સાથ. ૨૦
- નિઃકંટક પદવી પામિયા, દીકું સ્વર્ગનું સુખ;
તોં તમો શે સન્મન્યા, કોણ મગટ્યું દુઃખ. ૨૧
- ત્યારે ધર્મ કહે સ્વામીજી, મેં મારિયું સ્વજન;
જન તે કોઈને દીકું નહિ, ફરી એકવાર સ્વપન. ૨૨
- પિત્રાઈ પિતુમહ ને ગુરજી, મેં તે પમાડ્યા મર્ણુ;
અભિમન્યુ સરખો પુત્ર પડિયો, ન સગો બાંધવ કર્ણ. ૨૩
- મુને અશ્વમેધ યજ્ઞવિચો, મહામુનિ વેદવ્યાસ;
સગો કોઈ મળ્યો નહિ, નવ ફળી સ્વપ્ને આશ. ૨૪
- ગહનગતિ સંસારની છે, માયાનું આવરણ;
કહો નારદ પ્રજાં તમને, કોણ પામ્યું મરણ. ૨૫
- મરણ પામીને દહન કીધું, ફરી જીવે બીજી વાર;
યમલોકથી પાછું ફરું હોય, તે કહો પ્રજાકુમાર. ૨૬
- ત્યારે દેવઋષિ એમ બોલ્યા, સાંભળો ધર્મ રાજન;
એક મદાલસા ફરીને જીવી, કહું તેનું આખ્યાન. ૨૭
- એ કથા ઇતિહાસની છે, માર્કંડેય પુરાણ;
તવ અજાતશત્રુ કહે સ્વામી, તમો કહો વીણાપાણ. ૨૮

વલણ.

- કહો વીણાપાણ મુજને, જે કથા હોય ઇતિહાસ રે;
પુનરપિ જીવી પ્રેમદા, તેને કોણે દીધું આયુષ્ય રે. ૨૯

૨૩ પિતુમહ—પિતામહ—દાદા. ૨૮ વીણાપાણ—જેના હાથમાં
વીણા છે એવા—નારદ.

કડવું ઠપ મું.

રાગ આશાવરી.

પેશંપાયન ઉચરે, સીલજો પાંકુકમાર;	
ઋષિ માર્કેય તપ કરેછે, જનહુવીતટ મોઝાર.	૧
ત્યારે દેવને મન ચિંતા યદ્ય, રખે લેતા ઇંદ્રાસન;	
મેતકા મેતકી હજવાને, કરવા તપ(ન) પિયન.	૨
તે સંચરી સાંતરી યદ્યને, સજી શુભ-ચાણુગાર;	
મુનિમુખ આગળ આવી, કરવા લાગી યદ્યકાર.	૩
દોકિલા કંઠે કરીને, ગીત ગાતી મુખ;	
વાડ્યઆણુ માર્યો મુંદરીએ, ત્યારે જાગી ઊઠ્યા રૂખ.	૪
આંકળ વ્યાકુળ થવા ઋષિજી, દેખી નાટારંગ;	
અનંગ વ્યાખ્યા અંગ માંહે, ત્યારે યદ્યો તપનો ભંગ.	૫
ઉડી મેતકા અંતરિક્ષ મારંગ, ઋષિ હવા વિદ્યુળ જ્યાંય;	
કામપરણ કાંઈ ન મુઝે, આસનથી ડોલ્યા ત્યાંય.	૬
ઘટિકા જેએ શુદ્ધ આવી, થયું અશુદ્ધ સારીર;	
વીર્ય પડિયું વાટ માંહે, ગયા ગંગાતીર.	૭
એવે સમે એક બગત્રી આવી, મીન કરવા બોજન;	
મુનિવીર્ય અતિ ઉજવલ દેખી, તે કીધું પ્રાસન.	૮
ગર્ભ રહ્યો તે પસિણીને, પ્રસવ્યા શત કુમાર;	
પાંખ તેહની પરમ મનોહર, પુરુષનો અવતાર.	૯
બગલી મન આનંદ પામી, મેમ ધરીને પાળે;	
પછી ઉડીને ખેસવા લાગ્યાં, ભાર ન ઝીલ્યો માળે.	૧૦

- લક્ષ લાવે પોતાની મેળે, વેળી આપે માત;
એવે સમે તપશ્ચર્યા કરતા, આવ્યા તેના તાત. ૧૧
- તપસ્વીને આવતા દેખી, તે આવ્યા તેની પાસ;
પૂજા તેની કરી પંખીએ, મુનિને મન ઉઘાસ. ૧૨
- માર્કંડેયે મનમાંહી વિમાશ્યું, જે જાણે ભૂત ભવિષ્ય વર્તમાન;
એ પક્ષિણીથી પ્રગટ થયા, પણ મારા છે સંતાન. ૧૩
- સગાઈ જાણવી સુતને બેઠયા, આનંદ પામ્યા ચિત્ત;
આસન તેડી ગયા પોતાને, પછે આપ્યું ઉપવીત. ૧૪
- નિગમ શાસ્ત્ર ભણાવ્યાં તેને, આપ્યું ઉત્તમ જ્ઞાન;
સંસાર સુખ દુઃખ કરી જાણ્યું, જોળખાવ્યા ભગવાન. ૧૫

વલણ.

જોળખાવ્યા ભગવાન તેને, બ્રહ્મજ્ઞાની સાચા થયા રે;
પછે પુત્રને નિજ જ્ઞાન આપી, પિતાજી અદર્શન થયા રે. ૧૬

કંકણું ૪૬ મું.

રાગ કેદારો.

- નારદજી એમ ઉચરે, ધર્મરાય શ્રવણે ધરે;
શું કરે તે પક્ષી મહાવન વિષે રે. ૧
- એક શુભાચારી મુનિ મહાન, તેણે જાયા પક્ષી ગુણવાન;
તે સ્થાનક આવી જોલ્યો મુખે રે. ૨

ઢાળ.

મુખે જોલ્યો મુનિ શુભાચારી, કરી પંખીને પ્રણામ;

સ્વામી ગુરુ થઈને જ્ઞાન આપો, પમાડો નિબંધામ.	૩
તેને શિષ્ય કરીને પાસ રાખ્યો, આપ્યો પ્રલંબદેશ;	
મોહનગથી મૂકાવિયો, ને ટાળ્યો કર્મજ કલેશ.	૪
પક્ષી ગુરુએ ઉપદેશ કરતાં, કહ્યું મરજવા યાત્રું;	
ગોવિંદકેરું સ્વરૂપ નિત્યે, સમજી સાફ ગાત્રું.	૫
શુભાચારી સાંભળો, છે ભક્તિથી ભવ તરત્રું;	
એકું જાણીને ભજ્જે હરિ, હોય ને ઉદ્ધરત્રું.	૬
શુભાચારી ભાખીઓ, એ શું વદો દિવસજ;	
મરી નવ જીવાએ કદી, અવનત્રું સુણત્રું આજ.	૭
મુનિ કે' સાંભળિયે પક્ષી, કો સ્મશાને બળિયું;	
ભસ્મ થઇ યમલોકથી, કોઇ એક પાછું વળિયું !	૮
પક્ષીસત્તમ સમજ્યા, છે મહામતિમૂઠ;	
જ્ઞાનગતિ સમજે નહિ, ક્યમ મજે ગરડારૂઠ !	૯
એહ સમજે એકું કે'ત્રું, ને આપ્યો આશ્રય કરવા;	
સંગ મહાત્માતણો યાતાં, રહે નહિ ભવ તરવા.	૧૦
પક્ષી કે' ઇતિહાસકેરી, કયા કહું વિસ્તારી;	
પૂર્વે મૃત્યુ પામી જીવી, મદાલસા નામે નારી.	૧૧
એક ગાલવ નામે ઋષીશ્વર, તેણે આશલિયો જગન;	
ગંગાતટમાં મંડપ કીધો, ત્યાં પધરાવ્યા મુનિજન.	૧૨
ગૃહસ્થ વાનપ્રસ્થ પ્રલંચારી, શ્રીપાત ને સંન્યાસી;	
યજ્ઞપુરૂષ આદિ સહુ આપ્યા, ઋષિ સહસ્ર ઇંડચારી.	૧૩
વેદિયાની વરૂણી કીધી, કીધો કળશ સ્થાપન;	
હુતદ્રવ્ય હોમાય વિધવિધ, ધૂમે છાયો ગર્ગન.	૧૪

એક વજ્રકેતુદાનવકુંવર, બે માયાવી મહાપાપી;	
તાલકેતુ ને પાતાલકેતુ, તેણે પ્રજા સર્વ સંતાપી.	૧૫
તે પાંચમે પાતાળ વસતા, નાગને કાઢ્યા મારી;	
તેને ઘેર ગયા તે વેળા, વેગે વીણાધારી.	૧૬
માલા કંઠે વિષે આરોપી, અતિ પૂજ્યા અનિશય;	
દૈત્ય કહે તમે ક્યાંથી આવ્યા, કોણે કીધી પૂજય.	૧૭
નારદ કહે તમે ટાળી મૂક્યા, છે ગાલવને ઘેર યાગ;	
દેવ માત્રે પરઠો પરઠી, કાઢ્યો તમારો પાગ.	૧૮
માટે શક્તિ હોય તો જાઓ લેવા, પડો યજ્ઞમાં તૂટી;	
સામગ્રી અનંત મેળી છે તે, સર્વે લ્યોની હુંટી.	૧૯

વલ્લભ.

હુટો નારદ કહી વળ્યા, અસુર સામગ્રી કરે રે;	
જન મેમાનંદ કહે કથા, શું પુણ્ય વળતું પરહરે રે.	૨૦

કંકણું ૪૭ મું.

રાગ કાલેરો.

દાનવ બંનેએ માયા પ્રગટી, યજ્ઞનો કરવા ભંગ;	
પૃથ્વી બેઠી બાહર નીસર્યા, મગટચું પ્રૌઢુ અંગ. દાનવ૦ ૧	
ગાલવે નારદ મન દૂલબ્યું, માટે રીસ અંતરમાં આવી;	
યજ્ઞ ભાંજવા પ્રહ્લાસુતે, અસુર મૂક્યા હુલાવી. " ૨	
ગંગાતટમાં ગર્જના કરતા, મુખે પાડતા સોર;	
બે વેરી ગગને અંતરિક્ષ ઊભા, કરી અધારૂં ઘેર. " ૩	

૧૫ વજ્રકેતુદાનવકુંવર—વજ્રકેતુ નામે દાનવના કુંવર. ૧૭ અતિ પૂજ્યા—અતિશય પૂજા પામેલા. ૧૮ પરઠો પરઠી—પ્રતિજ્ઞા કરીને.

- ઊભા કરે કોરણ કાટકા, વરસાવે માંસ રૂધિર;
દશે દિશા લીધી આવરી, પાપિષ્ઠ પાડે રીર. દાનવ૦ ૪
- પરજન્ય વરસે ગિરિતરૂવરનો, ઊઠી નાઠા દિજ માત્ર;
જે જ્યમ તે ત્યમ રહ્યું, વચ્ચે પુસ્તક પાણીપાત્ર. " ૫
- ગૌતમજી ને ગર્ગાચારજી, વસિષ્ઠ ને વામદેવ;
અત્રિ અગસ્ત્ય ને દુર્વાસા, ત્યાંથી નાઠા તતજેવ. " ૬
- મૈત્રાવરુણ વિશ્વામિત્ર વાલ્મીકિ, દાડે યે'બાકળા બકદાલવ;
સહસ્રઅઠચાશી ગયા નાશી, મૂકી દિક્ષા ગાલવ. " ૭
- ઋષિ દુઃખી થઇ દાદિશ નાઠા, પાપિષ્ઠ પેડિયા તૂટી;
યજ્ઞસામગ્રી નાનાવિધની, તે અસુરે લીધી છુટી. " ૮
- પાકશાગાનાં પાત્રજી મોટાં, જેમાં ભરિયું સર્વે અન્ન;
તે સર્વે પાતાળે નાખ્યું, યોગી લીધું દક્ષિણાધન. " ૯
- મંડપને ઉજાડી મૂક્યો, પછે ગયા પાતાળ;
ગાલવ મનમાં શોક ધરે છે, ચાલ્યું નહિ તે કાળ. " ૧૦

વલણ.

તે કાળે કે નહિ સમરથ, જે આવી અસુરને હણે રે;
પછે ઋષિએ આંસુપાત માંડ્યો, તે જન આતુર્ષિંશી ભણે રે. ૧૧

કંડુ ૪૮ મું.

રાગ દેશાખની દેશી.

પ્રાણણ નાશી ગયા રે, જે જ્યમ તે ત્યમ દાદશ વાટ;
થયો અતિ ગરગળો રે, ગાલવ મને થાય ઉચ્ચાટ. ૧

૪ કોરણ—વાકોરણ—વાયુથી ધૂળ ઉડીને અંધકાર થઇજવા તે.
આવરી—દાંડી. ૫ પરજન્ય—મેષ. ૭ બકદાલવ—બકદાલન.

- સામગ્રી માહરી રે, સર્વે લઇ ગયા પાતાળ;
- મે'ણુ મોહું થયું રે, મુજ નષિ નાઠા અંતરિયાળ. ૨
- પુસ્તક પડ્યાં રહ્યાં રે, વળી કૂટ્યાં પાણીપાન;
- ભાઇઓ ભૂખ્યા ગયા રે, મારે અહીંથી મુનિ માન. ૩
- જન્મ શાને ધર્યો રે, કાં હું મસવ કીધો માત;
- જે હું ઉછર્યો રે, તો દૈત્યે કીધો ઉત્પાત. ૪
- જે કાંઈ નીપન્યું રે, તે તો મારા કર્મના વાંક;
- યજ્ઞ આરંભિયો રે, તે ક્યમ કરી શકું હું રાંક. ૫
- હુવે માણુ તનુ માહરો રે, અવર નથી બીજો વિચાર;
- કાઠ ટોળે કર્યાં રે, ગાલવે ગંગાતટ મોઝાર. ૬
- પાવક પ્રજાજિયો રે, ઊઠી આકાશ પ્રમાણે જવાળ;
- જઈ ઊભો રહ્યો રે, ગાલવ ભજતો શ્રીગોપાળ. ૭
- સાર કરય રયામગારે, તુજ વિણુ નથી બીજો કોય;
- હૃદય ફાટતે રે, નષિ નેત્ર ભરી ભરી રોય. ૮
- પડવા તત્પર થયા રે, કાઠ ઉપર ધરિયો પાય;
- એવે સમે આવિયા રે, અંતરિક્ષથી વેકુંકરાય. ૯
- ક્યમ બળે મહામુનિ રે, એણી પેર બોલ્યા શ્રીભગવાન;
- કૃપા થઈ તુજને રે, (જે) માગે તે આપું વરદાન. ૧૦
- પછે ગાલવ બોલિયો રે, સ્વામી આપો અગણિત ધન;
- મારો ભાગે ખરખરો રે, ફરી આરંભું જગન. ૧૧
- જા'તું ને ધન આપિયું રે, એણીપેર બોલ્યા શ્રીજગદીશ;
- રણિયાત નષિ થયો રે, નામ્યું નરહરિને શીશ. ૧૨
- પૃથ્વી માંદ્યથી રે, નષિને જડિયું અગણિત ધન;
- યજ્ઞ આરંભિયો રે, ફરીને પધરાવ્યા મુનિજન. ૧૩

દ્રવ્ય ખહુ ખરચિયું રે, તેણે વાધ્યા ગાલવર્ગ;
છે વાડવ નેટલા રે, તે હુંથી હેઠા સર્વ. ૧૪

વલણ.

હુંથી હેઠા સર્વ છે, એવો વિચાર કીધો નેટલે રે;
પાતાળકેતુ ન તાલકેતુ, અંતરિક્ષથી આવ્યા તેટલે રે. ૧૫

કડવું ૪૯ મું.

રાગ સામેરી.

પક્ષી ગુરૂ કહે કથા, સાંભળો મુનિરાય;
પછે ગાલવે મખ કરવા માંડ્યો, સાંભળો મહિમાય. ૧
ખીજ વાર યજ્ઞ આરંભિયો, એવે થયું અંધારું ધોર;
મુનિમાત્ર સર્વે આપિયા, (ત્યાં) આવ્યા પાપી કરતા સોર. ૨
અંધકાર ઉપજ્યો અંતરિક્ષ મારગ, અસુર બંને આવિયા;
ગિરિ તરૂવર માંસ શોણિત, માયા કરીને લાવિયા. ૩
કરે કોરણ કાટકા, રેણુ ઉડે અતિ ઘણી;
વ્યાપી લીધી દશે દિશા, માયા પ્રગટી પોતાતણી. ૪
ને જ્યમ તે ત્યમ નાશી ગયા, સાથ તો સઘજો ગયો;
ત્યારે દિક્ષા મૂકી ગાલવ ગયા, વળી યજ્ઞ તો અમથો રહ્યો. ૫
સામગ્રી સર્વે યજ્ઞની તે, અસુર બંને હરિ ગયા;
આપાપણે મારગ લાખ્યા, ગાલવજી અમથા રહ્યા ! ૬
વળી માગી ત્રાગી ધન લાખ્યા, બ્રાહ્મણ તેડયા ત્રિજ વાર;
મુનિ માત્ર મળીને બેઠા, કીધા એક વિચાર. ૭
દિસિત કહે તમે સાંભળો, કાંઈ કરી બેસો યાપ;

- આણીવાર આવે અધર્મી તો, આપણુ દેવ શાપઃ ૮
વસિષ્ઠ વળતા બોલિયા, એણે ધનુર આરાધ્યા સહી;
વરદાન છે મહાદેવનું, માટે શાપ તો લાગે નહિ. ૯
પછે વેદ અધ્યયન છાનું માંડ્યું, ચાલતો કીધો જગન;
દેવતા સર્વે હર્ષ પામ્યા, આવ્યો ધૂમ્ર ગગન. ૧૦
વળી તાલકેતુ ને પાતાલકેતુ, આવ્યા અંધારૂં કરી;
ત્યારે બ્રાહ્મણ કૂરી નાકા, યજ્ઞભંગ હવો કૂરી. ૧૧
સર્વ વસ્ત્ર લુટી ગયા પાપી, ગાલવ અતિશે કળકળ્યો;
એક વાર પાદરૂં નવ કર્યું, હું ત્રિવારકો આકુળ્યો. ૧૨
મેં દેવને અર્થે યજ્ઞ માંડ્યો, બાણું જે સુર સંતોષાય;
હું ત્રણ વાર નિષ્કુળ થયો, અમરે ન કીધી સા'ય. ૧૩.
ઉદક અંજલિ લીધી કર્મમાં, ચઢી ઋષિને રીસ;
ઉંધ ટાણું અમરગણની, શાપું કોટિ તેત્રીસ. ૧૪
આકાશભણી અવલોકિયું, ક્રોધ ધરી મુનિજન;
દેવતા માત્રજ દુઃખ પામ્યા, ડોહ્યું ઇંદ્રાસન. ૧૫
અમરગણ અંતરિક્ષ આવ્યા, ઋષિ અમારો શો વાંક ?
દૈત્ય દમે તો તેને શાપો, અમર થું કરે રાંક. ૧૬
ગાલવ કે' સર્વે સાંભળો, વળી યજ્ઞની ઇચ્છાય;
ભંગ થાશે તો સુર શાપીશ, માટે આવી કરજે સા'ય. ૧૭
તે સાંભળી મેં સુરરાજ, અંતર દુઃખિયા થાય;
એક અશ્વ આપી પોતાનો, મોકલ્યા નારદ ઋષિરાય. ૧૮
કે'વું ઘટે તે કા'વિયું, નારદ અંતરિક્ષથી ઉતર્યા;
અરે દિક્ષિત દુઃખ મૂઝય મનનું, એમ વીણાપાણિ ઉચ્ચર્યા. ૧૯

- (આં) અશ્વ મોકલ્યો છે મઘવાળે, (તે) લઈ જાઓ અચોધ્યા વિળે;
 એક શત્રુજિત નામે રાય છે, તે રાજ્ય કરેછે સુળે. ૨૦
- તેને ઋતુધ્વજ નામે દીકરો, મહાપરાક્રમી ચોધા ઘણો;
 તેને તુરી આ આપજો, એ યજ્ઞ રાખશે તમતણો. ૨૧

વંલણ.

- એ રાજ્ય યજ્ઞને રાખશે, તે અશ્વ આપી નારદ વળ્યા રે;
 ગાલવ અતિ રણિયાત થયા, તે અચોધ્યા ભણી પળ્યા રે. ૨૨

કંડુયું ય૦ મું.

રાગ રામઝી.

- ગાલવ આલ્યો અચોધ્યા ગામ છ, શીઘ્રે પહોંચ્યો રાયને ધામ છ;
 શત્રુજિતે દીધું માન છ, આખું આસન પરમ નિધાન છ. ૧

હાળ.

- આપી આસન પૂજા કીધી, પછે પૂછ્યો સમાચાર;
 કહો સ્વામી ક્યમ પધાર્યા, સાથે શો તોખાર ? ૨
- મુનિ કહે હો મહાપતિ, છે તુજ સાથે કાજ;
 માટે અશ્વ લેઈને આવિયો, દેવે મોકલ્યો મહારાજ. ૩
- ત્રે ભિક્ષા માગીને યજ્ઞ માંડ્યો, મુનિ સર્વ તોડ્યા મંદિર;
 એવે તાલકેતુ ને પાતાલકેતુ, છે રાક્ષસ બંને વીર. ૪
- તે માયા કરીને આવિયા, મારો યજ્ઞ કીધા ભંગ;
 પછે મુજને ઇચ્છા થઈ, દહન કરું મુજ અંગ. ૫
- ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ પધારિયા, કહ્યું માગ્યું તું વરદાન;

પછે હું એમ ઉચ્ચર્યો, ધન આપીએ ભગવાન.	૬
મુને ધન આપી કૃષ્ણજી, પછે હવા વિદાય;	
યજ્ઞ આરંભ્યો ફરી એવે, આગ્યા દૈત્ય જે ભાય.	૭
દેવને અર્થે યજ્ઞ માંડ્યો, દૈત્યે કરી અતિ રીસં;	
મેં કરે ઉદ્ધવમંજલિ લીધી, શાપું કોટિ તેત્રીશ.	૮
ત્યારે અમરે નારદ મોકલ્યા, લેધને આ અશ્વ;	
કહ્યું શત્રુનિતને આપજો, તેથી કામ થાય સર્વસ્વ.	૯
જેહ તારો મહીપતિ ! ઋતુધ્વજ નામ કુમાર;	
તે આપ્ય મુજને લેઇ જાઉં, અન્ધે કરી અસવાર.	૧૦
દૈત્યકુશળી આણી આપીશ, પાછો તમારે ઘેર;	
ના નવ કહેશેો નરપતિ, થાય ચાલતી પુણ્યસેર.	૧૧
વચન મુણી વિમકેરાં, રાજને લાગી ઝાળ;	
ક્યમ ક'વરને કાઢી આપું, ગાલવ ભાસે કાળ !	૧૨
પછે મૃત સામું નિહાળિયું, ન બોલિયો મહારાજ;	
આ ઋષિ તુજનેં શું કહે છે, કાંઈ કરી શકશે કાજ ? *	૧૩
ત્યારે ઋતુધ્વજ થઇ બેઠો, પિતાને શિર નામે;	
ભાગ્ય હોય તો શરીર મારું, આવે બ્રાહ્મણ કામે !	૧૪
ચિંતા ન કરશે તાતજી, હુંમાં પૂર્ણ છે યૌવન;	
અસુરને ઉડાડી મૂકું, કહું ચાલતો જગન.	૧૫
પાગ લાગી માન માગી, પુત્રે કીધો પ્રણામ;	
મહીપતિ કહે હો મુનિ મારા, લેઇ જાઓ છો પ્રાણ !	૧૬
રક્ષા કરજો એહની, તમો યજ્ઞમાં મહારાજ;	
કાં ને વિવાહકર્મ કીધું નથી, માટે મન મોટી દાઝ.	૧૭

- અનંત માર્ગાં આવિયાં, નવ લીધું કન્યાદાન;
 પુત્ર કહે પરણું મેમદા, નો હોય મુજ સમાન. ૧૮
- એવી તો કોઈ મળી નહિ, રૂપ કળા શ્રુણુ સંપન્ન;
 તમે શીખામણુ દુઝ્મોં એને, ને કરે વિવાહનું મન. ૧૯
- વળાવીને વળ્યો જૂપતિ, નયને નીરજ ઢાળી;
 ઊભો રહીને રાજા નિરખે, પુત્ર પાછું વાળી. ૨૦
- ગાલવ પંથે પરવયા, ને આગળ રાજકુમાર;
 સ્વસ્થાન પોતાને આવિયા, અથે ઘઈ અસવાર. ૨૧
- યજ્ઞ ફરી આરંભિયો, ને હરખ્યું અંતઃકર્ણ;
 ત્યાં હશે દિશાએ મોકલ્યાં, ફરી ઋષિને નિમંત્રણ. ૨૨
- પ્રાહ્મણુ સર્વે આવિયા, નૃપપુત્રે કર્યો નમસ્કાર;
 આનંદ ઉપનયો ઋષિ મનમાં, વત્યો જયજયકાર. ૨૩

વલણુ.

- વત્યો જયજયકાર ત્યાં, ઋષિસાથ આરડી ભણે રે;
 સાદ સાંભળી અધર્મી આવ્યા, ઋતુધ્વજ બેઠુને હણે રે. ૨૪

કડવું ૫૧ મું.

રાગ રામગી.

- વેદધુનિનો શબ્દ અગાધ હ, બરો પ્રાહ્મણુનો વાધ્યો અસાધ્ય હ;
 દુબટે જાણ્યો તે સમાચાર હ, આખ્યા માપી કરી અંધકાર હ. ૧

ઢાળ.

- અંધકાર ઉપનયો અંતરિક્ષમારગ, ત્યારે ખળભળ્યા મુનિજન;
 ને જમ તે તેમ સર્વ નાહા, રહ્યાં રાધ્યાં અજ્ઞ. ૨

- સાદ કરી સર્વેને રાખે, રાય ઋતુધ્વજ;
- મુકુટ મસ્તક બેસાડિયો, ને ધનુષ્ય કીધું સજ. ૩
- ગાલવ કહે તમે પો'થી શકશે, મને થાય ઉચ્ચાટ;
- મિથ્યા પ્રાણીને રીદ રાખ્યા, ઘડાવવાને ઘાટ ? ૪
- ત્યારે પુત્ર કહે હો સ્વામીજી, જો રાક્ષસ આવે લક્ષ;
- તો એકલો મારું સર્વને, નવ મારું કોની પક્ષ. ૫
- તો એ બેતણો શો આશરો, ક'પે અસુરેંદ્ર મારી ધાક;
- ઉડાડું અંતરિક્ષમારગ, અવનિ ચઢાવું ચાક. ૬
- એકું કહીને ગર્જના કીધી, અશ્વે યયો અસવાર;
- હાથ માંહે ચાપ લીધું, કીધું મંડળાકાર. ૭
- વાસવે વાજી મોકલ્યો, તે અંગ અતિ ઉજ્જવળ;
- તે ઉપર આરૂઠ થાતાં, આંધું વિજયનું બળ. ૮
- યયો ઋતુધ્વજ રક્તવરણે, ભૂકૃટિ ચઢાવી ભાળ;
- પછે બાણની મઢી કીધી, કરવા ઋષિ પ્રતિપાળ. ૯
- ગિરિ તરૂવર માંસ શોણિત, વરસે કરી માયાય;
- * જો નાખે આદર કરી તે, હેડાં ગરબડી જાય. ૧૦
- ચોરેર ફરી ચોકી કરે ને, રાય પાડે ધાક;
- વાજ આબ્યા પાપાણુ નાખી, પછે લાગ્યો બેઠને થાક. ૧૧
- આનંદ આણી ભણે પ્રાણી, પણ ભાટકામાં મન;
- શિલા વાગશે સરીરમાં, તેથી ઉધડકે મુનિજન. ૧૨
- સામગ્રી સઘળી હાથમાં, મુનિ કરે નાસનાસ;

૭ મંડળાકાર—ગોળાકાર. ૮ વાસવે—ક્રદે. ૯ રક્તવરણે—(કો-
ધથી). ૧૨ ભાટકામાં—ભટકાવામાં (અણવામાં). ઉધડકે—
ચમકે.

ટોળે ટોળાં રહે ઊભાં, થાય ભડભડાટના આભાસ.	૧૩
પાપાણુ મંડપમાં પડે, જ્યાં હોય આછાં બાણુ;	
બરકા પાડી ઊઠે પ્રાણુણુ, ધરધર ધ્રુવે પ્રાણુ.	૧૪
પર્વતનો વરસાદ વરસે, જ્યમ સરવરડીની ડોટ્ટડોટ;	
પછે થયું અંધારું ઘણું, હવા ધૂઝ ગોટાગોટ.	૧૫
પ્રાણુણુ સર્વે પડયા ભૂલા, માંહે માંહે મારે હાક;	
સાદ સાંભળી નવ શકે, પડયા કાને ધાક.	૧૬
ઠાઠએક કહેછે શિષ્યને, સંભાળજે તું તુમકું;	
કાંકરો વાગે કાંણું થાયે, પાણી નહિ રે' પ્રમકું!	૧૭
કહે એણું શુંય રાખે, આ રાય ઋતુધ્વજ;	
છાપરામાંથી છી'કું દીસે, પડી મારી આંખે રજ.	૧૮
પાપાણુમહારે બાણુ ભાજ્યાં, નીસર્યા માંય ગરકા;	
તે મુનિને શિર વાગે, પંપાળે ને પાડે બરકા.	૧૯
તું રાખ ઋતુધ્વજ અમને, નહિતર દેઈશું શાપ;	
અધર્મી મત્યે વ્યાલે નહિ, દેખાડે રાંકને તાપ.	૨૦

વલ્લણુ.

તાપ દેખાડે ઋષિ તેહને, ક્રોધ ચઢ્યો અપાર રે;	
બકપક્ષી ગુરુ એમ ઉચરે, ત્યાં શું વરણું નિરધાર રે.	૨૧

કડવું પર સું.

રાગ સામેરી.

ઋતુધ્વજ તે રણમાં ગાજ્યો, વાસવની પેરે વિરાજ્યો;	
ધનુષ્ય લેઈને આકર્યું, તે તો સર્વ ઋષિને દશ્યું.	૧

૧૩ ભડભડાટ—આકાશમાંથી પડતા પથ્થર અને તક્ષ વગેરેના અવાગ. ૧૯ ગરકા—ગાઠાં (?)

ઢાળ.

- દખી રૂપજ રાજકેરં, પાપિષ્ઠ મુખે ગડગડયા;
માયાવી મંડપ મધ્યે, આકાશથી તૂટી પડયા. ૨
- શરન્નજ સર્વે શિયિત્ર કીધી, કડકડયા મંડપથંભ;
તવ દશે દિશા પળાયા, સોરાસૌર કરતા બ્રહ્મ. ૩
- રાજકુંવરે ક્રોધ કરીને, લીધું તે મોહું બાણ;
નાનો ભાઇ જે તાલકેતુ, તે ઉપર કીધું સંધાણ. ૪
- ત્યારે અમુર આવ્યો રાધ સામે, ચઢાવીને ચક્ષ;
સ્થૂળ શરીર પોતાનું કીધું, હાથમાં લીધું વૃક્ષ. ૫
- તેણે બળ કરીને વૃક્ષ નાખ્યું, પછે તે પાડી ચીસ;
ત્યારે ઋતુધ્વજે બાણ મૂકી, કીધું કટકા વીસ. ૬
- વળતી અધર્મી ઉછળ્યો, તે લાવ્યો એક શિલાય;
તેના તિલ્લતિલ કટકા કીધા, તે દખી ગાલવ મકલાય. ૭
- આસર્યો તે પાછો જ્યારે, બાણે વેધ્યું ગાત્ર;
હોકારા તે હુપે કીધા, બ્રાહ્મણે વળતી તુંબીપાત્ર. ૮
- એવે ક્રુડકાટ સાંભળ્યો યજ્ઞમાં, મુનિ સર્વે મરડે ત્રાડી;
નાસો નાસો માંહોમાંથ કે', પાપી મારશે હમાણા માટી. ૯
- તે યજ્ઞને રાખી શું રાકે, ગાલવે આણ્યું નાનું હૈયું;
સામગ્રી લેવાને આવ્યા ઋષિ, ગાલવ ફૂટે હૈયું ! ૧૦
- રાખ્ય રાખ્ય રે રાજાજી, શું ચઢાવી રહ્યો છે ચાપ;
જે જ્ઞાન યારો કાઢ્યું તો, તુને દઇશ ચાપ. ૧૧
- રીસે ઋતુધ્વજ રાતડો, ભૂકુટિ ચઢાવી ભાળ;
સાત સહસ્ર બાણ મૂક્યાં, જ્યારે પૂર્ણ ભરાયો કાળ. ૧૨

- અર્ધચંદ્ર તે મૃત્યુ સરખું, મૂકિયું એક બાણુ;
તે તાલકેતુને હૃદે વાગ્યું, તત્ક્ષણ નીસર્યા બાણુ. ૧૩
- તે પડ્યો પૃથ્વી બાણુવિહોણો, બાણુ કરી અકળાયો;
પાતાલકેતુ ત્રાસ પામી, યુદ્ધ મૂકી દૂર પળાયો. ૧૪
- જયમ રણ મૂકી શિયાળ ન્હાસે, બ્રાહ્મણ કીધો જયજયકાર;
પછે ઋતુધ્વજે યુદ્ધ લીધી, મેરિયો તોખાર. ૧૫
- આગળ જતાં અસુર થાડ્યો, પામ્યો તે અંતરધાન;
રાજકુંવર ક્ષત્રીને આવ્યો, મળ્યા તે મુનિ ભગવાન. ૧૬
- મુનિ કહે બીજને મારી, ઋતુધ્વજ આવે અહીં;
કુંવર કહે હું ઘણું ધાયો, પણ જતો તે દીઠો નહિ. ૧૭
- ગાલવ વળતી બોલિયા, તારે દીઠાનું શું કામ;
આંકુણીએ એ અશ્વ કોના, બોળી કાઢશે કામ. ૧૮
- ચૌદલોક વિષે જાણને, સમર્થ છે તોખાર;
કુંવર કહે હું ધ્રુવ લેઈ, જો આવે બીજ વાર. ૧૯
- એણે કહીને યજ્ઞ માંડ્યો, એ કથા એટલે રહી;
પાતાલકેતુ ગયો નાશી, ત્યાં તેની શી વલે યદ્ધ. ૨૦
- ત્રાસ પામ્યો ને શ્વાસજ બઢિયો, નયને નીરની ધાર;
વિદ્રાપ કરતો વીરના, ગયો આગળ યુદ્ધ કરનાર. ૨૧
- દ્વિમાયજ આવી મળ્યો, આરત કરતો નાદ;
એવે એક અંશોક વનમાં, સાંભળ્યો સ્ત્રીના સાદ. ૨૨

પંચમ.

- સાદ સાંભળ્યો મુદંરીનો, ત્યાં થાયે સંગીત ગાન રે;
વિદ્રાપ વિસરી ગયો વીરના, વાડી ભણી માંડ્યા કાન રે. ૨૩

કંકણું પડ મું.

રાગ કટિયાણ.

- વિશ્વાવસુખાળા મોહરાળા, મદાલસા પર નામમાં;
૩૫ કળા ગુણ ન લક્ષણ ઉણ, માનિની જ્યેષ્ઠ દાંમમાં. ૧
- છે સાહેલી અલખેલી સાથે, આલી તેનો હાથ રે;
અશોક વનમાં શોક હરવા, આવી દા'ડો રાત રે'. ૨
- શોભિત મન મહાપવન શીતળ, વાયુ વાથે સુખનો;
દુઃખેલી રહી ઝૂમી, દુઃખી ખુબે દિન દુઃખનો. ૩
- છોડ કોડ છે દ્રાક્ષના તર્હી, નીચા નમ્યા અંપાતણા;
મોગરા પર ને મલિયાગરં છે, વૃક્ષ લક્ષ છોડજ ઘણા. ૪
- છે અમેલી કદલીસ્તંભ આંખા, મરેણી ને માલતી;
નાગરવેલડી ને શેલડી, પવન લમર નિહાળતી. ૫
- છે લલિંગણી ને સોરંગણી, સખળ સુમન જાયનાં;
સુખડ સોહાગ વળખ્યા નાગ, મણિધારી આ'રી વાયના. ૬
- નાગિકેરી ઉગી ચોરેરી, વંત્યાક શાક સ્વાદનાં;
ત્યાં કોફલડી ને કેવલડી, છે પંખી મુસ્વર નાદનાં. ૭
- થાય યદ્યકાર ને ધુમકાર, અપ્સરા ધૂધરા વલ્લડતી;
ગાયે ગીત ગરડી અંગ મરડી, અંગે અનંગ જગાડતી. ૮
- છે મધુર વાણી વીણા પાણિ, તાન માન ધ્યાન જણાવતી;

૪ છે ઈ—કેટલાક જ્ઞાન અને કેટલાક બક્ષર (પશુઓના),
એવા ધણા છોડ છે. ૫ મરેણી—એક જાતનો પુષ્પનો છોડ. ૬ સુ-
મન—પુષ્પ. ૭ કોફલડી—સોપારણ. કેવલડી—કેવડો. ૮ મરડી—સ્વર-
તાણીને (?)

- કો કાયા કારમી કામ ધારમી, હાવભાવ ગણાવતી. ૯
- મૃદંગ ને ઉપંગ વાગે, અંગરંગ જમાવતી;
સાણી રોજે ભાવ ભીજે, નારી નૌતમ ભાવતી. ૧૦
- કોઈ ગુણે હારે ઝીણું તારે, કંઠ મૌકિકે આરોપતી;
કો બાળ વેશે છૂટે કેશે, કટિમેખલા કટિ શોભતી. ૧૧
- કો અમૃતવયણી મૃગનયણી, અંજન રંજન માનિની;
અતુર બાલતી પિરાજતી, વિદ્યુત્જ્યોત સી ભામિની. ૧૨
- કરે સંધાણુ કઠાક્ષિના બાણુ, અમર અંતરિક્ષ મોહતા;
વદન ઈંદુ ગુણગણ સિંધુ, રાણુગાર હાર સોહતા. ૧૩
- અપળ અરણુ માંડે ધરણુ, બરછી ફળ ચળકાવતી;
બાંધી હથિયાર રહી હુબર, અરિને ત્રાસ ઉપભવતી. ૧૪
- યશ બોલે વાજતે ઢોલે, હો મહાલસા ! સાદે ભણે;
હાથમાં ખાંડાં કરતી બાંડાં, ચોરેર ફરતી ગણગણે. ૧૫

વંદણ.

- ચોરેર ફરતી ગણગણે, સુંદર વનમાં સુંદરી રે;
એવી સુંદરી સર્વ જોઈ તવ, ભાઈ ગયો મન વીસરી રે. ૧૬

કડવું ૫૪ મું.

રાગ ભાર.

મોહ્યાં મોહ્યાં તે અદ્ભૂત રંગે, ત્યારે અનંગ વાધ્યો અંગે;

૯ વીણા પાણિ—તેના હાથમાં વીણા છે. માન—મુખ્ય તાલ. કામ-
સારમી—કામના ધર્મવાળી.

૧૦ અંગ ૬૦—અંગના રંગ જમાવતી અથવા અંગવડે રંગ જ-
માવતી. ૧૨ અમૃતવયણી—અમૃતવચની. અંજન ૬૦—કોઈ અંજન આ-
જીને રંજન કરનારી સ્ત્રી હતી. વિદ્યુત—વીજળી.

- મોહ્યા મોહ્યા તે નૌતમ નાદ, દીઠી નાર તે ફરતી વાદ. ૧
- ઊભી અંગ મોડે અલખેલી, તેન રાણી સોએક સાહેલી;
- ગયો દાનવ મેમદાની પાસે, પછે જ્વેવા લાગ્યો ઉઘાસે. ૨
- જ્યારે યુથ યુવતીનું જોયું, ત્યારે મોહ્યાણે મન મોહ્યું;
- તે દૂમવેલી પૂઠળ રે'તો, દખી દખીને દાનવ દે'તો. ૩
- દીઠી મદાલસા ભરી મદની, અઘૌકિકે છે સશિવદની;
- ઈંદુ આદિત્ય વરયા બે ઝાલે, અડકી રહ્યા છે ગોરે ગાલે. ૪
- તેમાં જડયાં માણુક ને મોતી, નાકે મોર રહ્યો છે ઘોતી;
- સોહે અધરખિંબ પરવાળી, તે ઉપર વેસર ને વાળી. ૫
- ઝોંના દાંત દાડમની કળી, કાળે રંગે તે રંગ્યા છે વળી;
- જેવો ચોયતણો ચંદ્રમાય, એવી કપોર્જેતણી શોભાય. ૬
- હાર છે હેડે મોતીનો, કા'વે નૌતમ નારી નગીનો;
- સોયો કુલી રે ભમર, સોનાની કોરનું પે'યું અંબર. ૭
- કાળા કેરાતણો અંખોડો, જાણે ધુંધટ તેજ ઘોડો;
- આંખ ઉપર અણકાવલિ, યુગ્મ સ્તન રહ્યાં છે મળી. ૮
- અતિ અણિયાળી આંખડલી, જાણે પંકજની પાંખડલી;
- આરશીએ જોઈ કીધું અંજન, ચપળતાએ જાણે ખંજન. ૯
- રાતી રેખા ને કીકી કાળી, જુએ જ્યમ મૂગલી રે બાળી;
- ભૂકટિ બે ભમરા સરખી, રહી નેત્ર અંબુજને નરખી. ૧૦
- કંઠ કપોતનો આકાર, તેણે ગ્રોભી રહ્યો રાણગાર;
- જે હરમંડળમાં હાર, તેના મૂલ્યતણો નહિ પાર. ૧૧
- દૂખ કનકકળશને સમાન, પેટ જાણે પોયણપાન;

- જંઘા યે કદલીના છોડ, સૂક્ષ્મ અતિ કટિનો મોડ. ૧૨
- કટિએ કટિમેખળા શોભે, જોતાં મહામુનિનાં મન લોભે;
વાળે કંકણી કરમાં ચે'રી, દીસે શ્યામા સર્વ સોનેરી. ૧૩
- બાબુખંધ કૂંમતડી લળકે, રત્નજડિત ચુંદડલી ચળકે;
વીંટિયાની રૂડી માંહી છાપ, માંહે પાણીયાળી છે ખાપ. ૧૪
- છે હથેળી અંબુજવરણી, ફેરવે તન પર તારણી;
ચરણે અંઝરીઓનો ઝમકો, નુપૂર આણવટિયાનો ઝમકો. ૧૫
- તેની પંકજ વરણી પાની, રાતી રેખા છે નાની નાની;
જેવી હોયે મગની ફળી, એવી અખળાની આંગળી. ૧૬
- વાત કરે છે મીઠી મીઠી, એવી દૈત્ય દારા દીઠી;
સ્વયં હસ્ત અરાડયો ગાલે, હસ્તાં મોરનું મોતી હાલે. ૧૭
- ચે'રું પથરંગીનું ચીર, દીસે માંહીથી જોડું શરીર;
એક ઓઠણી ઓઠીછે આછી, તે તો પવન કરે છે પાછી. ૧૮
- જેને પૂરણ મદ જોખન, નમે કલ્પલતા જેવું તન;
શોભે રામા જેવો શશિ, એવું વદન રહ્યું છે હથેલી. ૧૯
- એઠી આસન તે બહુરંગી, તકીએ રહી રામા અઠંગી;
દૈત્ય ચિત્રામણ જ્યમ લખિયો, સામું બોલી તે નવ શકિયો. ૨૦
- અસુર આલ્યંતર વિચારે, બ્રહ્મા આવાંને અવતારે!
જેણે પૂજ્યા શારંગપાણિ, તેને આવી હશે ધણીઆણી. ૨૧
- હું હોઈશ પૂર્વના પાપી, તો ઇશ્વરે મુને ન આપી;
એ તો શેષે નવ જાય વરણી, પૂછું જઈ કુંવારી કે પરણી. ૨૨

૧૨ કદલી—કળ. ૧૫ અંબુજવરણી—કમળના રંગ જેવી (રાતી).

૨૧ આલ્યંતર—મનમાં.

- હોય ને પરણી કે કુંવારી, પણ એ અળખા તો મારી;
હાવાં પ્રપંચ કરીને બાવું, પરણીને ગૃહસ્થ થાવું. ૨૩
- એવી દુષ્ટને દુર્મતિ ધાઇ, મૂઝો વીસરી ગયો ને ભાઇ;
ધરિયો ભમરાકેરો વેષ, થયો રજક નાંધડો વેષ. ૨૪
- અળખાને કુસુમનો હાર, જઇ માંડયો તે પર ગુ જાર;
તેના ઉરપર આવી બેસે, કંચુકીમાં આવીને પેસે. ૨૫
- ગણગણે ને મન મકલાય, મદાલસા બી'ને બેઠી થાય;
સખીઓને કે' કૈતુક જુઓ, ખ્યાલે ભમરો પડ્યો છે મૂઝો ! ૨૬
- મુખ જંઘાસ્થળ પર ભમતો, દૈત્ય રાજકુંવરીને દમતો;
પંચ પંચસેં આયુધધારી, રક્ષા કરે હજારી નારી. ૨૭
- નહિ છોછી તે રાજકુમારી, ના પામે લાગ જુગારી;
આસન હેઠળ આવીને રહેા, પછી સ્થૂળ શરીરે થયો. ૨૮
- મહાસાહસ કર્મ ત્યાં કીધું, અળખા સોતું આસન લીધું;
શરીર પોતાનું વકારી, આસન સહિત જંચલી નારી. ૨૯
- પછે લઇ ઉડ્યો આકાશ, ધાદ' પાંચશે પૂઠળ દાસ;
મારો મારો મુખે બકતો, પણ પાપીને પો'થી ન શકતી. ૩૦
- કાઠી ઝળકતી તરવાર, નારી કરે છે મારોમાર;
કો ધનુષ્ય કરે સંધાણ, કો મૂકે અન્યોઅન્ય બાણ. ૩૧
- અન્યોઅન્ય કરતી તેડાં, હથિયાર ને હાથે ખેડ્યાં;
મહારોધ શબ્દ ઓચરતી, રામા ચક્રની પેરે ફરતી. ૩૨
- હો રાજકુંવરી કોણે લીધાં, હરિવદનીનાં હરણજ કીધાં;
ચાલો ગંધર્વલોકમાં જઇએ, એનાં માતપિતાને કહીએ. ૩૩

૨૪ રજક—લગાર જેવડો (!) નાંધડો—નાનો. ૨૬ ખ્યાલે ઇ—
મૂઝો ભમરો મારી પાછળ પડ્યો છે ! ૩૨ મહારોધ—મોટો અટકાવનારો
શબ્દ.

- ન દીસે કહીં તેનું સ્થાન, દખતાં પામી અંતર્ધાન;
જોવાઈ કન્યા રે કાલી, ઘેર કે'વાને સઘળી ચાલી. ૩૪
- અળખા તે થઈ આશિયાળી, આપણને આપી હુતી સંભાળી;
હાવાં ઉત્તર શો રે દવાશે, સમાચાર તે ક્યમ કહેવાશે ! ૩૫
- તે ઉચાટે આવી ઘર, કહેવાયે નહિ ખબર;
પછે માતપિતા એમ પૂછે, તમે સન્મન્યાં છો તે શું છે? ૩૬
- ક્યાં ગઈ કુંવરી મારી, જે પર ચંદ્ર નાખું ઉવારી;
દીઠી આગળથી જે આવે, માફં આંગણિયું સોહાવે. ૩૭
- મારાં પ્રાણતણા આધાર, તેને શે લાગી આવડી વાર;
કે કોણે કુંવરી મારી હરી, અન્યથા ક્યાં ગઈ સુંદરી ? ૩૮
- પછે બોલ્યો સખીના સાથ, બોચે પડિયા ચારે હાથ;
અમથી તો કાંઈ ન થયું, કોઈ હરણુ કરીને ગયું ! ૩૯
- સખીવચન એવાં સાંભળી, માતપિતાને મૂચઈ વળી;
પછે રોતાં નર ને નારી, દીકરીના ગુણ સંભારી. ૪૦
- વિશ્વાવસુ શોધને કરતો, પિતા કામ કામ સંચરતો;
તે પુત્રી જોળી નવ જડે, માતપિતા ઘણું રડવડે. ૪૧

વલણ.

- સંચરતો ને શોધ કરતો, પણ પુત્રી જોળી નવ જડે રે;
એ કથા ઐટલેથી રહી, કન્યાને કબર કેવું પડે રે. ૪૨

કડવું થયું શું.

રાગ સોરઠીની કાશી.

- આસન લીધું ઉંચલી રે, દૈત્ય મોટો વિક્રાળ;
ઉધડકી મદાલસા રે, પડી પેટડિયામાં ફાળ.
સહીઆ જઈને કે'જો વાત રે, ન કરે ચિંતા મા ને તાત રે. ટેક. ૧

- મૂઝ્ય મૂઝ્ય મુને ભાઈડા રે, હું લાગું તારે પાય;
પિતા નેશે વાટડી રે, ટટળી મરશે મારી માય. સહીઆ ૦ ૨
- હું તો તમારી બાળકી રે, કાંઈ ત્રેવડને મુને વા'લ;
આ પાપીને હાથે ચઢી રે, કાંઈ કર્મે કીધું આળ. „ ૩
- મારાં માઆપને જઈ કુંજે રે, તમે દુઃખ ન ધરશે રેખ;
એ તો સો વાને મટશે નહિ રે, મારા કર્મની રેખ । „ ૪
- ટળવળતી અલી તાણી રે, દુષ્ટ હૃદ નહિ દયાય;
વિકળ વદન કેશ મોકળા રે, નયને નીરમવાય. „ ૫
- જેમ અમ્મસૂતા પોપટી રે, ગ્રહીને ચાલે માંઝાર;
તેમ લીધી મદાલસા રે, નવ પોહોચી બૂમને વા'ર. „ ૬
- જેમ મૃગલી મુખ વાધને રે, અલીને ચાલે વન;
તાણી તેમ લીધી મદાલસા રે, આરત નાદ કરતી રૂદન. „ ૭
- અંતરિક્ષ આલ્યો અધર્મી રે, દયા નહિ મન એવ;
એવે વાટ વિષે સામાં મળ્યાં રે, ઉમયા ને મહાદેવ. „ ૮
- તો પાર્વતીએ સાંભળ્યું રે, જે બાળકી પડીછે બંધ;
તમે મૂકાવો મહાદેવજી રે, જયમ અબળા પામે આનંદ. „ ૯
- વળતી બોલ્યા શિવજી રે, નારીને નારીની વા'ર;
કહે તું હું શું કરું રે, જો નવ આપે દાનવ નાર. „ ૧૦
- ન આપે તો મારંજે રે, થઈ અબળાના આધાર;
રસ્તે જતાં શે લેઉ રે, અમયો ઉચલી ભૂમિભાર. „ ૧૧
- તવ ઉમયાજી બોલ્યાં રે, એ કન્યાનો હરનાર;
તો પાપીને મારશે રે, એ નારીનો વરનાર. „ ૧૨

- (તું) રોઇશ મા મદાલસા રે, એમ માતા બોલ્યાં વાણુ;
 વર રાજકુંવર આવી સહી રે, ગ્રહેશે તારો પાણુ. ૧૩
 તે કામિની મીઠી ગઇ રે, પાપી ન મીઠ્યો પેર;
 પાંચમે પાતાળે આવિયો રે, તે તો પોતાને ઘેર. ૧૪

વસંતુ.

- પોતાકેરે ઘેર આવ્યો, નારી લાવ્યો રતન રે;
 અન્ય કોઇ મળે નહિ, કયમ ઉગરી સ્ત્રીજન રે. ૧૫

કડવું ૫૬ મું.

રાગ રામખી.

- પૈશંપાયન બોલ્યા વાણી છ, હરણુ કરીને અબજા આણી છ;
 મંદિર મોટાં છે અન્યકાર છ, ન મળે ત્રીજું જન તે કાર છ. ૧

હાળ.

- તે કાર ત્રીજું નવ મળે જન, જેકરે આવી વાત;
 મદાલસા મેહે વ્યાકુળી, તેની આંખે આંસુપાત. ૨
 મેં રે કયાં કર્તવ્ય કીધાં, કયાં કીધાં મોટાં પાપ;
 આણે સ્થાનક આવી પડી, મૂકી મા ન બાપ. ૩
 દૈત્ય વળતો બોલિયો, તમો કાં કરો રૂદન;
 સુખ નાના વિધનાં બોગવો, ભાવતાં કરો બોજન. ૪
 પટકૂળ પેરિ પદ્મિની, ને કરો શોભિત શણગાર;
 તારે પૂર્વને પ્રણયે કરી, હું સાંપડ્યો ભરતાર. ૫
 તમો શોક મૂકો સુંદરી, શૃંગાર સારો સોલ;
 તર્ત હાથ ઝાલી માહરો, કરો ઝાકમઝોળ. ૬

- સ્વર્ગના સુખથી અધિક છે, જો કરી જાણશો વિવેક;
તો ભોગ ભોગવશો નાના વિધના, આપણી સંગ અનેક. ૭
- ગોરી જરા નાવે તુંજને, નાગરસ કરાવું પાન;
તારૂં યૌવન રહે સદા લગી, વાધતું થાશે વાન. ૮
- આ ભુવન જીવ્યો ભામિની, ભાસ્કરકેરી ભાસ;
યહાં વસવું તો પડ્યું, જો પૂજ્યા હશે અવિનાશ. ૯
- સુંદરી શામાટ સનમન્યાં, તમે ખોલો મૂકી લાજ;
પરણો મુજને પ્રેમદા, જ્યમ સરે સદાનાં કાજ. ૧૦
- ત્યારે મદાલસા એમ ઉચરે, મન કરી શુદ્ધ વિચાર;
એને પરણ્યાનો પ્રપંચ કરૂં, લગાડું કાંઈ એક વાર. ૧૧
- વચન પાછું પાર્વતીનું, જે આપ્યું છે વરદાન;
એ પાપીને મારણહારો, કો આવી ચઢે બળવાન. ૧૨
- વ્યાકુળ નયને નિહાળિયું, મુખ જણાવ્યો આનંદ;
જ્યારે હસતી દીડી મદાલસા, તવ પાપી પડ્યો માયાફંદ. ૧૩
- વિનય જીવિત કરીને ખોલી, ન હોય ઉતાવળનું કાર્ય;
ઠામી ઠેકી વિવાહકર્મ કીજે, કોને કરીશું આચાર્ય ! ૧૪
- કુટુંબ તેડો તમતાણું, કોઈએ હું નથી દીડી;
ગીત ગાયે કમિની, આપણને ચોળે પીડી. ૧૫
- જ્યારે સ્વજનકેરૂં નામ લીડું, સાંભર્યો તવ ભાઈ;
દુમો જામ્યો દૈત્યને, ત્યારે જળે આંખ ભરાઈ. ૧૬
- ચક્ષુ જોયું જીગતે કરીને, તેનું દુઃખ લાગ્યું કેરૂં;
હજી તો ઋતુધ્વજ મારે મારવો, વાળવું ભાઈકેરૂં વેર. ૧૭
- ગાલવિયાનો યજ્ઞ ભાંચું, શત્રુને નાશું મારી;
ત્યારે દાઝ હોલાએ મનતણી, પછે હું પરણું નારી. ૧૮

- કુંડળધાર દાનવની દીકરી, જેનું કુંડળાં જોવું નામ;
તેણે ધ્યાન ધર્યું તેહનું, તે આવી રહી તેણે કામ. ૧૯
- કર જોડીને વિનવિયા રે, કન્યાએ મહારાજ;
આ વેળા મુજને ક્યમ સ્મરી, શું છે સ્વામી કાજ. ૨૦
- અમુર કહે તું મદાલસાને, સાચવજે રહી પાસ;
એટલે જઈ કરી હું આપું, ઋતુધ્વજનો નાશ. ૨૧
- મારો ભાઈ પડિયો ભૂમિ પર, તેને નથી દીધું દન;
તો હું ક્યમ પરણું મેમદા, તું સાંભળ મારી બેન, ૨૨
- ત્યારે મદાલસા એમ ઉચરી, જાઓ પધારો બળવંત;
હું તો કહું છું વેગે કરી, જઈ રાત્રીનો આણો અંત. ૨૩

વલણ.

- અંત આણો રાત્રીનો જઈ, યહાંથી તો પરવરો રે;
વિમ્ર મેમાનંદ કહે કથા, પછી યજ્ઞ કયી પરે ક્યોરે. ૨૪

કંડકું ૫૭ મું.

રાગ સારંગ ધન્યાશ્રી.

- નારદજી એમ ઉચરે, સુણો શ્રુતિધર રાજન જ;
ત્યાં ઋતુધ્વજ જિભો રહ્યો છે, આલતો થાય જગત જ. ૧
- ધનુષ્ય ટંકારવ કરેછે, નિગમતાણો પ્રબોધ જ;
પ્રાક્ષણ ભણે ભાઈ પડ્યો દીઠો, પાપીને અદિયો ક્રોધ જ. ૨
- ત્યાં ભોજન કરવા વિમ્ર આવે છે, ગંગામાં અધોળી જ;
ત્યાં તેમનું તેમજ દીકું, દૈત્યને લાગી હોળી જ. ૩
- ઋતુધ્વજે તાલકેતુ માવે, તેનાં વિમ્ર કરે વખાણ જ;
કુંવર કેવો બીજને મારવાં, અદાવી રહ્યો છે બાણ જ. ૪

- ત્યારે વચન મુણીને દાનવ બોલ્યો, મુખે કરીને સૌર છ; .
- પછે યજ્ઞ વિષે આવીને પડિયો, તે કરો અંધારૂં ઘેર છ. ૫
- ત્યારે ઊઠ્યા બ્રાહ્મણ બોજન કરતા, ભર્યા મૂક્યાં ભાજન છ;
- ત્યાં તે દૈત્યને શુંજ વીત્યું, તે સાંભળ કહું રાજન છ. ૬
- વિદ્યુતાસ્ર બાણ મૂકીને, તેણે કાયા સઘળી માપી છ;
- ત્યાં તેણે અજવાણું કીધું, નિરાજો કીધો પાપી છ. ૭
- એક શીલા સરખો વૃક્ષ મોટો, તે દૈત લાવ્યો ઉપાડી છ;
- તે ઋતુષ્વજની ઉપર નાખ્યો, માથા ઉપર ભમાડી છ. ૮
- રાજકુંવરે બાણ મૂકી, તરૂંવર કીધો તિલ માત્ર છ।
- પછે શિર શર તાણીને માર્યાં, વેધ્યું દૈત્યનું ગાત્ર છ. ૯
- કાપ્યાં ટોપ કવચ ને ભાષાં, કાપ્યાં સર્વે આયુધ છ;
- (ત્યારે) નાઠો દાનવ રણ મૂકીને, તેણે સેવાયું નહિ યુદ્ધ છ. ૧૦
- તેને ચઢાવ્યો ધનુષ્ય ઉપરે, મારવા એકી મૂઠે છ;
- પંજાયો વન પાપી દખી, અશ્વને મૂક્યો પૂઠે છ. ૧૧
- પાખરિયો જે પવનવેગી, દેવતણો આપેલો છ;
- પાતાળકેતુની પૂઠે ચાલ્યો, જાણે જળનો રેલો છ. ૧૨
- માયાવી મરડાતો ચાલે, જ્યાં હોય અઘોર પંથછ;
- જ્યાં અસુર ત્યાં અશ્વજ ચાલ્યો, આખડેઅહીંતહીં અંધછ. ૧૩
- થરથર ધ્રુવે કાંઈ નવ સૂઝે, મુખે શ્વાસ ન માય છ;
- જુએ વળી પડે ઢળી, ઉઝરડાય ઊભો થાય છ. ૧૪
- આન્માર્યો વનમાં વિમાસે, બાણ દખી કાયા કાંપે છ;
- શરીરે શિયિલ તે યયો, રખે ઘોડો મુજને ચાંપે છ. ૧૫
- પછે માયા કીધી દાનવે, ધ્રુવું સૂકર સ્વરૂપ છ;
- અશ્વ પળિયો તોય પૂઠે, નિરખે આવ્યો ભૂપ છ. ૧૬

ઋતુધ્વજ હોકારા કરતો, થયો અશ્વ ઉપરથી બેઠો છ;
 એવે પૃથ્વી બેદી પગપહારે, પાપી પાતાળે પેઠો છ. ૧૭
 અગાધ જળ ત્યાં આગળ આઘ્યું, માંહે માયાવી પરવરિયો છ;
 ત્યાં ઝંપાપાત ઘોડે કીધું, રાયને લઈ તરિયો છ. ૧૮
 પાણી પૂઠળ ગુફા ગહવર, અતંત નદી ને નાળાં છ;
 તેમાં તુરિ ધાયો હેઠે, જ્યાં મનુષ્ય ન હોડે પાળાં છ. ૧૯
 અતળ વિતળ ને તળાતળ, જ્યાં ચોથું પાતાળ છે;
 દૈત્યે જાણ્યું ઘેર જઈશ તો, કન્યા લેશે ભૂપાળ છ. ૨૦

વલણ.

ભૂપાળ લેશે ભામની, તે ચિંતા ચિત્તમાં થઈ રે;
 અંતરધાન ત્યાંથી થયો, તે રસાતળ પેઠો જઈ રે. ૨૧

કંડવું ૫૮ મું.

રાગ નટની દેશી.

અંતરધાન દાનવને કૃપી, જઈ પેઠો પતાળ;
 ત્યારે ઋતુધ્વજ મનમાં વિમાસે, ચાલ અશ્વને પાછો વાળ. ટેક. ૧
 ભૂલ્યો વાટ ઉચ્ચાટજ થાયે, ભૂલામાણ પડી ભ્રમ;
 જળ મધ્યે કાંઈ વાટ ન સૂઝે, છે ઘોડાને નિજગમ્ય. અંતર. ૨
 ચોદશ જુએ બે' બાકજો, અશ્વ ખેડે ઘણું ઉકળિયો;
 અશ્વને તો જ્ઞાન ઘણું છે, તે મદાલસ ભણી વળિયો. ૩
 રાય ઘોડાને ઘણું બે' પાણ મંદિર ભણી મરડાયે;
 રીસ કરીને આળખો મારે, લોચન રાતાં તરડાયે. ૪
 તેણ કહ્યું ન કરે કંવરનું, મન જાવા દૈત્યને ઘેર;

- ત્યારે રાય કહે હવે જાવા દેઈ, યાય છે રી પેર. અંતર૦. ૫
મન પોતાનું દઢ કરીને, મૂકી વાણની પાગ;
અથ આલ્યો દાનવને મંદિર, અપણ ચલાવી પાગ. ૬
એવે જળ રહિત સ્થળ આલ્યું, તે દખોતું અતિ રમ્ય;
તે મધ્યે પાધેરો પેઠો, ઘોડાને નિજગમ્ય. ૭
દુમ વેલી અશોકવનમાં, તેની શોભા છે અતિ ઘણી;
ઠામ ઠામ અજવાળા અર્ધે, મૂકયા છે નાગમણિ. ૮
અતિ તેમાં સુંદર સરોવર, નિર્મળ જળ ત્યાં લેંકે;
પાળે પાળે તરવર રોધ્યાં, બાવનાચંદન બેંકે. ૯
ફૂલ ફળને ભારે કરીને, કુમ રહ્યાં છે વળી;
ગુલાબ ઉપર લતા વીંટાઈ, ફળ ફૂલે રહી તે ફળી. ૧૦
રાત્રકુંવર રણિયાત થયો, પછે પીધું તે રીતજ જળ;
વળી તે મૂકી આધેરો આલ્યો, એક આલ્યું દારણ સ્થળ. ૧૧
તે દખી જૂપતિ ભય પામ્યો, પડયાં દીડાં કબંધ;
કીરિટ કુંડળ ને માંસ શોણિત, તેના વાયુ વાય દુર્ગંધ. ૧૨
ત્વચા ચર્મ કર પદ મસ્તક, અર્ધ કરડેલાં પડયાં;
ઋતુધ્વજ મનમાં વિમારો, શુ પ્રલોકાળ કૃત્યજ અડયાં ! ૧૩
એ દારણ વનની વાટ દીસે, હશે દૈત્યનો યાં વાસ;
યહાં અથ રાત્રુ યદ્ય લાવ્યો, હવે જીવ્યાની રી આસ. ૧૪
અરે જીવ રાવ રસણહારો, તેને અંતર આલ્યું જ્ઞાન;
એવું કહી અથ આગે બેડયો, ને સમર્પી શ્રીભગવાન. ૧૫
એવે ચાલતાં મંદિર આલ્યું, ત્યાં કનકતણો છે કોટ;
તે મહામનોહર દખી રાજ, તેણે અથ હાંકિયો સાંસોટ. ૧૬

મંદિર માળિયાં ગોખ જાળિયાં, ત્યાં અતિ અટારી શોભતી;
ગોખ ચોક પરસાળ પૂરી, મન મુનિનું લોભતી. અંતર ૧૭

વલણ.

મુનિ મન હીસે અવલોકતાં, ભુવનની શોભા ઘણી રે;
રાજકુંવર ત્યાં સાંઘરે, જ્યાં કન્યા વિશ્વાવસુતણી રે. ૧૮

કડકુ* ૫૯ મુ*.

રાગ કેદારી.

જ્યારે રાજા આવ્યો દ્વાર, ખારણે ખાંધ્યો તો ખાસ
મન કરે ભય જોઈને લાગ, બીતો બીતો માંડે છે પાગ. ૧
તેને અંતર આવ્યું જ્ઞાન, તેણે સમર્થો શ્રીભગવાન;
રાજકુંવર ત્યાં પરવર્ષો, ખાંતે ખડ્ગ તે કરમાં ધર્ષો. ૨

ઢાળ.

ધરી ખડ્ગ મન દઢ કરીને, આદર્યો માણુ ઝોવા;
ચનાર હોય તે માંજો વે'લું, જાઉં અંતઃપુરમાં જોવા. ૩
એ તો માયાવીએ માયા કીધી, મુજને મો'વા માટે;
એ પ્રપંચ કીધો પાપીએ, જે મંદિર માંડ્યું આ વાટે. ૪
આ તો મુરપતિના સદન સરખાં, સામાટે છે શૂન્ય;
કનકકેલ બંધ કામજ કીધું, ત્યાં નાણાની નહિ ન્યૂન. ૫
અહીં નર નારી નપુંસક દીસે છે, પણ નથી પંખી ને પશુ;
કરનારે ખપ ઘણો કીધો છે, પણ સામાટે નથી વશુ. ૬
કે ઈંદ્રાસન આણી મૂક્યું છે, કોઈ અમુરનો ભય જાણી;

એવું વિચારી આઘેરો ચાલ્યો, તેને વિખાણી વિખાણી. ૭

ઘર માંહે ઘર ચઢતું આવે, પણ દીસે ઉદવસ્ત;

આસન આભરણ તકીઆ દખી, જોઈ કુંવર ઘસતો હસ્ત. ૮

એમ કરતાં આઘેરો ચાલ્યો, રાય શત્રુનિવૃત્તના તન;

ત્યારે ત્યાં કુંડલા દાસી દીડી, આવી બારણે કરે મજનન. ૯

રૂપ સુંદર મદન પૂરણ, ત્યાં દીઠો આવતો રાય;

મજનન કરી સુંદરી પેડી, તે અંતઃપુરમાં જાય. ૧૦

તે તો મદાલસા પાસ આવી, હસી બોલી કર જોડ;

રાણીજી કો રાજા આવેછે, જે પર કામ વાર કોડ. ૧૧

સાંભળીને રથામા હસી, વચન ઉમથાતું થયું સાચું;

પાપીના વધ કરે મુજને વરે, એવું એ પાસે જાયું. ૧૨

આગળ અંતરપટ કીધું, લજ્જા અંતર આણી;

સૈરંધ્રી સામી ઝોકલી, પાત્ર ભરીને પાણી. ૧૩

હાવ ભાવ કરી અંગના, પછે બોલી કુંડલા વાણી;

આશંકા મૂકી રાય પધારો, તમને તેડેછે રાણી. ૧૪

વાક્ય સાંભળી રથામાકેશં, વિસ્મય થયો જૂપ;

દાસી એની આવી છે તો, રાણીનું શું રૂપ. ૧૫

વસણ.

(ત્યાં) રૂપજોવા ગયો ગુણનિધિ, આપ હેયું દંડ કરી રે;

વિમ પ્રેમાનંદ એમ ભણે, પછે ક્યમ મળી તે સુંદરી રે. ૧૬

૮ ઉદવસ્ત—ડિગડ. આભરણ—ધરણાં. ૯ મજનન—સ્નાન. ૧૩

સૈરંધ્રી—દાસી.

કડવું ૬૦ મું.

રાગ કેદારે.

- ગયો રાજા અતિઉલ્લાસે, દાસી આવી મદાલસા પાસે;
 શાણીની આજ્ઞા ત્યાં લીધી, આસન આપીને પૂજા કીધી. ૧
- જોયું પાતાળકેતુનું ઘર, જાણે વાસે વસે શ્રીવર;
 બારસાખો તે હારે હારે, લીધી ભીંત કનકની ગારે. ૨
- મધ્યે રક્ષાટિક મણિના સ્તંભ, સામા સામી દિસે પ્રતિબિંબ;
 ચિત્રામણ ચોદિશા ચળકે, મુક્તાશુભ્રનાં તોરણ લળકે. ૩
- એવું સદન મૂક્યું છે સમારી, જાતુધ્વજ રહ્યો છે વિચારી;
 પછે બોલ્યો તે રાજકુમાર, દાસીને પૂછ્યો સમાચાર. ૪
- તમો જાતે દીસોછો એક, આ તો જોરડા દીસે અનેક;
 આ કોણે સમાયું છે ધામ, યહાં વસનારનું શું નામ. ૫
- સૂનું સામાટે છે સદન, કહો વાત છાંડીને મન;
 ત્યારે કહે કુંડલા નારી, સમાચાર કહું વિસ્તારી. ૬
- બડનારો વિશ્વકર્મા અવશ્યમેવ, વાસે વસતા મધવા દેવ;
 એક દૈત્ય જે કુંડલધાર, ઇંદ્રે તેને સોંપ્યું ઘરબાર. ૭
- યહાંથી ઇંદ્ર થયો રે વિદાય, કુંડલધર મૂક્યો ઘરમાંય;
 તે રાજાની હું છું કુમારી, નાનપણે હું અંગે સારી. ૮
- એક વજ્રકેતુના બે બાળ, તેનાં રૂપ મહા વિકરાળ;
 તાલ પાતાલ એવું નામ, તેણે પિતા મારો માર્યો આ ડામ. ૯
- ઘરની રિદ્ધિ લુંટીને લીધી, મુને બે ભાઇએ દાસી કીધી;
 કુળે દમિયાં ત્રિભુવન, ઉસરડી ભર્યું યહાં ધન. ૧૦
- મુને કરાવેછે વતુ ને વારી, કોણુ જાણે પીડા મારી;

- એક ગાલવ નામે મુનિજન, તેનો ત્રણ વાર ભાગ્યો જગન. ૧૧
કો રાજા ઋતુધ્વજ બળવંત, તેણે એકનો આણ્યો અંત;
પાતાળકેતુ ગયો છે નાશી, ઋતુધ્વજને નામે ત્રાશી. ૧૨
એક મદાલસા નામે નારી, વિશ્વાવસુતણી રે કમારી;
તેતું રૂપ મનોહર નિરખી, પાપી લેઈ આવ્યો તેને હરખી. ૧૩
કન્યા હરણ કરી છે તે કાલે, પાપી લેઈ આવ્યો પાતાળે;
પરણ્યાની કીધી છે સબધ, ત્યારે સાંભર્યો તેનો ભાધ. ૧૪
મુને મૂકી સાચવવા ઘેર, તે ગયો છે વાળવા વેર;
શું જાણીએ મૂઆ કે માયાં, પણ ભાગ્યે તમો રે પધાર્યાં. ૧૫
અ તો કન્યા તમોને કાપી, કંઈ વાત દીશે છે ભાવિ;
મેમે મેમદાણને પરણો, આ તો મેળ છે સધળે ઘણો. ૧૬
એતો ઇશ્વરે તમને આપી, વે'લા યાઓને આવશે પાપી;
ત્યારે ઋતુધ્વજ બોલ્યો વાણી, દેખાડ મદાલસા જે રાણી. ૧૭
હું છું અચોધ્યાનો રાજન, તાળકેતુ કીધો મેં નિધન;
પાતાળકેતુની પૂઝળ ધાયો, યહાં આવ્યો તે ક્યાં સંતાયો ? ૧૮
જ્યારે જાણ્યું માર્યો મુલક, આકૃણીએ કાઢ્યું અંતરપટ;
આભમાંથી અંદ્ર નીસરે બા'ર, એવી નયને નિરખી નાર. ૧૯
મિટેમિટ બનેની મળી, દુઃખની વાત હૃદયથી ઠળી;
ત્યારે રાજા બોલી નવ શકિયો, જેવો ચિત્રામણમાં લખિયો. ૨૦

વલણ.

ત્યાં ચિત્રામણ રાજા થયો, મદાલસા નારી શું કરે રે;
।વમ મેમાનંદ એમ ભણે, જે ઓતાજન હૃદયે ધરે રે. ૨૧

૧૧ વતુ—હજમત—અર્થાત્ સેવા ચાકરી. વારી—વેઠ. ૧૬ ભાવિ
—અનવાકાળ. ૧૮ નિધન કીધો—મૃત્યુ પમાડ્યો.

કડવું ૬૧ મું.

રાગ કેદારાની ચાલ દુઠ્ઠી.

ખોલો ખોલો રઢિયાળા રાય છ, મુખને મરકલડે;	
હું તો લાગું તમારે પાય છ, મુખને મરકલડે.	૧
તમે જાગીને આપ સંભાળો છ, મુખને મરકલડે;	
તમે ફેંટો પાઘડીના વાળો છ, મુખને મરકલડે.	૨
હેકું ખડું પડે છે ગળી છ, મુખને મરકલડે;	
વાગશે તો બેસશે રળી છ, મુખને મરકલડે.	૩
આપ કરો શું અધપડિયાળી છ, મુખને મરકલડે;	
રૂડી પાઘડી રઢિયાળી છ, મુખને મરકલડે.	૪
સ્વામી દૃષ્ટિ રાખીએ સાદી છ, મુખને મરકલડે.	
એમ નવ કીને છોકરવાદી છ, મુખને મરકલડે.	૫
પ્રીછયા પ્રીછયા ખોલો મહારાજ છ, મુખને મરકલડે;	
કરોની વિવાહકરો સાજ છ, મુખને મરકલડે.	૬
મુને કહ્યું છે ઉમયા ને હરે છ, મુખને મરકલડે;	
માટે લાજ ના કીને વરે છ, મુખને મરકલડે.	૭
અહીં નથી બીજું ત્રીજું કોય છ, મુખને મરકલડે;	
એમ વિહ્વળપણે શું હોય છ, મુખને મરકલડે.	૮
એટલે શું જણાવો પ્રીત છ, મુખને મરકલડે;	
અમે પ્રીછું પુરૂષની રીત છ, મુખને મરકલડે.	૯

૨ મદાલસાને બેવાથી ઉપજેલા ઋતુધ્વજના સાત્વિકાતુભાવવર્ણે છે:
તમે ૪૦—૨૫૪ છે. ૪ અધપડિયાળી—અરધી મીંચેલી. ૬ પ્રીછયા પ્રીછયા
—ઓળખ્યા ઓળખ્યા (ઉમયાએ કહેલા તેજ તમે).

વલણ.

અમો રીત જાણું પુરૂષની, તવ પુરૂષ જોલ્યો પાસે જઈ રે;
ત્યાં ચાલ દખી ચતુર નરની, મદાલસા ઘેલી થઈ રે. ૧૦

કડવું કર મું.

રાગ કેદારો.

દખી આલ તે ચતુર નરની, માયા લાગી તે રાજકુંવરની;
કાંઈ મોઘેરી તે થાતી, મોકળા દીસે અઢિયાતી. ૧
પછે મૈન કરીને મોઢે, આઘી ઝોસરે આધું ઝોઢે;
તેમ તેમ રાજાં આઘેરો આવે, મીતે મેમ કરીને જોલાવે. ૨
તમો લજ્જ તે કોની ધરો, ચામાઠે ધુ'ઘટડો કરો;
મુને વદનકળા રે દખાડો, મુખ સ્વર્ગતું રે પમાડો. ૩
મોલો મોલો રે તારે લટકે, શે ના જોલો મોહને મટકે;
કાં મૈન કીધું છે રે નારી, ન જોલો તો નાખો મન મારી. ૪
તમે અંબર પે'ંધું અતિ આણુ, મુખ પરથી કરોની પાણું;
મોલો મોલો તે અદ્ભુત તેજે, હરિવદની તારે હોજે. ૫
મુખ દખુ'છું ધુ'ઘટમાં, લાજ મૂકી જોલો ઉલટમાં;
ત્યારે ધુ'ઘટ પેરો રે કીધો, ઋતુવજને દષ્ટિમાં લીધો. ૬
શાં માન હાવ લાવ છે સળજા, મુખ જાણે ચંદ્રની કળા;
રહ્યો રાજ તે પાસે આવી, ન જોલે તે અળજા જોલાવી. ૭
ભરાયો માયાને પારો, જ્યમ ભમરો અણુજને વાસે;
તેને રૂપે મેરૂ ડોલે, તો મનુષ્ય કેઈ તોલે. ૮
રહ્યો પાસે આવીને રાય, પામરીએ ઢોળે વાય;

- કચરો વળગ્યો દે છે નાંખી, મદાલસાની ઉરાડે માંખી. ૯
- ત્યાં મુખ જુએ ફરી ફરી, મેં તો તમને મૂક્યા છે વરી;
મારા સમ જો ન બોલો સુદરી, લાજ શાને ધરો ઓસરી. ૧૦
- અહીં તો એકજ છે કિંકરી, જુઓ તમે પ્રેમ નયન ભરી;
આવો સાથે કરૂણા કરી, ઇશ્વર આપશે મુઠિં બાજરી. ૧૧
- કોમળ ગંધર્વની રે કુંવરી, એને પાપી લાગ્યો છે હરી;
વિપત્તિમાં જાણી છે ખરી, માટે કહું છું હેતજ ધરી. ૧૨
- પ્રણીપત રી કરું એ ઉપરી, ના બોલો તો હું જાઉં મરી.
વામાએ પરો કીધો છે ઘુંઘટ, બોલે જે પાગે ધરું મુગટ. ૧૩
- પાલવ પાથરું પામરીનો પટ, વદા વાણી આણી રે ઉલટ;
મિથ્યા રી કરવી એ ચટ, અમો પ્રીછું છું નથી કાંઈ જટ. ૧૪
- દાનવથી બીતાં હશે અધરવટ, પાપીને હું કરું દે'વટ;
વેરીનું મસ્તક છેદીશ કટ, કરું પૃથ્વી પાધર પટ. ૧૫
- મૂકો હૈયાની ખટપટ, ત્યારે મળ્યાં રાણી આવી ઝટ;
એમ કહે પ્રેમાનંદ ભટ, હૈયામાં આણી ઉલટ. ૧૬

વલણ.

- ઉલટ આણી અતિ ઘણા, હેત શું મળ્યાં નર નાર રે;
દુઃખ ગયાં ને સુખ થયાં, શિર સાટે થયો ભરતાર રે. ૧૭

કડવું કડ મું.

રાગ દેશાખ.

- નારદ કહે સાંભળ ધર્મ, કયમ કીધું વિવાહનું કર્મ;
મદાલસા રાજને મળી, જ્યમ વીજળી આકાશે ભળી. ૧

- દુઃખ કહ્યું માંડીને નાર, હર્ષશુ ભરી નયનવાર;
ત્યારે રાજાએ વાણી ઉચરી, આવો અશ્વે એસો સુંદરી. ૨
- એવે દાસી થાય વિદાય, તેવે આવ્યા નારદ ઋષિરાય;
ત્યાં ઋષિનું કીધું પૂજન, સમાચાર કહ્યો રાજન. ૩
- નારદ કહે સોધ્યું શીઘ્રે કાર્ય, હું તો થવા આવ્યો આચાર્ય;
પછે ચોરી કીધી બ્રહ્મકુમાર, પરણી અશ્વે થયો અસવાર. ૪
- વળતા બોલ્યા મુનિ ભગવાન, કુંડલા તું દે કન્યાદાન;
આરોપી કંઠે વરમાળ, વરકન્યા પરણ્યાં તતકાળ. ૫
- અંતર્ધાન નારદ ત્યાં હવા, તત્પર નરનારી થયાં જવા;
ત્યારે દાસી ધમ બોલી વાણ, નરનારીને હજ્જે કહ્યાણ. ૬
- અશ્વે બેઠો વેગે કરી, ઉછંગ ઉપર બેઠી સુંદરી;
દવનો આપેલો ને તુરી, જ્યમ આવ્યો ત્યમ ચાલ્યો ફરી. ૭
- યસે ગાલવ ઋષિ જીએ છે વાટ, ન આવ્યો કુંવર થાય ઉચાટ;
ગાલવ અશ્વને પગલે પળ્યો, કુંવર કન્યા લઈ સામો મળ્યો. ૮
- ઉતર્યો હેઠો કે'વા સમાચાર, અથ ઇતિ સર્વે કહ્યો વિચાર;
ઋષિ ગાલવ હરખ્યા ઘણું, કાં ને માન વાધ્યું પોતાતણું. ૯
- એના પિતાને લગાડું પાય, રત્ન સરખી લઈ કન્યાય;
અયોધ્યા આવ્યા ઋષિરાય, આવ્યા વધામણિયા પુરમાંય. ૧૦
- સેવક આવ્યા રાત્રિજિત ભણી, એક સ્વામી સાંભળો વધામણી;
પુત્ર પરણી આવ્યો મેમદા, ઉડ્યો રાજા મન મહામુદા. ૧૧
- રાજા ઋષિને પાય જઈ પડ્યો, આજ પુત્ર પડ્યો મુને જડ્યો;
વળી સાથે કીધી શ્યામાની જોડ, મુનિ કાર્ય કીધાં તમો કોડ. ૧૨
- નગર મળવાને આવિયું, બેઠામણ ઘણું લાવિયું;

- પ્રાદૂર્ણ પાંચ દિવસ યુનિ રહ્યા, પછે પોતાને સ્થાનક ગયા. ૧૩
- રાત્રિએ અતિ હર્ષ ધરી, પુત્રનો વિવાહ માંડ્યો ફરી;
મદાલસાને પૂછી વાત, કોણ તમારાં માત ને તાત. ૧૪
- કુટુંબ સર્વેનું લીધું નામ, સસરા ઝાળખ્યો તારે કામ;
પછે ત્યાં લખ્યો સમાચાર, ગંધર્વ લોકે લઈ ચાલ્યો અનુચર. ૧૫
- ત્યાં સેવક આવ્યો સુખશુ, આખો કાગળ વિશ્વાવસુ;
સ્વસ્તિશ્રી ગંધર્વના દશ, વિશ્વાવસુ નામે નરેશ. ૧૬
- લખિતાંગ રાત્રિનિત્ર મહીપતિ, અમો રહું છું તમારી વતી;
બીજી એક છે વધામણી, ઝોવાઈ દીકરી તમતાણી. ૧૭
- પાતાળકેતુ ગયો'તો હરી, તે કન્યા મારે પુત્રે વરી;
નારદ કયો ગંધર્વવિવાય, ફરી યુગને પરણાવવાની ઇચ્છાય. ૧૮
- માટે તમે મળવાને આવજો, રીત ઘટે તે લેતા આવજો;
સેવકને શિવનું વરદાન, માટે તે તહાં આવ્યો રાજાન. ૧૯
- બાકી અમો આવત તહીં, શું કીજે જો ગતિ નહિ;
વાંચું ખતજ વેગે કરી, બોલ્યો રાજા નયનેજળ ભરી. ૨૦
- એ શું સાચું હશે કે સ્વપન, છવે છે દીકરી રૂપ રતન;
ચાલો સર્વે વેગે કરી, વિધિએ પરણાવું દીકરી. ૨૧
- ગંધર્વ સર્વે યયા સાવધાન, લીધાં ધન ભરી વિમાન;
નગરીમાં વસત્યો જ્યજ્યકાર, ત્યાંથી અયોધ્યા ચાલ્યો પરિવાર. ૨૨
- જઈ બેઠ્યાં સહુ વેગે કરી, માતતાતને મળી દીકરી;
કલ્પે માળાપ ને સમાચાર, માતપિતા હરખ્યા અતિ સાર. ૨૩

તે આખી કન્યાને લાગ્યો પાય, વિશ્વાવસુ થયો વિદાય;
પુત્રી કે' પિતા પરવરો, છે ઈંદ્રપે મોટો સસરો.

૨૪

વલણ.

સસરાનું સુખ છે ઘણું, પછે કહું છું સર્વે પાછું ક્યું રે;
નારદ કહે સુણો ધર્મ રાજ, પછે મદાલસાએ શું કયું રે.

૨૫

કહ્યું ૬૪ મું.

રાગ ગોડી.

ચક્ષી ગુરુ એમ ઉચરે, સુણો શુભાચારી મુન્ય;
સુખ પામી તે મેમદા, સસરાકરે લુપન.

૧

પ્રીત વાધી નવી નવી, શ્યામાને સ્વામી સાથ;
મદાલસાએ મણિ હાથનો, તે બાંધ્યો પિયુને હાથ.

૨

સતી વળતી ઉચરે, સાંભળો મારા સ્વામ;
મણિ આવશે તમથી એકલો, તો નિશ્ચે મરું આ ઠામ.

૩

કોને ધીરશે નવ નાથ છ, આપણે માથે કુશમન;
પાતાળકેતુ હશે જોળતો, તે તો તથા ઉદક ને અન્ન.

૪

કો જૂઠી વાત ઉરાડશે, જ્યારે તમે જાશે ગામ;
પણ મણિ આવશે એકલો, ત્યારે જાણુજે હું મોઈ ઠામ.

૫

જે વેળાથી બાંધ્યો મણિ, ટગ્યો તે વેળાથી ઉચ્ચાટ;
પછે મૃગયા રમવા નીસર્યો, તે રાજ વનની વાટ.

૬

એક મોટું સરોવર આવિયું, ત્યાં ઉતર્યો રાજકુમાર;
તે શીતળ જળ પીવા પરવર્યો, વૃક્ષે બાંધી તોખાર.

૭

જવ યોશ ભરી પાણીતણી, જળમાં ધરીને યાગ;
તવ મણિનું તેજ તેમાં પડિયું, તવ નિસર્યા બે નાગ.

૮

- તપ નનુધ્વજ પાછો ઝાસરીને, ત્યાં ધનુષ્ય લીધું તાણી;
મારવાને જાયે જેવે, સર્પ જોડ્યા વાણી. ૯
- અમો આવ્યા છું હર્ષ માંહે, તારો મણિ દેખી ઝાતકાર;
તું મનુષ્યે અધિક છે મોટો, માટે કીજે તે મિત્રાચાર. ૧૦
- ત્યારે અન્યોઅન્ય આવીને મળિયા, અઘરા ખાધા સમ;
રૂપે ગુણે ત્રણે અધિક જાણે, ખાના વિષયુ રૂઢ છે જ્યમ. ૧૧
- નનુધ્વજે માંડી કહ્યો, અઘછતિ સમાચાર;
કો'ની તમો તે કોના દીકરા, ત્યારે જોડ્યા તે નાગકુમાર. ૧૨
- નાત અમારી નાગની, પાતાળે અમારો કામ;
અમ્મતર નાગના દીકરા, અંદ્રચૂડામણિ છે નામ. ૧૩
- અમો પુરૂષ નરને દહી મળ્યા, આપણે થયો મિત્રાચાર;
રાજ તમો અહીં આવજો, નિત્યે તે આણે કાર. ૧૪
- તુને સુખ દેખાડીશ સ્વર્ગનું, તેં રાખ્યો ગાલવર્ણગ;
જગ વિપેથી પામિયા, જીવન વિપેથી ભાગ. ૧૫
- તું તો વાંસો છું દેવનો, તે માટે મિત્રને ચાખ્ય;
ભાઈ હવે રહી નહિ શકીએ, તારે તો વિજેગ. ૧૬
- તમો જે દહાડે આવશો નહિ, મિત્ર તે દહાડે ઉપવાસ;
પછે તે પાછા વળ્યા, પામી અંતર ઉદ્ધાસ. ૧૭
- ત્રણે ત્યાં આવી મળે, લાંબે મેવા અમૂલ્ય;
ખાચે પીએ ત્યાં અતિઘણું, સુખ જોગવે સ્વર્ગને તુલ્ય. ૧૮
- અચોધ્યામાં આવતા થયા, તે તો નાગતાણા કુમાર;
વળાવે પીલાપંજરા ત્યાં, કરીને પ્રાહુણાચાર. ૧૯

૧૫ જગ ધન—તે જગ વિપેથી (૫૪થી) અગે પણ જીવન વિપેથી
(અમારા લોકમાંથી) વડનો જાગ પામીએ છીએ. ૧૯ પીળાપંજરા—
પીળા સોનાના રંગના.

ત્યારે પિતાં ખૂંછે પુત્રને, તમો ક્યાં જઈ મળોછો તન;
ઉત્તર પાધરો અપાય નહિ, કયમ કહે મનુષ્યમિલન.

૨૦

વલણ.

કયમ કહે મિલન મનુષ્યનું, એ કથા એટલેથા રહી રે;
વિષ પ્રેમાંનંદ એમ કહે, પાતાળકેતુની સી વ'લે થઈ રે.

૨૧

કંડણું કપ મું.

રાગ ધવળ ધનાશ્રી.

બક્રપક્ષી એમ ઉચરે, મુણો શુભાચારો મુનિરાય;

પાતાળકેતુ ક્ષીને આવ્યો, તેની કહું કથાય.

૧

રસાતળથી પાછો ક્ષરિયા, તે આવ્યો નિજલુવન;

દુષ્ટ દીઠો આવતો ત્યારે, દાસીએ માંડ્યું રૂદન.

૨

દાનવ તો વિસ્મય થયો, તું શાને રૂએછે દાસ;

ઉચ્ચાટ અતિશે દીસેછે, રખે સ્ત્રી પામી હોય નાશ.

૩

ધાધને પેઠા મંદિરમાંહિ, તે મદાલસાને જોવા;

આસન તો ત્યાં સૂતું દીકું, ત્યારે પાપિષ્ઠ એઠો રેવા.

૪

કુ' રે દાસી તે ક્યાં ગઈ, મારા પ્રાણતણા આધાર;

કુંડલા કહે કોઈ એક આવ્યો, અહીં મુળદ રાજકુમાર.

૫

તેણે મદાલસાને કર ગ્રહીને, કાઈ છાની વિનતિ દાખી;

મારું બળ તો કાંઈ ન ચાલ્યું, મુને પડાક ઢોળી નાખી.

૬

પવનવેગી દેવતણે તુરિએ, ખેંચી ગયાં નરનારી;

એવી વાત સાંભળી પાપી પડિયો, તેને પ્રે'બાણે નાખ્યો મારી.

થરથર ધૂળે કાંઈ નવ સૂઝે, તેણે ખોળાખોળ અતિશે માંડી;

- મુને વણ વાંકે મદાલસા, ક્યમ ગઈ ગોરી છાંડી. ૮
- અત્રપાન હું કરું ત્યારે, જ્યારે જડે મદાલસા નારી;
લઈ જનારે નહિ રખાએ, તેને સઘ નાખું મારી. ૯
- રખે ઋતુધ્વજને હાથ ચડી હોય, તેને નહિ જીતાય;
એવું કહીને આવ્યો પૃથ્વી પર, ધરી જોગીની કાય. ૧૦
- ગુફા ગર્જર નદી નાળાં જોળી, ઉત્તર દિશાભણી પળિયો;
સમાચાર કહેવા દેત્યને, જઈ નારદ ઋષિ ત્યાં મળિયો. ૧૧
- દુઃખીઓ થઈને દાનવ યોધ્યો, કહ્યું કહો ઋષિ કરુણાળ;
મારે મદાલસા જોવાઈ છે, કહો ઋષિ તેની કંઈ ભાળ. ૧૨
- નારદ કહે તુંથી કોણુજ વા'લું, તુને સાચી કહું છું ખબર;
ગંધર્વકન્યા, દશ અયોધ્યા, તે તો રાત્રિગિતને ધર. ૧૩
- એવા સમાચાર કહીને વળિયા, તે તો હવા અંતર્ધાન;
ત્યાંથી દાનવ આવ્યો અયોધ્યા, જ્યાં ઋતુધ્વજ રાજાન. ૧૪
- ભિક્ષુક રૂપે ભિક્ષા માગે, તેને પૂછે તે બીજી વાત;
એક દિવસ ઘેર મદાલસાને, આવ્યો વિરિધ કરતો વાત. ૧૫
- પછી છખીલી બેઠી દોઢી, તેને પેઠા ખરખરો મન;
ત્યારે અસુર જઈ ઝડપા સામે, ધૂણી ઘાલી બેઠો આસન. ૧૬
- હવે અન્ન ઉદક હું લઉં ત્યારે, જ્યારે અખળા દર્શન આપે;
તેને ભજન મુખ ભામિનીનું, તે તો હરણ કરવાને તાકે. ૧૭
- હરિવદની તો હાથ ન આવે, તે તો સત્ય પોતાનું પાળે;
અસુર કહે જો ભણ કરું તો, સદી શાપ દઈને બાળે. ૧૮
- હું ન ભોગવું રાજ ન ભોગવે, મદાલસા પામે મર્ણુ;
તો દાઝ ઓલાચે મનતાણી, મારું ઠરે અંતઃકર્ણુ. ૧૯

એક દિવસ જોગી આડો ઉતર્યો, ઋતુધ્વજ પ્રત્યે યોદ્યો વાણી;
કહે રાજકુંવર આ મોઘો મણિ, તમો ક્યમ હાથ બાંધ્યો તાણી. ૨૦
એ બાંધવો તમને નવ ઘટે, એ તો નારીના શણગાર;
રાજ કે' એક્રાણ બાંધ્યું મદાલસા, મહાનંત મુલો વિચાર. ૨૧
શત્રુ છે હજી મારે મસ્તક, મુને મૂઝો કહેશે કીક;
આ મણિ વિના નારી નવ માને, દખતાં જય જમલોક. ૨૨

વલણ.

જમલોક જયે દખતાં, હું તો મૂઝે મણિ મૂકું નહિ રે;
ત્યારે જોગી કહે તમો જાઓ રાજ, છો ચતુર નર મોઠા સહી રે. ૨૩

કકલું કક મું.

રાગ મેવાડો.

એવું કહીને કુંવર વળાવ્યો, દૈત્ય વિચારે અંતઃકર્ણુ છ;
મણિ લેઈ કપટ કરી તો, મદાલસા પામે માર્ણુ છ. ૧
મદાલસા મરે કે જીવે, બેમાં એકજ વાનું થાય છ;
પછે તે ઋતુધ્વજ પૂઠે પાપી, છાનો છાનો જાય છ. ૨
પેલા સરોવરમાંથી કુંવર આવ્યા, મળ્યા તે પેલા નાગ છ;
પાતાળકેતુએ આવી જોયું ત્યાં, અહીં છે મારો લાગ છ. ૩
તે દિવસ સાર્ય જવા દેઈ, આવ્યો વૃદ્ધ વિમનું લઈ રૂપ છ;
પેલા નાગને તો અસુર થયું છે, ત્યાં સવારો આવ્યો જૂપ છ. ૪
ન્યારે ઋતુધ્વજ નાવાને પેઠો, ત્યારે બાહર બેઠો રૂખી છ;
વૃદ્ધવય મગઠાવ્યું પોતાનું, તે જણાયે બહુ દુઃખી છ. ૫
ત્યારે રાય પૂછે મેમ ધરીને, તમો ક્યમ બેઠા ઋષિજન છ;
નિઃશ્વાસ મૂકે પુનઃ પુનઃ, જળપૂરાણ લોચન છ. ૬

- કર કેપાળે દઇ જીએ કતરાતું, પછે બોલ્યો પાતાળકેતુ જી; ૭
- કહું એક મારા કર્મતણી ગતિ, ને પૂછે છે કરી હેતુ જી. ૭
- વરુણલોકમાં હું વસું છું, અતિતેજ માઈ નામ જી; ૮
- એક બ્રાહ્મણને ઘેર છે કન્યા, રૂપે રૂડી તે જોખન દાગ જી. ૮
- હું સાથે વિવા' મેળવવા તેનો, માત તાતને ઈચ્છા ધણી જી; ૯
- તે કન્યા કે'છે હું તો પરણું, ને લાવે મદાલસાનો મણિ જી. ૯
- તે અયોધ્યામાં પરણી છે, ઋતુધ્વજ તેના કથ જી; ૧૦
- તે માટે મણિ લેવા જઈ છું, દખાડો તે ગામનો પંથ જી. ૧૦
- તે સત્યવાદી શત્રુનિવ રાજ, સત્ય પાળે તેનો કુમાર જી; ૧૧
- હું રાંક ઋષિનું કારણ કરતાં, નહિ કરે નકાર જી. ૧૧
- કહો તમે કિયે દેશ વસોછો, ઝ્યમ આવ્યા સરોવર ઘાટ જી; ૧૨
- જાણતા હો તો તમે દખાડો તે, અયોધ્યાની વાટ જી. ૧૨
- ત્યારે વાઙ્મય સાંભળી વિમકેશં, કુંવરે કીધો દંડ પ્રણામ જી; ૧૩
- હે પ્રભુ જેને યાચવા જાઓછો, તે તો માઈ નામ જી. ૧૩
- તે તો મણિ મારી પાશે છે, પણ કોને નવ અપાય જી; ૧૪
- મદાલસા જાણે ને એવું, તો વાત વિપરીત થાય જી. ૧૪
- ત્યારે દૈત્ય કહે તું સાંભળ રાજ, ને અર્થ સારે મારો જી; ૧૫
- તો પાછો મણિ એકજ દિવસે, આણી આપીશ તારો જી. ૧૫
- ત્યાં સત્ય વચન આપ્યું પાપીએ, વળતી એમ બોલ્યો વચન જી; ૧૬
- મને ત્યાંથી આવતાં વાટે મળિયા, નાગતાણા બેઠે તન જી. ૧૬
- તેણે કા'વિયું છે જે જઈને કે'જે, અમને યાશે તે સંધ્યાકાળ જી; ૧૭
- અમારે વસ્તુ અનુપમ લાવવીછે, માટે જરો મા ભૂપાળ જી. ૧૭
- પછે રાત્રે મણિ છોડીને આપ્યો, ત્યારે પાપી તે પાછો વળિયો જી; ૧૮
- પાતાળમાં પાધરો ત્યાં આવ્યો, પેલા નાગકુંવરને મળિયો જી. ૧૮

કહ્યું ઋતુધ્વજે કા'વ્યું છે, આજ મારે છે કામ છ;
 માટે મૃગયા રમવા રખે આવતા, રહેજે તમારે ધામ છ. ૧૯
 તવ સર્પ બન્યો આવી મળિયા, જાણ્યું મિત્રે આજ્ઞા આપી છ;
 પછે ત્યાં વિમ રૂપે અયોધ્યામાં, રોતો આવ્યો પાપી છ. ૨૦

વસણ.

તે પાપી પ્રપંચ કરતો આવ્યો, પછે પાલવ દીધો મુખ રે;
 તે તો રાજસભામાં આવી મળિયો, સાંભળો શુભાચારી રૂપ રે. ૨૧

કંકણું કંઠ મું.

રાગ વેરાડી.

હાં રે દૈત્ય આવ્યો અયોધ્યા ગામ, તે રૂએ ઋતુધ્વજનું લઈ નામ;
 મળ સર્વ વિસ્મય હોય, આ બ્રાહ્મણ કોણ કારણથી રોય. ૧
 સભા માંહે આવીને પડ્યો, ત્રાહો ત્રાહો કરી મુખે રડ્યો;
 તેણે એકા માંડી દૂમો ફોક, હૈયે ઢીક મારી મૂક પોક. ૨
 તવ રાય શત્રુજિત વિસ્મય થયો, તેને સમાચાર પૂછવા ગયો;
 કહો ઋષિજી ક્ષાંથી આવિયા, મુણ્યો સમાચાર અશુભ લાવિયા. ૩
 બ્રાહ્મણ કહે સાંભળ રાજન, મુણ નિશ્ચે નાશ પામ્યો તુજ તન;
 સરોવર માંહેથી મગરે ગ્રહો, હું પાસે હતો તે લહો. ૪
 ઐવું કહીને બેઠો ઋષિ ત્યાંય, ત્યારે રાજ પડિયો પૃથ્વી માંય;
 તે પુત્રનું સંભારી હેત, અયોધ્યાપતિ થયો અચેત. ૫
 બેઠો થઈને માંડ્યો ટટળાટ, હે રાજ્યકુંવર કાં જોવસવો વાટ;
 કનકાવતી નામે તેની માય, પડી પૃથ્વી પછડે કાય. ૬
 મારા કુંવર ક્યાં ગયા પરહરી, વિધવા વહુ શામાટે કરી;
 આખું મગર કરે રૂદન, (એક) ન રૂએ મદાલસા સીજન. ૭

- જેં મર્ણુ પામ્યો હોય મમ પત્ય, એવું હોય-તો મુને આવે સત્ય;
સ્વનન સર્વેને વારે સુંદરી, નિશ્ચે વાત એ નથી ખરી. ૮
- જૂઠાખોલો કો પ્રાણાણ હશે, એને કલે શું વિદ્યજ થશે;
મદાલસાએ તેડયા ઋષિદેવ, પાતાળકેતુ આવ્યો તત્ખેવ. ૯
- મુને જૂઠો શું જાણો પાપિણી, મારા કરતાં તું સાધવી ઘણી;
મદાલસાએ વાણી ભણી, શું દેખાડો મોટમ આપણી. ૧૦
- ન શકે સ્વામીને કો હણી, તેને એધાણી બાંધી આપણી;
તવ ઋષિએ છોડી આખ્યો મણિ, જાણ્યું મરણ પામ્યો મુજ ઘણી. ૧૧
- તેનું તાળવું ફાટ્યું આફણી, જોધ થઇ સર્વને ચિંતા ઘણી;
સર્વકો મળી કરે રૂદન, ઋતુધ્વજ વિના સૂતું ભુવન. ૧૨
- તેના જીવ આલ્યો યમપુર ભણી, દૈત્ય મન રીઝે પામ્યો અતિ ઘણી;
મેં મારી નારી તે શત્રુતણી, જે મુને મૂકી ગઈ પાપણી. ૧૩
- તો મેં મારી જોઢી ખાણી, મુજથી વાંલો કીધો એ ધાણી;
જેણે મુજને નવ ગણ્યો આફણી, તો જે વલે થઇ તુજતણી. ૧૪
- જી ભરતારનો કરી વિચાગ, પાપી આલ્યો થઇ નીરોગ;
તેનાં માત પિતાને લગાડી ભોગ, ઋતુધ્વજ મરશે કે લેશે જોગ. ૧૫
- એવો હર્ષ હૃદમાં ધરી, પાતાળકેતુ ઘેર આવ્યો ફરી;
એ તો મેં હરી ન એણે વરી, તે માટે મેં મારી સુંદરી. ૧૬
- મરશે ઋતુધ્વજ આવશે ઘેર, વળશે મારા ભાઇનું વેર;
હું જંધ કરી આવ્યો છું કેર, હવે તેની શી થાશે પેર. ૧૭
- એવું કહીને પામ્યો અંતર્ધાન, પછે ગયો પોતાને સ્થાન;
તેને કંડલાએ કરી વિવેક, સંતોજ્યો વાનાં કરી અનેક. ૧૮

૧૫ ભોગ લગાડીને—અર્થાત્ દુઃખના ભોગ ભોગવવાના લાગુ કરીને
(પ્રાપ્ત કરીને).

- શત્રુજિત મંદિરમાં સંચર્યો, કુલાહલ મંદિરમાં કર્યો;
ત્યાં મોઘ દીઠી જ્યારે વધૂ, તવ રોવા લાગ્યું નગર બધું. ૧૯
- ઊઠ્યો શત્રુજિત રોતો રાજન, મદાલસાને લીધી સ્મશાન;
સર્વે મળીને દહનજ કરી, ઘેર રોતો રાજ આઘ્યો ફરી. ૨૦
- વહુ દીકરો ત્યાં જન્મે ગયાં, માતપિતા અડવાં રહ્યાં;
એમ રૂદન કરે આંસુ ભરે, જન્મેનાં દુઃખ હૃદ ધરે. ૨૧
- જાતુધ્વજ તવ આઘ્યો ઘેર, ત્યાં તો થઈ ગઈ એવી પેર;
થાય માન શુકન ચિંતા ઘણી ચિત્ત, અયોધ્યામાં દીકું વિપરીત. ૨૨
- કેર શબ્દ તો શ્રવણે પડ્યો, ત્રાહ્યે ત્રાહ્યે કરીને રડ્યો;
કુંવરે મન, વિમાસીવાત, શું નગરમાં વરત્યું ઉતપાત. ૨૩
- તે તો ઉઝાટે પેઠો પુરમાંય, મળ સર્વે ત્યાં વિસ્મય થાય;
ત્યાં લોક દોડ્યા જૂપતિ ભણી, મહારાજ આપો વધામણી. ૨૪
- દુઃખ મન નવ ધરશે તમે રજ, કુશળ ક્ષેત્રે આવે છે જાતુધ્વજ;
એવી મળની સુણી પિનતિ, શોધ કર્યો અયોધ્યાપતિ. ૨૫
- એ શું સાચું કે સ્વપનું હશે, મૂંઝો પુત્ર ક્યમ જીવતો થશે;
હર્ષઆંસુ ભરી પંથે પડ્યો, તે પુત્રને જઈ સામે મળ્યો. ૨૬
- ગળે લપટાયો જઈને તાત, કોણે જીવાડ્યો કેની વાત;
અહીં અકસ્માત ઋષિ એક આઘ્યો, સમાચાર અશુભ તે લાઘ્યો. ૨૭
- તેણે આવી કહ્યું પુત્ર મૂંઝો, તું ફરીને જીવતો ક્યમ હૂંઝો;
તાતજી, મુને કાંઈ થયું નથી, એ જૂઠા બોલો પ્રાણાણ સર્વથી. ૨૮
- તેણે મદાલસાની પૂછી વાત, પછે કરતો તે આંસુપાત;
મારું મરણ ન માને પ્રેમદા, સાધવી સત્ય પાળેછે સદા. ૨૯
- તવ પિતાએ વાણી એમ ભણી, તે પ્રાણાણ લાઘ્યો હતો એક મણિ;
તે મણિનું વહુને દર્શન થયું, તતક્ષણ તાજવું ફાટી-ગયું. ૩૦

વસણ.

તેનું તાળવું ફાટી પ્રાણ ગયો, એવી વાત કુંવરે સાંભળી રે;
પછે મદાલસાના નામથી, પડ્યો ધરણને મૂરછા વળી રે. ૩૧

કડણું ૬૮ મું. *

રાગ પરજીઓ.

પિતાકેશં વચન મુણીને, પુત્રજ પડિયો જોમ રે;
તે રાજ પાસે અથ હતો તે, ઉડીને ચાલ્યો જોમ રે. ૧
અચેત નાતુન્ન થયો, તેને શરીરે વાધું શીત રે;
તેની કાઠવત કાળા થઇને, બ્રમે અધિયું ચિત્ત રે. ૨

હાળ.

ચિત્તપ્રમણ કરે કુંવરનું, તેને અલ્પાંતર જવાળા લાગી;
હા હા નારી કરતો ઉડ્યો, મૂંચીયકી તે જાગી. ૩
તેનું મસ્તક મુકટ પિહાણું, રેણુએ ત્યાં ભરાયે;
કામિની કામિની કરતો રાજ, મંદિર ભાણી પળાયે. ૪
જઈ મેડી અટારી જોળવા લાગ્યો, તેની સૂની દીડી સેજ;
શુ નારીને તંતાયાં નારી, તમે જોલો આણી હેજ. ૫
એમ ના કીજે રાણીજી રે, મદાલસા મારા સમ;
જેમ ચલાવો તે રીત ચાલુ, નારી ગમે તમને જ્યમ. ૬
આટલા દિવસ કહિં નથી ચૂક્યો, સાંભાટે નથી જોતતાં;
તમે હૃદના શોક મૂકીને, આવો જમીએ એકઠાં. ૭

૩ ચિત્તવિશ્રમ વગેરે દશાઓ જે વિપ્રલંબમાં વર્ણાયછે તે અહીં વર્ણુછે:
ચિત્તપ્રમણ ૪૦—૨૫૯ છે.

તમો કંથને કપમ કળકળાવો, કામિની હતાં વા'લાં;	
ઐરડા ઝોખલા ઘણું જોતો, વળી કોડીનાં વચાળાં.	૮
દાસી કહે સ્વામી શું બોલોછો, રૂઢિયા ભગવાન;	
આપણું ઘર હ્રુદવસ્ત કરીને, સણીએ સેવ્યું સ્મશાન.	૯
તે પૂતળી ફરીને ન આવે, જો ઉપાય કીજે લાખ;	
કનકજ વરણી કાયા જોતી, જાળી કીધી રાખ.	૧૦
એવો બોલ સાંભળી સૈરંધ્રીના, સ્વામીએ નવ ખગાય;	
તદા તેમનો તેમ ઉઘાડે મસ્તક, તે સ્મશાન ભણી ધાય.	૧૧
તે આવીને ઊભો રહ્યો ત્યાં, જ્યાં રથાગાની રાખોડી;	
મદસિણા તે પૂઠજ ફરતો, પોતાના કર જોડી.	૧૨
શું તમો ભામિની ભસ્મ થયાં છો, શયન મુખ આનંદી;	
મારા સમ જો બોલો નહિ, તમો રસાળ વાયક વંદી.	૧૩
દા'ડી સાદ કરતાં તમો, શે ન બોલો કોકિલાનાદી;	
તમારે હસવું મારે ખસવું, એમ શું કરો છોકરવાદી.	૧૪
તમે પાણી પાઓ મેમદા, ઉઠોની વે'લાં વે'લાં;	
મુને જોઈ વ્યાકુળ કાંઈ ન સૂઝે, તે તો કાઢે ઘે'લાં ઘે'લાં.	૧૫
બંને હાથે ત્યાં ઉસરડીને, રાખોડીના ઢગલો કીધો;	
તે પામરીએ ગાંડડો બાંધીને, મસ્તક ઉપર લીધો.	૧૬
તે માઠે દેશે ચાલવા લાગ્યો, અમથો બારે વાટ;	
રખે રે કો એને મારે, માત તાતને થયો ઉચ્ચાટ.	૧૭
માબાપ તે પૂઠજ દોડ્યાં, કંવરને ફરવા;	
તે દાણ વનમાં પરવર્યો, જ્યાં પર્વત નવા નવા.	૧૮

૧૧ સૈરંધ્રી—દાસી. ૧૪ કોકિલાનાદી—ઘેવલ સમાન સ્વરવાળી.

૧૭ માઠે દેશે—વિકટ જગોએ.

- ત્યાં વાઘને વણીઅર ઘણાં, વરૂ મહાવિક્રાળ;
 શુદ્ધ ગહ્વર જોમાં ઘો ને, વાયુ ભક્ષક દોસે વ્યાળ. ૧૯
 સસલાં શિયાળ સિંચાણ પંખી, વાઘ સિંહ ઘાણું બરાડે;
 ભીલ પિશાચ વાઘરી તે તે, જોલે ને શીત વળડે. ૨૦
 સાગ શીશમને સાદડિયા, તેમાં આવી મંજિયા;
 પીપળી ને જોરડી દોસે, ખીહામણા બાવળિયા. ૨૧
 અલુઆ આંબા ને આમલીઓ, હોરામણીનાં જાડ;
 કો કરંજ ઉપર કાચકી ચઢી, મોટા વડે વીંટાયા તાડ. ૨૨
 એવા દારૂ પન વિપે, ધ્રાયાં રાજા ને રાણી;
 ક્રતુવંજ તો કાંઈ ન મીછે, મેમદામાં વીંટાચો માણી. ૨૩
 એવે તટ આવ્યું યમુનાનું, જઈ બેઠો રાજકુમાર;
 તેને ભજન સુખ ભામિનીનું, નયને જળની ધાર. ૨૪

વલણ.

- નયને તે આસું અતિ ઘણાં, ધ્યાન નારીનું ધરે રે;
 માત પિતાઆવી મળ્યાં તે, કાલા વાલા કે'વા કરે રે. ૨૫

કંકણું કંદ મું.

રાગ ગોડી.

- માતપિતા એમ ઉચ્ચરે, હો કાલા રે; •
 મૂકો તે મનનો શોક, મારા વા'લા રે. ૧
 પાછું કો કુર્ચ નયો, હો કાલા રે;
 ને ગયું જમણોક, મારા વા'લા રે. ૨

- કાલે કન્યા બીજી આણીયું, હો કાલા રે;
કે' તો એથી રૂપ રતન, મારા વા'લા રે. ૩
- તે માટે મંદિર આવિયે, હો કાલા રે;
રખે લોપો અમારાં વચન, મારા વા'લા રે. ૪
- વન સેવણું છે દાહણું, હો કાલા રે;
કાં ને વિદ્યત મોઢેરાં થાય, મારા વા'લા રે. ૫
- આ તો કુન્વેલી છે લોકમાં, હો કાલા રે;
કે'શે સ્ત્રી માટે વર્યો વન માંય, મારા વા'લા રે. ૬
- આપણા કુળમાં નથી થયું, હો કાલા રે;
તે માટે મૂકો તમે વપ, મારા વા'લા રે. ૭
- માર્ગાં પરણ્યાનાં બહુ આવશે, હો કાલા રે;
તેનો નહિ કરવો પડે ખપ, મારા વા'લા રે. ૮
- ત્યાં ઉધણ જળ અઘોળવા, હો કાલા રે;
તારા દાસીઓ આંપશે પાય, મારા વા'લા રે. ૯
- અહીં તો પોતાની મેજે અઘોળણું, હો કાલા રે;
ઠાઠે નીરે ઠાઠજ વાય, મારા વા'લા રે. ૧૦
- ત્યાં ચૂઆ અંદન અર્ગજ, હો કાલા રે;
કસ્તુરી નિત્ય ચોળાય, મારા વા'લા રે. ૧૧
- (તેણે) અંગોઅંગ અનુપમ વાસના, હો કાલા રે;
અહીં તો ભસ્મ ચોળવી કાય, મારા વા'લા રે. ૧૨
- ઘેર શાકપાક પકાન્નશુ, હો કાલા રે;
સુંદર સોનાની ચાળ, મારા વા'લા રે. ૧૩
- અહીં તો કોઠાં બીલાં રાંધવા, હો કાલા રે;
જમણું પત્રને પડિયે બાળ, મારા વા'લા રે. ૧૪
- ત્યાં તો પે'રણ પટકૂળ પામરી, હો કાલા રે;

ઝાંઘા મૂલતાણાં પટકૂળ, મારા વા'લા રે.	૧૫
અહીં મૃગચર્મ ને ભૂમિ મળે, હો કાલા રે;	
કાયા ઢાંકવા વનકુળ, મારા વા'લા રે.	૧૬
ત્યાં મસ્તકે મુકટ બાંધવા, હો કાલા રે;	
જેનાં મૂલ કહીએ લાખ, મારા વા'લા રે.	૧૭
અહીં તો જટા મસ્તકે બાંધવા, હો કાલા રે;	
તે માંહે ભરવી રાખ, મારા વા'લા રે.	૧૮
ત્યાં મેડી અટારીએ બેસવું, હો કાલા રે;	
પોઢવું પલંગ તળાઇ, મારા વા'લા રે.	૧૯
અહીં તો સૂવું શિવ્રા ઉપરે, હો કાલા રે;	
ખૂંએ કાંકરડા તને ભાઇ, મારા વા'લા રે.	૨૦
ત્યાં તો કળાવંત કીર્તન કરે, હો કાલા રે;	
તુને તે જગાડે તતકાળ, મારા વા'લા રે.	૨૧
અહીં તો ઉલૂક બોલે અતિઘણા, હો કાલા રે;	
તુને અહીં જગાડે શિયાળ, મારા વા'લા રે.	૨૨
આતુર્ભાસું છે દાહલું, હો કાલા રે;	
શીતકાળતો ટાઢની ખાણ, મારા વા'લા રે.	૨૩
તાપ ઘણો ઉષ્ણકાળનો, હો કાલા રે;	
તે તો નાખે કાઢી ખાણ, મારા વા'લા રે.	૨૪
આજ્ઞા પાળીએ માબાપની, હો કાલા રે;	
એમ બોલે શાસ્ત્રને ન્યાય, મારા વા'લા રે.	૨૫
માબાપ વિના તપ જેટલું, હો કાલા રે;	
તે તો ભસ્મવત કહેવાય, મારા વા'લા રે.	૨૬

વસન્ત.

તે તો ભરમવત્ નિરર્થ છે, જો જનકજનની અમથાં રહે રે;
વિષ્ણુ પ્રેમાનન્દ ઉચ્ચરે, પછે કુંવર ઉત્તર શા કહે રે.

૨૭

કડવું ૭૦ મું.

રાગ માઝ સૌરઠી.

પછે ઋતુધ્વાજ યોદ્ધો વાણી, આંખડીએ ભરીને પાણી;
શું રે ઘેર આવું મુખ જાણી, જો રે ગદ્ય મદાલસા રાણી. ૧
નવ કહેશો સગાઈ વખાણી, કે'શો બીજી અગળા આપું આણી;
જો ઘડી હોય પુસ્તકપાણિ, તોય ન મળે મદાલસા રાણી. ૨
જેનું મુખ ના કે'વાય મમાણી, છઠ્ઠાએ શું વખાણું ધણીઆણી;
તો માયા ક્યમ જાય મેઝાણી, પીડાયો દુઃખે પરહયો પાણી. ૩
માટે તમે આશા મૂકે મારી, ન રોશો સગાઈ સંભારી;
ત્યારે અહીંથી ઉડીશ નિરધારી, જ્યારે યોદ્ધાવશ મદાલસાનારી. ૪
મેં પૂજ્યા નથી રે મુશરિ, વા ન વામન જોયા વિચારી;
જો રોવ્યા હોય ઉમયાધારી, તો ક્યમ મરે ગંધર્વકુમારી. ૫
તમે માતપિતા સખો વારી, અગો જોગી તમે સંસારી;
જો ઉડાડવા આવે ત્રિપુરારિ, તોય હું નવ જાડું હારી. ૬
તે માટે મનમાને તે કરજો, મેં શુદ્ધ્યાશ્રમને પરજો;

૨૭ નિરર્થ—અર્થ વિનાનું. જનકજનની — પિતામાતા. ૨ જો
૪—જો પુસ્તકપાણિએ (દાયમાં પુસ્તકવાળા અદ્વૈતે) બીજી એવી
૨ની પડી (નિર્મી) હોય તો પણ મદાલસા તો નવ મળે

૩ પરહયો—તરખો (પાણિ-દાય) મારો દાય તણ દીધો મારે તે
દુઃખે પીડાયો ૪ વા ૬—અથવા વામનને (વિષ્ણુને) વિચારીને જોયા
(ધ્યાનમાં) નથી.

- અભાગિયો પ્રહ્લાએ હું સરજ્યો, એવું જાણી પાછાં ફરજો. ૭
- તમે વેરભાવ મનમાં ધરજો, એવું જાણીને યોસરજો;
- તમારે મન આવે તે કરજો, પણ સાધન પોતાને અનુસરજો. ૮
- મેં તો વાત વિચારી જોઈ, હવે હું થાક્યો રોઈ રોઈ;
- સંસારમાં મારે જીવતું નથી કોઈ, જ્યારે મદાલસા સંરખી મોઈ. ૯
- નિશ્ચે હું તો હવે રે જોગદો, ખપ શાને કરો કોગદો;
- જ્યારે જોણે મારે જુઠાયાં, તે વાટે કેમ જઈએ ધાયાં. ૧૦
- તમે ત્યાં કરોને આનંદ, હું તો છું રે ભાગ્યનો મંદ;
- મેં તો સગાઈ તમારી તોડી, માટે મેં ચોળી રાખોડી. ૧૧
- પછે બોલ્યાં ત્યાં માવડી, મુને શેકે ક્યાં આવડી !
- વહુવર સહુકોને મરે, તારા સરખું કોઈ ન કરે. ૧૨
- તું જોગી તો અમો જોગી થાયું, તું ખાઈશ તો અમો ખાયું;
- તું તપ કરીશ તો અમો કરશું, તું મરીશ તો અમો મરશું. ૧૩
- મારું કહ્યું કંવરજી કરો, મારા સમ પાછા ફરો;
- ભાવ સગાઈના કાંઈ રાખો, એમ તરછોડી નવ નાખો. ૧૪
- હું તો નહીં મૂકું તોરી પૂઠ, એવું જાણી મંદિર ઉઠ;
- નહિ તો રાખ્યોની વનમાં સાથ, હીડો વલગાડીને હાથ. ૧૫
- તુંને હું તો રાંધીરાંધીને પીરતું, મારા ઉછંગતું આપું ઉશીમું;
- એવો બોલ માખાપે કહ્યો, ત્યાંથી કંવર નાશી ગયો. ૧૬
- ત્યાંથી અચોંધા ભણી પળિયો, વૃદ્ધપણે પૃથ્વીપતિ કળકળિયો;
- વહુદિકરાતું સુખ છાંડ્યું, શત્રુબિતે રાજ્યાસન માંડ્યું. ૧૭
- એ કયા એટલેથી રહી, નતુવજની શી વલે થઈ;
- માખાપની માયા છાંડી, બેઠો ગંગાતટે તપ માંડી. ૧૮

૮ શીખામણુ આપે છે: પણ ૪૦—પણ તમે પોતાના સાધનમાં
(આત્માના કલ્યાણના સાધનમાં) અનુસરજો.

નારીની ભસ્મ હેઠળ પાથરી, મુખે તો મદાલસા સુંદરી;
 માથે જટા ને તડકે બળતો, નાથ નારીને ઘણું ટળવળતો. ૧૮
 મુખ વિકાશી કરે બહુ નાદ, કરે રાણી મદાલસાને સાદ;
 રોઝ રોઝ થયાં રાતાં ચક્ષ, થયો દુર્બળ વિના ભક્ષ. ૨૦
 મુખે મોટું દોઢું વાધ્યું, એવું તેણે તપ દારણ સાધ્યું;
 મનમાં મદાલસાનો સાંસો, કાયા થઈ જાણે ઘોનો વાંસો. ૨૧
 હાવાં તો મદાલસા રાણી મોઢ, તે તો વાત ચોદિશ હોઢ;
 આણી આપનારો નહિ કોઈ, આરાધી બેઠો ગંગાતટ સોઈ. ૨૨
 નાખ્યું રૂપ રસીલું ધોઈ, છત છેલાઈની જોઈ;
 રહ્યો નારી નયને જોઈ, રહ્યો મદાલસામરણે મોહી. ૨૩

વલણ.

મદાલસાનું મરણ હવું, એ કથા એટલેથી રહી રે;
 ત્યાં તો વાર લાગી વીરને, પેલા નાગને ચિંતા થઈ રે. ૨૪

કડવું ૭૧ મું.

રાગ શોક વેરાડી.

ઋષિનારદ વળતું એમ વદ, સાંભળો યુધિષ્ઠિર રાય;
 પેલા નાગ પ્રાતઃકાળે આવ્યા, અતિ શોચના મન થાય. ૧
 મેવા તે સુંદર સાથ લીધા, તે બાળક બંને સોતા;
 પેલા સરોવરની ખાસે આવી, બેઠા ઋતુધ્વજની વાટ જોતા. ૨
 વાર લાગી વીર મ આવ્યો, પછે આવ્યા અયોધ્યામાંય;
 પૂછી વાતજ વ્રાત-મારો, ગયો છે કહો ક્યાંય. ૩
 મળ સર્વે રોતી કહે છે, રોતો શત્રુનિત રાજન;

૨૧ ઘોનો વાંસો—અર્થાત્ ધણી બરછટ.

- તમારો વાલો અમારો કલો, તે તો જઈ વશ્યો સ્મશાન. ૪
- કો પ્રાણી મળિ એક લાવિયો, મરણ ઋતુષ્વજનું કહ્યું;
તે મદાલસાએ સાંભળ્યું, સઘ તાળણું ફાટી ગયું ! ૫
- પછે ઋતુષ્વજે સાંભળ્યું, મોઘ મદાલસા નારો;
તેથી તે ગયો વનમાં, અમો થાક્યાં તે વાશી વાશી. ૬
- ત્યારે જાને પડ્યા ભૂમિપરે, લૂદ વાક્ય સાંભળી;
થર થર ધ્રુવે કાંઈ ન સૂઝે, ધરણીએ પડતા હળી. ૭
- તે જે ઘડીએ તો ઊઠ્યા જાને, જ્યારે શરીરે આવી સાન;
રેતા રેતા જાને આલ્યા, જ્યાં હતું સ્મશાન. ૮
- ત્યાં જઈ જુએ તો ભસ્મ નહિ, વળી ત્યાં આવી પડતા;
હા હા બાંધવ કહીને તે, આરત નાદે રડતા. ૯
- ઊઠે ને જોતા બેઠું રેતા, અરાંપરાં જોતા જળાં;
ગુફા ગર્જર ખોદણુ માંહે, જ્યાં નદી ને નાળાં. ૧૦
- પર્વત જોયા દેશ સહુ જોયા, પછે થાક્યા તે જાને ધાધ;
એવે અધાર વનમાં બેઠો દીઠો, રાય ઋતુષ્વજ ભાધ. ૧૧
- તે ધાધ કરીને પાસે આવ્યા, નયને ભરતા પાણી;
રાજકુંવરે ઊઠી આલિંગન દીધું, ગદ્ગદ કંઠે બોલ્યો વાણી. ૧૨
- અરે ભાઈઓ તમે ભલે પધાર્યા, વનમાં જોવા આવ્યા;
હર્ષઆંસુ તમોને થાય છે, રખે મદાલસાને લાવ્યા. ૧૩
- ત્યારે નાગ કહે તે ક્યાંથી આવે, જોણીએ સ્મશાન વાશ્યું;
માતપિતા રાજ્ય મૂકીને, તુજને ઘટે વીર આ શું !! ૧૪

વલણ.

- વીર આ શી વિષત તુજને, ઊઠ રાજકુમાર રે;
મદાલસા સરખી માનિની, વળી લાવું સુંદર નાર રે. ૧૫

કડવું ૭૨ મું.

રાગ મેવાડો.

- નારદજી એમ ઉચરે, મુણો યુધિષ્ઠિર રાજન જ;
સ્નેહવચન મુણી નાગનાં, બોલ્યો શત્રુજીતનો તન જ. ૧
- ખોટી વાત જાત ના મળે, મદાલસા સરખી કોય જ;
હરિ હર ખજા ત્રણે મળી ઘડે, તો એવી નવ હોય જ. ૨
- તમો પધારો મંદિરે, ભોગવો નાનાવિધ ભોગ જ;
જ્યારે મદાલસા કે'શે પધારો, ત્યારે મારો ઉતરશે ભોગ જ. ૩
- એવું કહીને આસન વાળ્યું, ભસ્મ ગાંઠડી ખોળે જ;
ઊઠા મદાલસા ઘેર જઈએ, એમ ઘેલાં ઘેલાં બોલે જ. ૪
- સર્વે ઉપાય અનેક કીધા, પણ એકે ધર્યો નવ મન જ;
(પછે) મદાલસાની શોધને અર્થે, તે ભમિયા ત્રિભુવન જ. ૫
- યમરાજા ને ઈંદ્રસલા, ખજાસલા ને જોયું વૈકુંઠ જ;
શિવલોક જોઈને વળિયા, ફરી વળિયા પૃથ્વી પહ જ. ૬
- અપણ રૂપે જાય ને આવે, વળી કાતુક્યજ પાસે રહે જ;
નિશાએ જાયે મંદિર વિષે, પણ તાતને વાત ન કહે જ. ૭
- અન્ન નહિ ને ઉદક નહિ, તે દહાડો રાત ઉદાસ જ;
શરીરે સુખ ન થાયે જન્નને, એમ વહી ગયા ખટમાસ જ. ૮
- તેને એક દિવસ-પિતાજી પૂછે, તમો દૂખળા કાં તન જ;
શોકસાગરમાં ઘૂંડ્યા દીસોછો, નથી સોવાતું ભુવન જ. ૯
- ત્યારે વચન સાંભળી પિતાકેરાં, તે તો બોલ્યા ભરીને ચક્ષ જ;
મૈત્રી કરસો આજ પૂઠે તેને, માથે દુખનું વૃક્ષ જ. ૧૦
- પૂર્વકથા સાંભળો પિતાજી, એક અયોધ્યાનો જૂપોજી જ;
તેણે મૈત્રી થઈ અમારે, માણ્યે અતિ વહાલ જ. ૧૧

તેને મદાલસા નામે એક નારી, અમોંભાભી કહીને બોલાવી છે;
તે પ્રેમદા તો મરણ પામી, વાત કોઈએક ભાવિ છે. ૧૨

સ્ત્રીને વિચારે વૈરાગ્ય ઉપન્યો, સંન્યાસ તેણે સાધ્યો છે;
ફરી કોઈને નવ પરણે, ઉપાય અમે ઘણો કીધો છે. ૧૩

મદાલસા આવે તો ઊઠે, બીજે નહિ ઉપાય છે;
તે ચાગી તો અમો ચાગી, દુર્બળ તેણે કાય છે. ૧૪

(ત્યારે) તાત કહે તમો આજ કો'છો, એટલું છે કામ છે;
મદાલસાને આણી આપું, ખરચ્યા પાછે દામ છે. ૧૫

આવો જઈએ ઇશ્વર પાસે, જઈ સેવીએ ત્રિપુરાસિ છે;
ભક્તિ કીને ભોજાનાથની, આપશે મદાલસા નારી છે. ૧૬

વસણ.

નારીને છવાડવી સુણી, પુત્ર મન મસન્ન થયા રે;
અપ્સરા અનંત સાથે લઈ તે, ત્રણે જણ કૈલાસે ગયા રે. ૧૭

કંકણું ૭૩ મું.

રાગ સામેરી.

બે પુત્ર પિતા પાસ જતા, શંકરતણે કૈલાસ;
રમ્ય મનહર ગિરિ નિરખી, પહોચી ગઈ સહુ આરા. ૧

જેઈ વૃક્ષવેલી ચક્ષુ ચોદિશ, થયો મન આનંદ;
એવે શંકરતણું સ્થાનક આપ્યું, દીકાં ભૂત ભેરવ દંદ. ૨

સાંતરો સહુ સાથે કરીને, ઊભો અશ્વત્થર એક પાગ;

- સ્તુતિ કરવા માંડી પછે, પૂરો આશ હે મહાભાગ । ૩
- કલ્યાણ કરતા જગત્-ધરતા, વેદના આચાર્ય;
આરાધવા અવિધાર ઊભો, તો કરો શંકર કાર્ય. ૪
- મસ્તકવડે નમી આપને હું, સ્તવું વારંવાર;
આશ પૂરો આજ મારી, હો દાનેશ્વરી દાતાર. ૫
- જગત્ સત્ કારણવડે છે, અસત્ કાર્યે જાણ;
મુક્તિએ મળી રહ્યું માન્યું, અર્થવત્ વેદાદિ પ્રમાણ. ૬
- એ સર્વ વાસ વશી રહે પ્રભુ, આપ ત્યાં અવિધાર;
અસંયુક્ત તોય આપ છો હર, વળી છો સર્વાધાર. ૭
- એ સર્વ જોઈએ સામટું પણ, ન લેપાઓ કોઈમાં આપ;
અક્ષરબ્રહ્મ તે હર આપ પોતે, ટાળો ભક્તજનના તાપ. ૮
- પરમાણુ રૂપે રહ્યું તુ'માં, અક્ષરબ્રહ્મ જે કે'વાય;
અક્ષરબ્રહ્મ માને સહુ કોઈ, ક્ષર વિશ્વ નામ ગવાય. ૯
- એ જેય વશિયાં સદાશિવમાં, તે માટ છે દૃષ્ટાંત;
કાઠે વનિહ પરમાણુ વશ્યાં, તેવાં આપમાં મહાંત. ૧૦
- તેવો અગ્નિ રૂપે બ્રહ્મ વશિયો, પરમાણુ રૂપે જડત;
એમ બંને આપમાં હર, લે'વાય સમાસક્ત. ૧૧

૩ અશ્વતર—એ નામનો નાગ—એ નાગપુત્રોનો પિતા. ૬ જગત્
૪૦—કારણ રૂપે જગત્ સત્ છે અને કાર્ય રૂપે અસત્ છે, તે સર્વે મુક્ત
૩૫ એવા તમેમાં મળી રહ્યું છે. અર્થાત્ તે તમેરૂપ છે. વળી અર્થવાળાં
જે વેદાદિ શાસ્ત્ર છે તે પણ તમારે વિષેજ છે.

૭ આપ ત્યાં—જ્યાં આપ છો ત્યાં. અર્થાત્ તમારે વિષે. અસં-
યુક્ત ૪૦—એમ છતાં પણ હે હર આપ અસંયુક્ત (અજગા) છો.

૮ લેપાઓ—લિપ્ત થાઓ. અક્ષર—નાશ ન થાય એવું (બ્રહ્મ)—અ-
ર્થાત્ કૃતસ્થ. ૯ ક્ષર—નાશવંત. ૧૧ સમાસક્ત—અર્થાત્ મુક્ત.

- ઓંકારકેશં સ્થાન સ્થાવર, અને જંગમ માત્ર;
 ને ત્રણ માત્રા તેહમાં તે, છે તારે વિષે સતપાત્ર. ૧૨
- સત અસત પણુ તુંજ માંહે, વશ્યું તણ અહમેવ;
 અકાર ને ઉકાર તુંમાં, મકાર છે મહાદેવ ! ૧૩
- સ્વર્ગ મૃત્યુ પાતાળ ત્રણ છે, તુંજ વિષે મળુ પૂર;
 છો વિધિ વિધ્યુ રૂદ્ર જાતે, મહામોટા શૂર. ૧૪
- સાંખ્ય વિદ્યા યોગવિદ્યા, તર્કવિદ્યા ત્રણ;
 અગ્નિ તેવા વશ્યા ત્રેણે, શું સદાશિવ તુંજ વણ ? ૧૫
- ગાર્હસ્પત્ય લૌકિક આહવનીય, નામ એવે જોહ;
 આપમાં અવિધાર વસતા, મળુ પૂરા તેહ. ૧૬
- સૂર્ય ચંદ્ર ને અગ્નિ એ ત્રણ, (વળી) ધર્મ અર્થ ને કામ;
 સત્વ રજ ને તમઃ ત્રિવિધિ, વશ્યા આઠે જામ. ૧૭
- વાત પિત્ત ને રક્તેષ્ઠ તુંમાં, વશ્યા ઋગ્યજુર્ ને સામ;
 પ્રજ્ઞચર્ય ગાર્હસ્થ્ય ને વળી, વાનપ્રસ્થ મહાનામ. ૧૮
- ભૂત ભવિષ્ય વર્તમાન એ ત્રણ, કાળ કૃત ઉદામ;
 જાગ્રત સ્વપ્ન સુષુપ્તિ ત્રેણે, અવસ્થા અભિરામ. ૧૯
- પિતા પિતામહ પ્રપિતામહ, એ પિતૃદેવો જોહ;
 વાસ વશી હરમાં રહ્યા એ, પિતૃકેરા રહુ. ૨૦
- દિવા રાત્રી અને સંધ્યા, સમય સાચા ત્રણ;
 અહો મહેશ્વર મહામળુ, એ સર્વ નહિ તુંજ વણ. ૨૧

૧૨ ત્રણમાત્રા—(તેરમી કડી જુઓ). ૧૩ ઓંકારની ત્રણ માત્રા કહે છે: અકાર ધ્રુ—૨૫૪ છે. અ, ઙ અને મ્ મળીને ઓમ્ થયો છે. ૧૪ એ માત્રાનાં ત્રણ ત્રણ કાર્ય અનુક્રમે જતાવે છે: સ્વર્ગ ધ્રુ—૨૫૪ છે. ૧૯ ઉદામ—પ્રચંદ.

- એ ત્રણ માત્રાની ત્રિપુટી, વશી રહી તુજ માંય;
હર દીન જાણી દયા આણી, ગ્રહો મારી બાંધ. ૨૨
- મહાદેવ મારી બેદદાષ્ટિ, તેથી માનું આદિ આપ;
આદ્યંત ગ્રહિત અનાદિ માને, વેદ મોઢે માપ. ૨૩
- સોમસંસ્થા સપ્તવિધિની, હવિષ્ સંસ્થા સાત;
પાકસંસ્થા સપ્ત કે' ને, તું વિષે સાક્ષાત. ૨૪
- ઓંકાર ઉચ્ચારણે તારું, ધરે ધ્યાની ધ્યાન;
એ માત્રા ત્રણ વિણ રૂપ ભારે, કો કરે અનુમાન. ૨૫
- ને અનિર્દેશ્ય અવિકારી અક્ષય, છે દિવ્ય ને આણુમાપ;
અર્ધમાત્રા રૂપ તારે, જપે નહિ કોઈ જાપ. ૨૬
- કાં ને સમજ તેમાં શી પડે, હર ! બૂલે બ્રહ્માદેવ;
તો અલ્પમતિ અજ્ઞાન હું છું, ભયો તન અહમેવ. ૨૭
- તદા કેઈ પેર રૂપ એવું, વસે મારે ઉર;
સમરથ નહિ તે વદન વદવા, રૂપ તારું શૂર. ૨૮
- સરસ્વતી મુખે કરી, જીભે કરીને જાણ;
હર ! તાહુ ઓઠે નવ કરે, એ રૂપકેરું પ્રમાણ. ૨૯
- વિધિ વાસવ વસુ વિધુ, નક્ષત્ર નભ ને ભોમ;

૨૨ ત્રિપુટી—ત્રણનો સમુદાય. ૨૪ સંસ્થા—સ્થિતિ—વ્યવસ્થા.
સોમસંસ્થા—સોમરસની સ્થિતિ. હવિષ્સંસ્થા—હૂત દ્રવ્યની સ્થિતિ. પાક-
સંસ્થા—પાકની સ્થિતિ.

૨૫ એ ઇં—એ ત્રણ માત્રાઓ વિના ને તારું ભારે (અગમ્ય) રૂપ
છે તેનું કાણુ અનુમાન કરે એમ છે ? ૨૬ અનિર્દેશ્ય—દેખાડવામાં ન આવે
એવું. તે રૂપ કહેછે: અર્ધમાત્રા ઇં—સ્પષ્ટ છે. ૨૯ તાહુ ઓઠે—તાળ-
વાથી અને ઓઠથી—અર્થાત્ અક્ષરાત્મક ઉચ્ચારથી.

સદાશિવ છે અંગ તારે, અનેક એવાં રોમ.	૩૦
વિશ્વ દર્શો જોઈમાં, વિશ્વરૂપ રૂપે જોઈ;	
વિશ્વના જે ઈશ છે તે, પ્રભુ રૂપે તોઈ.	૩૧
સાંખ્ય ને વેદાંત જેના—વિષે કરતાં વાદ;	
મતિશાખાવડે જે, અસ્થિર કરિયું આદ !	૩૨
નથી આદિ મધ્ય નથી ને, અંત નથી નિરવાણુ;	
સત્ અસત્ સદસત્ નથી, તવ કરે શું અનુમાન.	૩૩
અનિર્વચનીય છે સદા, એક અનેક એકાનેક;	
લખી વિલક્ષણ સહુ વાતમાં, થાય ક્વણુ વિવેક.	૩૪
સંસારકેરી વિવિધતાએ, કયો આશ્રય જોઈ;	
જેનું નામ કો પાડી શકે નહિ, છે નામવાળું તોઈ.	૩૫
અશ્વર્થાદિ ષદ્ ગુણવાળું, નામ કહે મુનિદેવ;	
ધર્મ અર્થ ને કામ મોક્ષે, વર્ણવાયે એવ.	૩૬
સત્ત્વ રજઃ ને તમઃગુણે, કયો અંગે વાસ;	

૩૦ વિધિ—બ્રહ્મા. વાસવ—ઇન્દ્ર. વસુ—એ નામના આઠ દેવોનો ગણ. વિષ્ણુ—ચંદ્ર. ૩૧ દર્શો—દેખામ. વિશ્વરૂપ રૂપે—વિરાટ રૂપે.

૩૨ મતિ ઈન્દ્ર—જે તારા રૂપને મતિની શાખાઓવડે અસ્થિર કરી નાખ્યું છે. આદ—હે આદિ ! ૩૩ સદસત્—સત્ કે અસત્.

૩૪ ત્યારે કેવું છે તે કહે છે: અનિર્વચનીય ઇન્દ્ર—જેને વિષે કાંઈ પણ ન દેખવાય એવું. એકાનેક—એક તથા અનેક. લખી ઇન્દ્ર—એવી રીતે સઘળા બાબતોમાં તેને વિલક્ષણ જોઈને તેનો શો વિવેક—નિર્ણય થઈ શકે ?

૩૫ સંસાર ઇન્દ્ર—અર્થાત્ જેને લીધે સંસાર નાના પ્રકારનો બાસે છે. ૩૬ અશ્વર્થાદિ ઇન્દ્ર—“ સમસ્ત અશ્વર્થ, ધર્મ, યશ, લક્ષ્મી, જ્ઞાન અને વિજ્ઞાન એ ૭ ગુણને બમ કહે છે ” અને ૭ ગુણવાળો તે ભગવાન કહેવાય છે. એવું તમારું નામ મુનિ અને દેવ કહે છે.

શક્તિવાનની શક્તિ થાયે, જેહ માંહે -હાસ.	૩૭
એમ વૈભવ સર્વ વશી રે', દુઃખ મુખ મહામુખ;	
એવું પ્રજા ભવમાં છે વશ્યું, એમ મુનિ ભાષે મુખ.	૩૮
સચેતનમાં જે રહ્યું વળી, અચેતનમાં જેહ;	
અદૈતમાં ને દૈતમાં છે, પ્રજા નિઃસંદેહ.	૩૯
તે સર્વમાં તું વસું વા'લા, જ્ઞાનીને પ્રત્યક્ષ;	
અજ્ઞાનીને દેખાય શે જો, નહિ જ્ઞાનની ચક્ષ.	૪૦
પદાર્થ નિત્ય અવિનાશી જે છે, જે નાશવ ત અંનિત્ય;	
સ્થૂળ ને જે સૂક્ષ્મ છે, અતિ સૂક્ષ્મ નામ પ્રતીત.	૪૧
અંતરિક્ષમાં કે પૃથ્વી પર જે, વળી દિશા બીજી માંય;	
તે સહુ તુંચકી મળે શિવજી, આવી જીભે આંય.	૪૨
અમૂર્તિમંત છે સમીરાદિ જે, મૂર્તિમંત પૃથ્વી આદિ;	
પ્રાણીમાં નહિ કોઇ તદપિ, હોય આદિ અનાદિ.	૪૩
દિવ્યમાં કે દેવમાં, આકાશ કે અવનિ પરે;	
સ્વર વિષે વ્યંજન વિષે કે, વાસ વસમો જે કરે.	૪૪
તે સર્વ ઉપજ્યું આપથી હર, નહિ બાકી કાંઇ રે;	
ગુણાબ્ધિમાંથી ગ્રહણ કરવા, માલ શો મુજ માંહી રે.	૪૫
કરી વિનતિ એમ તે પછી, નૃત્યને આરંભતો;	
કામ તજતો ક્રોધ તજતો, મોહને વળી દંભ તો.	૪૬
તાન માને ગાય ગાને, મૂર્છના ધરી માપથી;	
હર રીઝીઆ તે હવાં ભાષું, નિવાયો તપતાપથી.	૪૭

૩૭ શક્તિ—શક્તિનો. -હાસ—મટાડો. ૩૮ ભવમાં—શિવમાં. ૪૩ અ-મૂર્તિમંત—આકાશરહિત. સમીરાદિ—વાયુ વગેરે. ૪૫ ગુણાબ્ધિ—ગુણ-રૂપી સાગર.

૪૭ મૂર્છના—સ્વરના એકવીસ વિભાગમાંનો પ્રત્યેક વિભાગ. નિવાયો
૪૦—તપના તાપ(કષ્ટ)થી નિવાયો—અટક્યો.

વલણ.

નિવાર્યો તપતાપથી પ્રભુ, અશ્વતર ભૂપાળ રે;
વિમલન વર્ણન કરે શું, મહાદેવ દયાળ રે.

૪૮

કડવું ૭૪ મું.

રાગ વસંત.

હરકને ત્રેણે નૃત્ય માંડ્યું, સાથે અપ્સરા અનંત;
કમલકુસુમે સર ખીલ્યું કે, જાણે કૂલ્યો માસ વસંત. ટેક. ૧

તાલ મૃદંગ ઉપંગ વેણા, બોલે પગના ઘુઘરા;
અશ્વતર ચરિત્ર ગાય હરનાં, પૂઠે પુત્ર પૂરે સ્વર પરા. હરકને ૨

તદા તાલ મેળ ચૂકે નહિ, નાચે કટિને મરડી;
ફેરે ફેદડી ત્યાં મેમદા, અન્યોઅન્યે ભુજ ભચરડી. " ૩

એમ નૃત્ય સર્પે માંડ્યું, ત્યાં થઇ રહ્યો ચેઇકાર;
છે આભરણ અનુપમ અંગમાં, કંઠે પુષ્પ પાટલહાર. " ૪

હાવ ભાવ દેખીને શંકર, મંદિરમાંથી ડોલ્યા;
તે બાર નીસર્યા નાચવા લાગ્યા, યેઇ યેઇ મુખ બોલ્યા. " ૫

શૃંગી તુરિના રાજદ અતિશે, વિખેરાઇ ત્યાં જટા;
નાગ તો અગિલ ગુલાલ ઉંચાડે, ઇશ્વરને ભસ્મની ઘટ્ટા. " ૬

કંઠે હારડા સર્પના સગકે, પાગે હમરૂ ને ડાક;
આવો ઉમયાવર એમ કહે છે, તે મેમે મારે હાક. " ૭

નીલકંઠ જ્યમ જ્યમ નાચે, ત્યમ ત્યમ સર્પે માંડ્યું સંગીત;
નાગનું નૃત્ય અતિ સુંદર નિરખી, હરખ્યું તે હરનું ચિત. " ૮

માગો રે માગો ને જોઇએ તે, હવો હું તુષ્ઠમાન;

સ્વામી મદાલસા નારી જવાડો, નાગે માગિયું વરદાન.	„ ૯
શત્રુજિતનો કુંવર ઋતુધ્વજ, તેની મોઢ છે નારી;	
તે દૂરીને જીવતી થાયે તો, રહે મૈત્રી અમારી.	„ ૧૦
અમો પરને અર્થે તમો ચાલિયા, હર આપો વરદાન;	
હર હરખ્યા કહે મોઢ જીવજો, એમ જોલ્યા શ્રીભગવાન.	„ ૧૧
યમુનાની તીરે કહું છું તમો, કરો એનું અનુપાન;	
શ્રાદ્ધ કરજો એહનું, આપજો તણ પિંડનું દાન.	„ ૧૨
મધ્યનો પિંડ વિડારી જો જો, નીસરશે તણદૂણી વિધારી;	
તેની મધ્યની દૂણી વિડારી જો જો, હશે તેમાં મદાલસા નારી.	„ ૧૩

વલણ.

નારી નીસરશે દૂણીમાંથી, એવું કહી હર વળ્યા રે;	
વર પામી પત્રગ ત્રેણે, તે યમુનાની તીરે પળ્યા રે.	૧૪

કંકણું ૭૫ મું.

રાગ ગોડીની ચાલ નાની.

વ્યાજ ત્રણે મોહિત થયા, કાલિંદીને કઠિ ગયા;	
પિતાજીએ વળાવ્યા તન, જન્યો જહીં ઋતુધ્વજ રાજન.	૧
કે'શો મા વર પામ્યાની પેર, પ્રાણુણે તેડી લાવજો મેર;	
હું આવું છું શ્રાદ્ધને કરી, જોકે જડે છે સુંદરી.	૨
જો તમને લાગે અહીં વાર, તો તે ત્યાં મરે નિરધાર;	
એવું કહીને વળાવ્યા બાજ, શ્રાદ્ધ કરવાને લાગ્યો વ્યાજ.	૩
કુસરાલાકા પૃથ્વીપર ગાંડ, જવપિષ્ટના કીધા પિંડ;	

૧૩ તણદૂણી—તણ દેખવાની. વિધારી—સાપ. ૧૪ પત્રગ—સર્પ.

વર—વરદાન. ૨ પ્રાણુ—પરેણા.

- મધ્યના પિંડ વિડારણ કર્યો, કે ત્રણકુણી સર્પ નીસર્યો. ૪
- (તેની)મધ્યની કુણી વિડારણ કરી, તેમાંથી નીસરો સુંદરી;
વિશ્વાવસુતાણી એ કુંવરી, તે ફરી નાગ ફરે અવતરી. ૫
- મુખે જપતી પતિનું નામ, કે'છે ક્યાં આવી છું આમ;
ત્યારે અશ્વતરે તેડી કુમાર, અથઘતિ કહ્યો સમાચાર. ૬
- ત્યારે પાગ લાગી મદાલસા, તમે તો મારે પિતા જશા;
હવાં તમે દખાડો વનનો પંથ, ક્યાં બેઠો ચોગી થઈ કંથ. ૭
- ત્યારે નાગ કહે આવો પાતાળ, મળશે સ્વામી સંદહ ટાળ;
પછે આવ્યા પોતાને ઘેર, માધુર્ણ્યચાર કીધો ફડી ચેર. ૮
- એકાંત હતી એક ઓરડી, તેમાં રાખી મદાલસા ઝોરડી;
સકળ વસ્તુ તે માંહે ભરી, દાર ભીડી રાખી સુંદરી. ૯
- એ વાત એટલેથી રહી, પેલા કુંવર ગયા મિત્ર છે જહીં;
આવતા દીઠા બન્ને વીર, ઋતુધ્વજે નયને ભરિયું નીર. ૧૦
- ભલા ભાધ લીધો સમાચાર, તમને શું કહીએ વારોવાર;
મદાલસાએ હું પરહ્યો, તો તમે મેમ શાને ધરો ! ૧૧
- દેવે હું કીધો દૂખજો, તમે મન મૂકીને શાને મજો;
ત્યારે સર્પ કહે મહીપતિ સુણો, અશ્વતર પિતા ને અમતણો. ૧૨
- તેને સમાચાર અમે કહ્યો, વૃહ વ્યાળ ઘણું દુખિયો થયો;
તે ભીએ મોકલ્યા છું આમ, કહ્યું માહુણા તેડી લાવો ધામ. ૧૩
- તે આવે તો હું જમું અન્ન, તે માટે લાવો રાજન;
ઋતુધ્વજ કે' મેં સાધ્યા નેગ, હવે માહુણાનો શો ભોગ. ૧૪
- મદાલસા ને પીરસે અન્ન, તો આ મુખ કરે બોજન;
તે બૂખી તો હું કયમ જમું, એમને એમ શુધાએ શમું. ૧૫

- હાં મિત્ર ! રૂકું થાય દૈવવાત, શકે મદાલસાને આપે તાત !
 એવો બોલ બંધવે કહ્યો, ઋતુધ્વજ તવ બેઠો થયો. ૧૬
- નારીને નામે થયો વિદ્વજ, ચાલો જઇએ થાય ઉતાવળ !
 તે તો પાતાળે ત્રેણે પરવર્યા, અગાધ જળમાંહે ઊતર્યા. ૧૭
- તેને નાગની વિદ્યા શીખવી, રાજાને જળની ગતિ હવી;
 અશ્વતર આગળ આન્યા સાપ, કાં ને પૂર્વના છે પ્રતાપ. ૧૮
- વિવિધપેર કીધો પ્રાહુણાચાર, પેહેલાંના કહ્યો સમાચાર;
 સ્વાગત કીધી સર્વે મળી, રાજકુંવર ઘણું જોયો કળી. ૧૯
- બુદ્ધે નામ નારીનું વદે, રાત દિવસ ત્યાં જપ એ હૃદે;
 નેણે નવ ઇચ્છ્યો ત્યાં સ્વાદ, કો સાથે નવ કરે સંવાદ. ૨૦

પલણુ.

- નૃપ સંવાદ ન કરે બુદ્ધે, ચિતે મદાલસા નામ રે;
 પછે વિદાય થયા રાજકુંવર, કાકાને કરી પ્રણામ રે. ૨૧

કંકણું ૭૬ મું.

રાગ રામખી.

- કર જોડીને કુંવર ઉચ્ચરે, બુને વિદાય કીજિયે છ;
 ચાગીને બોગ ઘટે નહિ, માટે આજ્ઞા દીજિયે છ. ૧
- પછે અશ્વતર એણીપેર બોલ્યા, તમારે મન ગમે તે માગો છ;
 ને વસ્તુ વાંછી હોય તે, લજ્જા તણ માગો હું કાકો છ. ૨
- ત્યારે ઋતુધ્વજ બોલ્યો, સાંભળો મહારાય છ;
 મારે ને માગવું તે, ઇંદ્રે નવ અપાય છ. ૩

- હય હસ્તિનાં હાલરાં, અત્યંત ભરિયું ધન છ;
તમારે પ્રતાપે કરીને, મારે નથી કાંઈ ન્યૂન છ. ૪
- મે તો રાજ્યસુખને પરહરી, યોગીભિક્ષા યાચવી છ;
સર્વે ત્યાગીને થયો વેરાગી, તેને લક્ષ્મી શી માગવી છ. ૫
- (ત્યારે) નાગ કહે તમે એમ ન કીજે, ક્યમ અમથા જાઓ છ;
ગુહ્ય વારતા માગીએ, જેથી સુખિયા થાઓ છ. ૬
- તવ તેની આંખ ભરાઈ, નયને ભરિયાં પાણી છ;
શક્રે મુજને આણી આપશે, મદાલસા મુજ રાણી છ. ૭
- વ્યાજ કહે બોલ પાછો, ગજે ગદગદ ખરે આંસુ છ;
ઝારી સુવર્ણની પાણીમાંડે, નાખવી તે ફાંસુ છ. ૮
- મારે જે માગવું તે, કર્તારે ન અપાય છ;
કોણે સાંભળ્યું કોણે ન સાંભળ્યું, વળી ગળગળો થાય છ. ૯
- ઘટે નહિ તે માગું છું, કહો છો સર્વ કોઈ છ;
મુને જીવતી કરીને આપો, જે મદાલસા નારી મોઈ છ. ૧૦
- ત્યારે નાગ કહે તમે એ શું માગ્યું, એક મદાલસા નારી છ;
નવી નવી કહે તો કન્યા, તુંને આણી આપું હજારી છ. ૧૧
- આ પેલી ઝોરડી વિધે, તેડા હાકજ મારી છ;
મેમ હશે તો બોલશે, તે મદાલસા નારી છ. ૧૨
- ત્યારે રાય આવ્યો ડગમગતો, તે ઝોરડી ભણી ચાલી છ;
હાંક મારી આ મેમદા, બેઠ ટોડલા અલી છ. ૧૩
- ધણિયાણીની ધંખના, તે બોલ્યો કરીને લાડ છ;

૫ યોગીભિક્ષા—યોગીને લાયક ભિક્ષા. ૮ ગજે ઇ—તારે ગજે ગદગદ ઉચ્ચાર થવાથી તારો બોલ સંભળાયો નથી; ગદગદ ઉચ્ચાર થવાનું કારણ કહે છે: ખરે આંસુ—૨૫૪ છે. ઋદુધ્વજ સાપનું વચન સાંભળીને વિચારે છે: ઝારી ઇ—૨૫૬ છે.

ત્યારે અન્યોઅન્ય પ્રીતિ થઇ, ફાટી ગયાં કમાડ છ. ૧૪
 ઝોરડી ઉઘડી ગઇ, મળ્યાં ચારે લોચન છ;
 સામ સામાં તેહ ધરિયાં, દીધાં આલિંગન છ. ૧૫
 તે તો વળગ્યાં વધૂટે નહિ, રડતાં તે હૈયું ફાટે છ;
 નાગ માત્ર મળ્યા દોળે, જતા આપ આપણી વાટે છ. ૧૬

વલણ.

વાટે જતા બ્યાળ રહ્યા, પણ લાજે નહિ નરનાર રે;
 સુખ પામી સંસારનું તે, કયમ ગયાં અયોધ્યા મોઝાર રે. ૧૭

કડવું ૭૭ મું.

રાગ દેશાખ.

મળ્યાં મહીપતિ મદાલસા, ચાલ્યાં સ્નેહાશ્રુ નહીપૂર રે;
 નેત્ર તુરી કટાક્ષ કરીને, ત્યાં ચઢ્યાં તે જન્મે સૂર રે. ૧
 ન્યમ બ્યોમ મારગે વીજળી ઝળૂકી, ત્યમ કંથને મળી કામિની રે;
 સંતોષ્યા સ્વામી પોતાતણો, પછે તે બોલ્યાં ભામિની રે. ૨
 તમે મંદિર પધારો મહીપતિ, સર્વને દેવા સુખ રે;
 તાપ ટળે માખાપનો, જોતાં તમારું મુખ રે. ૩
 વચન સુંદરીનાં મુણીને, ગયો નાગસભાય રે;
 મુખ હૃદય હૃપં અતિ ઘણો, આનંદ અંગ ન માય રે. ૪
 જોતી કમળ સરખો હથેલી, અને નેત્ર બે અંબુજ રે;
 ગંભીરતાએ સમુદ્ર સરખો, કરિયુંડ સરખા ભુજ રે. ૫
 ત્યાં સર્પ માત્રે માન દીધું, ને આપિયું આસન રે;
 તેને પાંચ દિવસ ગ્રાધૂર્ણ રાખ્યાં, તે તો શ્યામા ને રાજન રે. ૬

- પછે મુહૂર્ત જોધીએ જોયું, શુભ તિથિ શુભ વાર રે;
સામગ્રી ઘણી સંઘાતે, વળાવ્યાં નરનાર રે. ૭
- સર્પ સહસ્ર સંઘાતે થયા, તે તો સજીને શણગાર રે;
વાજિત્ર નાના વિધેતણાં, ત્યાં થઈ રહ્યો થેછકાર રે. ૮
- સહસ્ર સર્પ સંઘાતે આવ્યા, વળાવા અથોધ્યા ગામ રે;
નરનારી બંને શોભતાં, રતિ ને જ્યમ કામ રે. ૯
- વસ્ત્ર વાહન વ્યાળતણાં, તેણે શોભી રહી છે કાંતિ રે;
શકે લક્ષ્મીસહિત ભગવાન આવ્યા, એવી પ્રજ્ઞને થઈ ભ્રાંતિ રે. ૧૦
- રણુતૂર ને નફરી વાજે, બહુ ગાજતાં નિશાણુ રે;
શત્રુજિતની સભામાંહી, સેપકે કીધું બાણુ રે. ૧૧
- નગર સઘળું ઉલટયું, ત્યાં ઉલટ અંગ ન માય રે;
સ્વપ્ન સરખું સાંભળીને, ત્યાં પ્રોડયાં માતપિતાય રે. ૧૨
- દરબડે અસવાર અલખેલડા, શોભિતા નાગકુમાર રે;
છાંટણાં છાંટયાં ચોક ચોદે, અતિ પટકુળ બાંધ્યાં દાર રે. ૧૩
- માતપિતા તો આવી મળિયાં, ટળિયાં તે મનનાં દુઃખ રે;
તેને મુક્તાફળે વધાવિયાં, ત્યાં સર્વ કો પામ્યાં સુખ રે. ૧૪
- નહોતું સાંભળ્યું તે સાંભળ્યું, પામી મરણુ જીવે કોઈ રે;
ગાજતે વાજતે આવિયાં, સર્વ પ્રજા સુખાણી હોઈ રે. ૧૫
- ત્યાં નાગનંદન આગિ મળ્યા, શત્રુજિતને લાગ્યા પાય રે;
જે આશિંકળ અમો થયા, તે શિવજીની કૃપાય રે. ૧૬
- અય ઇતિ માંડી તેના, કહ્યો તે સમાચાર રે;
વાત ચાલી ચૈદ લોકમાં, જે મોઢ જીવી નાર રે. ૧૭
- ત્યાં માન વાધ્યું માનનીનું, સર્વ પૂછે મૃત્યુની વાત રે;
સમાચાર સુણી મળવા આવ્યાં, નારીનાં માત ને તાત રે. ૧૮

વલણુ.

મૈળી ગયાં માત ને તાત નારીનાં, આનંદ અતિ થયો ઉદરે;
મદાલસાએ શું કર્યું, તે જન મેમાનંદ વાણી વદે રે. ૧૯

કંકણું ૭૮ મું.

રાગ ધનાશ્રી.

નારદજી વાણી વદે, મુણુ યુધિષ્ઠિર રાય જી;
નર નારીના દિવસ સે'ને, હાસ્ય પિનાદ જાય જી. ૧
પછે પાતાળકેતુ ફરીને આવ્યો, અતીતનું લેઈ રૂપ જી;
તેની માયા નાગે ઝાળખી, શીખવ્યો ઋતુધ્વજ ભૂપ જી. ૨
એકદા મદાલસાનો પ્રાણ હરનારો, ત્યાં આવ્યો બીજી વાર જી;
પણ રાજ્યે તેને ઝાળખી મૂક્યો, ન ભાગ્યો દાનવભાર જી. ૩
નૃપે એક દિવસ અતીતને તેડ્યા, બોજન કરવા ભવન જી;
તેમાં અતીત રૂપે તે આવ્યો, તેણે ખાધું સઘળું અન્ન જી. ૪
દૈત્યે માયા પ્રકટ કીધી, તે જાણી ઋતુધ્વજ ધીરા જી;
ખડ્ગ ગ્રહી કેશ ઝાલી ઝટ, છેલ્લું દૈત્યનું શીરા જી. ૫
જયજયકાર અયોધ્યામાં વરલ્યો, નૃપે અસુર નાખ્યો મારી જી;
પછે સુખે તે વર્તવા લાગ્યાં, નાના નિધ નરનારી જી. ૬
શત્રુનિત્ર ગયો તપશ્વર્ધા કરવા, રાજ્ય પુત્રને આપી જી;
સહીર્ષિ ત્યાં ઋતુધ્વજકેરી, રહી ચોદિશ વ્યાપી જી. ૭
પછે ઋતુધ્વજે રાણી સાથે, કરવા માંડ્યો વિહાર જી;
પર્વતનાં ઝરાણાંમાં વિહરે, નદીતટમાં નરનાર જી. ૮
રમણિક વન ઉપવનમાં બંને, કરે કામની કેલિ જી;

કામની ઉપમા કથી પેર આપું, અધિક અલખેલો અલખેલી છ. ૯
 મદાલસાએ વિપદથી નિવારો, સ્વામી આણ્યો પુરમાં છ;
 મહાધાર્મિક ઋતુધ્વજે પાણ, મળ પાળી શૂરમાં છ. ૧૦
 ઔરસપુત્રની પેઠે મળને, રાજ પાળે પ્રીતે છ;
 જન કે' પિતા કરતાં પુત્ર સવાચો, પ્રીતે રીતે નીતે છ. ૧૧
 કાળક્રમે ઋતુધ્વજધરી, મદાલસા થઈ પુત્રવતી છ;
 ઋતુધ્વજે મહાઆનંદે તેતું, નામ પડવાની કરી મતિ છ. ૧૨
 ક્ષત્રિયઘટિત 'વિક્રાંત' નામથી, રાચે સુત બોલાવ્યો છ;
 તે આપ્ત વર્ગને રૂકું લાગ્યું, ભાવ મદાલસાને ન લાગ્યો છ. ૧૩
 તે કારણ હથી હરિવદની, તે પર કોઈએ ન આપ્યું લક્ષ્ય છ;
 સહુ મહોત્સવમે'રાણમાં હૂબ્યાં, પણ્યવનિતાએ રાખ્યું વક્ષ છ. ૧૪
 કેટલોક કાળ વીત્યા પછે તે, બાળક રોવા લાગ્યો છ;
 મૂઠીઓ વાળી પગ હાથ કરી, હાથાહાથ કહે અનુરાગ્યો છ. ૧૫
 રામા તેને રંગાડતાં બોલી, રખે સમજે હાથા હાથા છ;
 ભૂલો પડી ભવમાં ભંટક્યો તો, ખંડાશે તારા પુઆ છ. ૧૬
 તું શુદ્ધ સ્વરૂપ છે નામ વિનાનો, હમણા પાડ્યું તારું નામ છ;
 એ કાલ્પનિક નામે મોહ ન કરવો, મોહ ભૂલાવે રૂડો રામ છ. ૧૭
 આ પંચભૂતાત્મક રહ્યો જે દરશે, તે નથી તારો મારો છ;
 તેમ નથી તું તેના નિશ્ચે, સત્ય સુત અવિધારો છ. ૧૮
 એમ છે તો પછી કેને રહ્યું, હુઆ હુઆ શામાટે છ;

૯ કેલિ—રમત. ૧૧ નીતે—નીતિમાં. ૧૩ ક્ષત્રિયઘટિત—ક્ષત્રિયને
 ઘટે એવું. વિક્રાંત પરાક્રમી. આપ્ત વર્ગ—સ્વજન. ૧૪ મહોત્સવમે'રાણ
 —મોટા ઉત્સવ રૂપી સમુદ્ર. વક્ષ—ઘાતી. અંચાત દેવામાં રાખ્યું. ૧૭
 કાલ્પનિક—કલ્પનામય. ૧૮ પંચભૂતાત્મક—પંચભૂતથી બનેલો.

- આત્માયકી ઉપજેલો તું પોતે, ઉચ્ચાટે શાસાટે છ ? ૧૯
- હું જાણું છું નિશ્ચે વા'લા, તુ નથો રડવાવાળો છ;
- પણ નૃપતિનો સુત મનાયો, તેણે થઇ પડ્યો તું કલો છ. ૨૦
- પણ વિચારી જો તું ઈંદ્રીમાં, ભર્યા ભૌતિક ગુણ અવગુણ છ;
- તે કાલ્પનિક વિણ કાંઇ દિશે તુને ? એ તો રાડચે લાગ્યાં જાણ છ. ૨૧
- જેમ દુર્ભગ જનનાં પંચભૂત તે, અન્ન પાણીએ વાધે છ;
- તેમ તારાં અલ્પા. વધશે તેમાં, સિદ્ધાઇ કેઇ સાધે છ ? ૨૨
- વૃદ્ધિ થાય વપુની એ પેરે, પણ તું છું આત્મારામ છ;
- તેને વૃદ્ધિહાનિ હોય ન ભાઇ, જે અભેદાહેદ અભિરામ છ. ૨૩
- કભાપ એક હતો આ પૂર્વે, જરકશીનો આતકાર છ;
- મલિન થયો ખીંખાઇ ગયો તે, ગયા તૂટી પંચે તાર છ. ૨૪
- સંઘર્ષો નહિ પછી તેને કોઇએ, ત્યારે તે ગયો બીજે છ;
- તે પેરે તું આ દહમાં આવ્યો, રાજ માની શે રીઝે છ ? ૨૫
- ખોહવડે તું મધમ બંધાયો, ત્યાં કર્યા રૂડાં કર્મ છ;
- તેથી આધિક બંધાવા અહિયાં, આવ્યો તું પૂરે પર્મે છ. ૨૬
- કંઇ તાત ભાવે કંઇ પુન ભાવે કરી, કંઇ માતૃભાવ તેં ધાર્યો છ;
- કંઇ સ્વામીભાવ કંઇ માફ કહીને, કંઇ માફ નહિ ઉચ્ચાર્યો છ. ૨૭
- એ પ્રકારે ભૂતસમૂહને, માન્યો મારો મારો છ;
- પણ ન વિચારી જાણ્યું તે રતિ, આવે એક દિન વારો છ. ૨૮
- સુખ આવ્યે સહુ જેમ વિચારે, આ રે'શે અંતસુધી છ;
- કુઃખતાણું પણ એવુ ધારે, હોય અકર્મી બુધી છ. ૨૯

૨૧ ભૌતિક—પૃથ્વી વગેરે ભૂત સજાથી. રાડચે લાગ્યાં—ગમ્યાં. ૨૩ વપુની—શરીરની. વૃદ્ધિહાનિ—વધારો ઘટાડો. અભેદાહેદ—તૂટે નહિ એવો કે કપાય નહિ એવો. અભિરામ—મુદર—મનોહર. ૨૪ કભાપ—જામો (દેહરૂપી). પંચે તાર—(પાંચ ભૂત રૂપી.)

- સુધી સર્વે એહ જાણેછે, જે ફરતા ફરતી છાંયડી છ; મૂઢમતિ મૂઢગતિ ન જાણે, લખે સરખાં માંડ ન માંયડી છ. ૩૦
સંસાર મોહે જેહ મો'વાયા તે, દુઃખને જાણે સુખ છ; અશુભને શુભ જાણે નિશ્ચે, માને નહિ કહે રૂખ છ. ૩૧
જોઠાને ખરું એ વિધ માને, અશુચિને શુચિ'છ; પાણુ તે વાત તુંને જણાવું આજે, રૂચિ તેહ અરૂચિ છ. ૩૨
હરિવદની કહે હાસ્ય કરેછે, પણુ નથી કરતી તે હાસ્ય છ; અસ્થિતું દરશન તેહ કરવે, કોણુ રીઝે એવે લાસ્ય છ. ૩૩
હરિણુનયની હરણુસમાં એ, નેત્ર દખાડે જેહ છ; શરીરાંતર્ગત વસામલિન એ, કદંબ લોથા એહ છ. ૩૪
કનકકુંભ કે કમલકોશ કહી, કવિઓ વર્ણે સ્તન છ; નારી વક્ર નયનથી નિરખી, હરી લે હરતું મન છ. ૩૫
પણુ એ તો ઘટ બાઝી ગયેલું, આમિષ છે તું જાણુ છ; રતિનું સ્થાનક રામા છે શું, નથી નર્કનું નિરવાણુ છ ? ૩૬

૩૦ સુધી—સારી બુદ્ધિવાળા. માંયડી—મોડનું જાણુપણું, તિરસ્કાર અર્થે. અર્થાત્ મોયડી બળદને ધામે છે તે. ૩૧ રૂખ—રૂપી (પ્રકાશિ).

૩૨ અશુચિ—અપવિત્ર. શુચિ—પવિત્ર. રૂચિ ધૃં—જે રૂચિ ઉપજાવનારી છે તેજ અરૂચિ ઉપજાવે એવી છે.

૩૩ હરિવદની ધૃં—હરિવદની (ચંદ્રમુખી) સ્ત્રી હાસ્ય કરેછે (રૂચિકારક વાત) પણ ખરું જોતાં તે હાસ્ય કરતી નથી. ત્યારે શું કરેછે ? અસ્થિતું ધૃં—તે હાડકાંનું દર્શન કરાવે છે (અરૂચિકારક વાત.) એવા લાસ્ય (વૃત્ય) થી કોણુ રીઝે ? અર્થાત્ કોણુ ન રીઝે.

૩૪ શરીરાંતર્ગત—શરીરની અંદર રહેલા. વસામલિન—વસાના મનાં ધાતુથી મલિન. કદંબ—કાદવ. ૩૫ કમળકોશ—કમળના દોડા હરતું—હર સરખા યોગીનું પણુ. ૩૬ ઘટ—ઘાડું. આમિષ—માંસ. રતિનું ધૃં—એવી રીતે. રામા (સ્ત્રી) એ રતિ (પ્રીતિ) નું સ્થાનક છે શું ? અને તે નરકનું સ્થાનક નથી શું ?

આ પૃથ્વી પર એક વાહન છે વર, તે વાહને બેઠો દેહ છે; .
 તે દેહમાં કોઈ અવનવો બેઠો, માનો નિઃસંદેહ છે. ૩૭
 હવાં તું વિચારી જાણે, જેણે મારાપણું સ્વયં અંગે છે;
 તેણે મારાપણું પૃથ્વી ઉપર નહીં, કે રથકેરે રંગે છે. ૩૮
 હવાં એ પરથી શું જાણાયે, મૂઢપણું કે બીજું છે; .
 અજ્ઞાન એવો રાખી તને હું, કૃષી પેરે ફીડું છે ૩૯
 એમ નિશ્ચિન મદાલસાએ, વધતા બાળને વધતું છે;
 મહાજ્ઞાનદાન દેવા માંડ્યું, કારણ ચાહ્યું સધતું છે. ૪૦
 રમાડવામાં કે જમાડવામાં, માતા અર્પે જ્ઞાન છે;
 તે માણુ મમત્વ રહિત રૂપનું, પછે કો નવ હોય મહાન છે. ૪૧
 જેમ જેમ મોટો થાવા લાગ્યો, તેમ તેમ પામ્યો બળ છે;
 પિતાવડે સારીમતિ પામ્યો, માવડે વિજ્ઞાન કળ છે. ૪૨
 આત્મા કવાણ ને દેહ કવાણ છે, તેનું પામ્યો રૂકું જ્ઞાન છે;
 તે પણ વળી જન્મારંભથી, માતામુખનું દાન છે. ૪૩
 પછે નિર્મમત્વ થાય તેમાં શું, આશ્ચર્ય માને કોઈ છે;
 નિર્મમત્વ થયે સંસાર ન સેવે, હોયે સગાં તે રે' રોઈ છે. ૪૪
 તે પ્રકારે કર્યું વિકાંતે, ગયો વન તણ માખાપ છે;
 ઋતુધ્વજને મહાદુઃખ થયું મન, પ્રકટયો તનમાં તાપ છે. ૪૫
 પણ ભવબંધન છેજ અનુપમ, તેણે બાંધ્યો રાધ છે;
 મદાલસા ફરી ગર્ભવતી થઈ, તેણે રાય રીઝ્યો મહાકાય છે. ૪૬
 એમ એક પછી એક પાથરી મૂક્યા, આરાનિરાસના ફંદ છે;
 જો પરિયાં કેરું પુણ્ય હોય તો, લહે ગોવિંદ બાળમુકંદ છે. ૪૭

૩૭ વાહન—રથાદિક. ૪૩ માતાએ આપેલો બોધ બાળકને સજડ
 અસર કરે છે તે વિશે કહે છે: માતામુખનું ઈ—સ્પષ્ટ છે. ૪૪ નિર્મમ-
 ત્વ—મમતારહિત.

વલણ.

લહે ગોવિંદ બાળમુકુંદ જે, તે તરે ભવાળિંચ બાણ રે;
વળી મદાલસાએ પ્રસવિયો, એક બીજે સુત નિરવાણ રે. ૪૮

કંડકું ૭૯ મું.

રાગ ભાર.

પ્રસન્નો બીજે પુત્ર મદાલસાએ, બાણી ઋતુવન્ને વાત;
વન ગયાનો શોક તે વીસર્યો, થઇ પ્રકુલિત જાત, ૧
કેટલાક દિન વીત્યા પછી તેણે, પુત્રનું પાડ્યું નામ;
રમ્ય બાહુવાળો બાળ રમે અતિ, હરિ રૂપે કાટિક કામ. ૨
રૂડા બાહુ માટે નામ સુબાહુ. પાડ્યું નૃપે નિરવાણ;
તવ મદાલસાએ હાસ્ય કર્યું વળી, પણ સમજ્યો નહિ સુબાણ. ૩
તેથી નારીએ નિશ્ચય કીધો, કરવો એન જોગી;
પછે હુલાવવા કુલાવવા મિયે, નારે કર્યો નીરોગી. ૪
વિક્રાંતને આત્મતત્ત્વ બાણાચ્યું, તેણે બાણાચ્યું આને;
પ્રહ્લજ્ઞાની સુબાહુ હવો તે, પિતાને શો માને ? ૫
માતપિતા નહિ પ્રહ્લજ્ઞાનીને, થાય એમના એમ !
તેવો સુબાહુ થઈ ગયો જ્ઞાની, વન વસી ધાર્યો નેમ. ૬
બાધ ઋતુવન્નનો નવ માન્યો, તે રહ્યો કર ઘરથી;
મહાદેવ મનથી થયો રાજા, નાર ઉર ઉલ્લસી. ૭
પ્રકુલિત પદ્મમાં બિંદુ પડતાં, વાર ન થાયે નેમ;
મદાલસાએ વળી ગર્ભ ધર્યો છે, તે વેળાએ તેમ. ૮
કંઈક રાજાનું વળી મન માન્યું, જાણ્યો ભૂલવાણી કેવી !

- જતા કે મરતા જીએ છે જાતે, તોય આશા કુંગર જેવી. ૯
- પૂરે માસે પ્રસવ યાર્તા, જણિયો રાણીએ સુત;
- રાજા રીઝી તેને જોવા આવ્યો, માની મોઢું અદ્યુત ! ૧૦
- જોયો કે' મહામરાક્રમી યારો, તેથી પાડ્યું પિતાએ નામ;
- રાત્રુમર્દન શોભિતું સારું, નામે અરિ નમે ઉદામ. ૧૧
- તે સાંભળી મદાલસા નારી, અટકામ્ય કરી હસતી;
- પણ નગારખાને પીપ્પડી રવની, ગણના કોને વસતી ? ૧૨
- એમ ખરાકેરી અવગણના લખી, પ્રમોદ્યાં પત્નીએ પુત્ર;
- તેણે નિષ્કામ નર તે નૌતમ નીવડ્યો, ભાન્યું ભૂપધરસુત. ૧૩
- લૌકિક કાર્યે કે પરલોકે, બોગચાગ્ય નહિ તેહ;
- તેવું કાંઈ તે સુતે સાધ્યું, થઈ માતથી નિઃસંદેહ. ૧૪
- વને જઈ વપુ દમવા લાગ્યો, ગયો પૃથે ઋતુધ્વજ રાજ;
- કવણ માત ને તાત કવણ છે, એવું બોલ્યો સુત તજ લાજ. ૧૫
- ધાણા ઉપાય કર્યા નૃપતિએ, પણ તે નવ આવ્યો પાછો;
- જેના જન્મોજન્મનો રોગ ગયો, તેને લેવો શે પડે લાછો ! ૧૬
- હારી થાકી પિતા ઘેર આવ્યો, નિઃશ્વાસ નાખી બેઠો;
- મદાલસા મન મગન અતિશે, તેણે દહમાં અતનુ પેઠો. ૧૭
- વળી સગર્ભા થઈ તે નારી, ત્યારે રાયે પિઆરી મત્ય;
- ચોથો ચોક પૂરે હવાં નિશ્ચે, એવી વાધી આશા અત્ય. ૧૮
- જેનું મુએલું માણસ જીવ્યું, તેની આશા હોય કેવી !
- અનુપમ અપિધારી ક'વી, નહિ કુંગર જેવી તે દેવી. ૧૯

૧૪ નિઃસંદેહ—(પુત્રનું વિશેષણ). ૧૧ લાછો—અગિયો રોક કરવાનો એક ઉપાય. ૧૭ અતનુ—કામ. ૧૯ તે દેવી—આશા દેવી.

- તે આશાને વધારે એવો, સાંભળિયો વળી સખ્દ;
 મદાલસાએ પુત્રજ જણિયો, મુણી મન થયું લખ્ધ. ૨૦
- વધામણિયો વેંચાઇ પુરમાં, ચોથો પૂરશે ચોક;
 આનંદોત્સવ ગૃહગૃહ થાતો, નૃપમન શોકાશોક. ૨૧
- એ રહે તો વધામણી વારૂ, નહિ તો વધાઇ દુઃખની;
 જંગલમાં જોગી થઇ જાયે, તો આશા શી સુખની ! ૨૨
- એમ તર્કતુરીએ ચઢી નૃપ, આગ્યો સુતને જોવા;
 રૂપે રહ લાગી રાજાને, નામ પાડું હશે જે હોવા. ૨૩

વલણ.

હું નામ પાડું નિશ્ચે હવાં, એવે મદાલસા હસતી લહી રે;
 તે કારણ કૈતક નૃપને લાગ્યું, જે પિત્રજન વરણે સહી રે. ૨૪

કડવું ૮૦ મું.

રાગ ઝાઝી.

- હસતી મિથાને જોઈ રાજા, બોલ્યો મન ધરી મરજદા;
 નારી જ્યારે પાડું હું પુત્રનું નામ, ત્યારે તું હાસ્ય કરે વરવામ. ૧
- તેનું કારણ કે' કામિની, તને રૂચે ન શું ભામિની ?
 મેં પાડ્યું પિકાંત એકનું નામ, સુખાહુ બીજનું અભિરામ. ૨
- ધર્મ શત્રુમર્દન તૃતિયાલિધાન, તેને આપે ન તું શે માન;
 અભિરામ નામ ક્ષત્રી ચોગ્ય, શું તે લાગ્યાં તને અચોગ્ય ? ૩
- અહો ભદ્રે ! જો તે નામ, લાગે અસત્ર કે ઉદામ;
 તો આ ચોથા તનુજકેરું, ધર્ય નામ તું કાંઈ અનેરું. ૪

- તારા હસવાનું કારણ જેહ, યુને લાગેછે કંઈ એહ;
મદાલસા કે' હે મહારાજ, તમ ઇચ્છિત કરવું કાજ. ૫
- એહ ધર્મ મારે નિરવાણ, પાણું આજ્ઞા આજ સુખાણ;
આપનો જે એવો સુત, થશે મતિમાન અદ્ભુત. ૬
- થશે ધર્મજ્ઞ મોટો જ્ઞાની, કહું કર્મની વાત હું જાની;
એવો ગુણીયજ્ઞ જ્ઞેઈને રાય, 'અલર્ક' નામ ધરું સુખદાય. ૭
- એહ નામની વ્યાપ્તિ થાશે, ગુણ અલર્ક નામે ગાશે;
એવું અર્ધવિહોણું નામ, બોલી એકાએકે વામ. ૮
- અસંખદ ને કર્ણકટોર, લાગ્યો નૃપને નામનો સોર;
તે સુણી હશે જૂપાળ, પછે બોલ્યો તે તતકાળ. ૯
- ભામિની મારા સુતનું નામ, શું પાડ્યું અલર્ક એવું આમ !
એનો અર્થ શો ને એ શું'ય, તે તો કહે ન સમજ્યો હું'ય. ૧૦
- મદાલસા કે' કાલ્પનિક એહ, નામ પાડ્યું આવ્યું ઉર જેહ;
માત્ર વ્યવહારઅર્થે નામ, જગત એળખે એને સ્વામ. ૧૧
- એ નામશબ્દ આલે વ્યવહાર, બીજે નામ વિષે નવ સાર;
નથી મારા પાડેલા નામમાં અર્થ, એમ આપ કહો સમર્થ. ૧૨
- તો તમારાં પાડેલાં અભિધાન, નથી અર્થવાળાં મહાન;
તે સર્વ સમજાવી લાખું, તમે પાડ્યાં તે મોટાં દાખું. ૧૩
- સુધી સમજણવાળા જેહ, કેવો માને આત્માને તેહ;
સમજવું તેહ હું આજ, એકે ચિત્તે સુણો મહારાજ. ૧૪
- સર્વ વ્યાપી આત્મા નિરવાણ, જેનાં રાસ પૂરે પ્રમાણ;

૭ અલર્ક—હકામો કૂતરો. ૮ અર્ધ વિહોણું—અર્ધાંતરે સારા અર્ધ વગરનું. ૯ અસંખદ—સંખધ વગરનો. કર્ણકટોર—કાનને કટોર લાગે એવો.

- ‘ક્રાંતિ’ શબ્દના અર્થ કહિયે, ‘જલુ’ એક સ્થળથી બીજે કહિયે. ૧૫
તેની આગળ ‘નિ’ મૂકી જ્યારે, વિશેષ એવો અર્થ થયો ત્યારે;
સહુ મળી થયું વિક્રાંત, તેના અર્થ કહું મહાંત. ૧૬
એક દશથી બીજે જનઃ૨, એવો અર્થ તમારા નામનો સાર;
કિંતુ દહનો ઇશ્વર આત્મા, સર્વત્રગામી તે પરમાત્મા. ૧૭
વ્યાપી રહ્યો તે વિશ્વમાંય, તે એકથી બીજે જાય કયાંય ?
એમ એક સ્થળેથી બીજે સ્થળ, ગતિકરવાનું લાગે ન બળ. ૧૮
અસંભવ દોષ દર્શો ધવ એમાં, વિક્રાંત સંજ્ઞા માની તેમાં;
માફ તો માનવું એવું છે સ્વામ, વિક્રાંત અર્થ વિનાનું નામ. ૧૯
પાડયું બીજા પુત્રનું તમે નામ, જોઈ બાહુ તેના અભિધાન;
તેને સુબાહુ સંજ્ઞા આપી, તેને શકો ન સ્વામી થાપી. ૨૦
આત્મા અમૂર્ત કહે વેદ, તેણે થાય રાખી સંજ્ઞા છેદ;
નિરાકારને શાના હાય ? નામ ધરતાં ન સૂઝયું નાથ ! ૨૧
તમારા ત્રીજા પુત્રનું અભિધાન, પાડયું શત્રુમર્દન મા’ન;
તે પાણ અર્ધસંબંધે વિહીન, એવાં રૂએ નામ શે દીન. ૨૨
એના અર્થ કરી હું ભાષું, બોલું પાડેલું નામ આપું;
છે સર્વ દહમાં આત્મા એક, દર્શો દહપણે વ્યતિરેક. ૨૩
પછે શત્રુ ને મિત્ર કોણ, આવી જૂલવણી જોઈ આણ;
મળી ભૂતને ભૂતનો જયો, એક થાય કે નહિ તે કયો. ૨૪

૧૫ રાત્રએ પાડેલાં નામોનું મહાકવિએ ખંડન કરે છે: સર્વ ઇં—૨૫૬
છે. ક્રાંતિ શબ્દનો અર્થ કહે છે: જલુ ઇં—એક સ્થળથી બીજે સ્થળ જલુ તે
ક્રાંતિ. ક્રાંતિકર્મજાળો તે કાત.

૧૯ અસંભવ દોષ—‘અસંભવ’ એ નામનો દોષ. ધવ—હે સ્વામી!
૨૦ તેને ઇં—તે નામને પણ તમે રચાપી શકવાના નથી.

૨૧ રાખી સંજ્ઞા—રાખેલું નામ. ૨૩ દર્શો ઇં—તે માત્ર દેહપણની
ક્રાંતિને કીધે વ્યતિરેક (અર્થાત્ જુદો) દર્શો છે. વસ્તુતઃ તો એક જ છે.

એકત્ર યાય કો'ની એણું, સયોગ વિયોગનું પદ લેણું;
 ઉપજે ને મરે પંચભૂત, નથી એ માંહી અદ્ભુત. ૨૫
 કિંતુ અમૂર્ત આત્મા જેહ, તે અવિનાશી છે નિઃસંદેહ;
 કદા એમ કહો તમે સ્વામ, પદ્મરિપુ સુત જીતે મહાનામ. ૨૬
 એમ લઈ સાર્યક નામનું ધારો, તેના મોહ તમે નિવારો;
 તેનું કારણ કહું છું હુંય, નવ દાગે જૂઠાને શુંય. ૨૭
 પદ્મરિપુ આત્માયકી છે ભિન્ન, તેમ એ ભાવ છે દેહો છિન્ન;
 આત્મા તેના નાશ વિષે નિરવાણ, નવ પ્રવર્તે વેદ પ્રમાણ. ૨૮
 એમ વિચારતાં છેલ્લું નામ, યાય અર્ધરહિત મારા સ્વામ;
 એવાં અર્થ રહિત જોઈ અભિધાન, નામ પાડવા કર્યું અનુમાન. ૨૯
 વ્યવહાર અર્થે અર્ધાદિ રહિતા, અસત્ નામની ગાઈ તમે ગીતા;
 ત્યારે મારું અલ્પ નામ શું જોઈ, વ્યર્થ દૂષણ દો શે મોઈ! ૩૦
 રાજાએ રાણીનું જોઈ જ્ઞાન, તેના વદવાને આશ્ચું માન;
 વાડ તારૂં પાડેલું પૂરું નામ, અમે માનીશું મોઈ વામ! ૩૧
 અલ્પક મારા કળનો એક, જોઈએ રાજે કેવો વિવેક;
 એમ કહી રાજા હોડી જાય, મદાલસા મન મકલાય. ૩૨
 નિત્ય પુત્રને દે શિક્ષાય, કહી આત્મજોધ કયાય;
 તે એકદા મુણિયું રાય, રીને કે' આ શું કે'વાય! ૩૩
 છું મૂઢમતિ તું મહિલાય, આડું કૃત્ય તારાથી થાય!!
 મારા ત્રણપુત્ર કાઢ્યા વનમાંય, મોકલવો આને પાણ ત્યાંય? ૩૪
 દુષ્ટ પ્રજોધ દે તું કયાંય, નસંતાન કરવા જોડી આંય!

૨૬ શત્રુમર્દન નામનું ખંડન કરીને વળી વિકલ્પ કરે છે— રાંધા ઉદાવે છે: કદા ઇ૦—કદી તમે એમ કહેસો કે એ પુત્ર પદ્મરિપુ (કામાદિક શત્રુ)- ને જીતે એવો છે મારે તેનું નામ મેં શત્રુમર્દન રાખ્યું છે. ૨૮ તેમ ઇ૦— તેમ એ ભાવ (કામાદિક) દેહથી પણુ છિન્ન (જૂદા) છે.

જે તું મારું ઇચ્છે સારું, તો છોડય કુટિલપણું તારું.	૩૫
ગણે વેણ માનવાં ચોજ્ય મારું, તો એક વિનતિ ઉચ્ચારું;	
આને પ્રવૃત્તિપથના દે બોધ, આત્મજ્ઞાનનો કરી રોધ.	૩૬
કર્મમાર્ગનો લાજ્ય પ્રબોધ, ભૂલશે આત્માનો રોધ;	
એથી કર્મસમુચ્છેદ અટકશે, ત્રણ નેવો નહિ ફટકશે.	૩૭
પ્રિયા ! પિતૃ નહિ ભટકશે, ઉધે શિરે નહિ લટકશે;	
કેટલાક પિતૃઓ પિતૃલોક, કેટલાક સુરલોકે અશોક.	૩૮
કેટલાને તિર્યક્ભાવ રોકે, એમ વસે દુઃખી સુખી આકે;	
સુરલોકે રહ્યા પિતૃ નેહ, આહુતિએ તરપે તેહ.	૩૯
પિતૃતર્પણ પિતૃલોકે, તૃપ્ત થાયે આવી અશોકે;	
નરક પહિયા પિતૃદેવ, ત્રિપિંડપ્રદાને સુખી એવ.	૪૦
જે પિતૃ પામ્યા મનુષ્યપણું, કે ભૂત થઈ ભટકે ઘણું;	
પુણ્ય કે પાપે હોય યુક્ત, ભૂખ્યા કે દીનતા સંયુક્ત.	૪૧
વા પડી કંઠે કાચકી તરસે, જીંહ્યા તાળવે તેણે સ્પરશે;	
એવાં એવાં અનેક દુઃખ, પિતૃ પામતા હોય પ્રમુખ.	૪૨
તેવાંને કર્મમાર્ગાસક્ત, પિંડપ્રદાને કરતા રક્ત;	
ઉદકપ્રદાને પણ તરપે, સુત કર્મી હોય તે અરપે.	૪૩
અહો અભિરામ ભૂકુટિવાળી, મદાલસા મારી કાલી;	
વળી કર્મ આચરનારથી યુંય, થાય તે કહી દાણું હુંય.	૪૪
થાયે દેવની સેવા સારી, અતિથિ પૂજા અવિધારી;	
એ કેવાં મોટાં બે કાર્ય, જે ભૂલે તે હોય અનાર્ય.	૪૫

૩૫ કુટિલપણું—વાંકાપણું. ૩૬ પ્રવૃત્તિપથ—પ્રવૃત્તિમાર્ગ. ૩૭ કર્મ-સમુચ્છેદ—કર્મનો નાશ. ૩૮ તિર્યક્ભાવ—પશુપણું. આકે—વાસ સ્થાનમાં.

૪૩ કર્મમાર્ગાસક્ત—કર્મમાર્ગમાં આસક્ત. રક્ત—પ્રીતિવાળો. ઉદકપ્રદાને—જળની અંજલિ આપીને. કર્મી—કર્મ માર્ગવાળો.

નર ધારી ન શકે ઉત્સાહ, કરવા સ્વયં બળે નિરપાહ;

સુર નર પિતૃ ને પ્રેત, ભૂત ગુણક પક્ષી-સમેત.

૪૬

કૃમિકીટ સર્પેની સાથે, જીવનવૃત્તિ ચલવે મહાકાય;

• માટે માનિની મૃગનયણી, થઈ ક્ષત્રીસમૂહસુખદયાણી.

૪૭

મારા કુળનાં સુતને કામ, શીખવ્ય રામા અભિરામ;

તત્ત્વગિ ! જે કરવા ભ્રમ, તે મારા સુતને શીખવ્ય ભોગ.

૪૮

જે આ લોકે ને પરલોકે, વળી કુંળ આપે સર્વે એકે;

તેણું સુતને શીખવ્ય નારી, માની આ વારકી વિનતિ મારી.

૪૯

જોઈ સ્વામીની એવી ગતિ, બોલી મદાલસા મહામતિ;

• સ્વમી સૂચો જઈ નિરાંતે, ભમશે નહિ ભૂલી પ્રાંતે.

૫૦

જેવી ઇચ્છા મનમાં આવી, તેણું થારો સુતનું ભાવિ;

સુણી એણું વેણુ ભૂપાળ, આનંદી વળ્યો તતકાળ.

૫૧

સ્વામી ગયા પૂઠે તેણે, સુત સમજાવા માંડ્યો વેણે;

પછે ઉલ્લાપન વિષે મહિલા, પ્રક્ષત્રધ કરવા છાગી ઢીલા.

૫૨

નારી કે' પુત્રનું લઈ નામ, તારી પૂર્ણ થાઓ જ્યકામ;

કરવા સુહૃદ પર ઉપકાર, વૃદ્ધિ પામે બાળકુમાર.

૫૩

અરિગણનો કરવા નારી, બાલુડા થાઓ પ્રકાર;

મારો સ્વામી ને તારો પિતા, કરચ રંજન હે શોભિતા.

૫૪

શુભ કર્મ કરી થા ધર્મી, રખે કોઈ કહે અકર્મી;

ધન્ય સુત તને છે ધન્ય, શુભ કર્મકરો થા જન્ય.

૫૫

શત્રુ માત્રનો કરી ક્ષય, ધનસંગ્રહનો શીખ્ય નય;

થા તું પૃથ્વીપાલનહાર, તેણે સુખ ભોગ મળે નિરધાર.

૫૬

મહીપ થઈ પૃથ્વી જે પાળે, સુત સુરપાણું તે ભાળે;

- પવેં પવેં ભૂદેવો તરપી, ઇષ્ટ બંધુને અવનવું અરપી. ૫૭
- થજે સુખી પરને કંઠ્યાણે, દીનતું હિત મનમાં આણે;
- પરસ્ત્રી પાળી સમી બાણી, કરજે નિવૃત્તિ મનસા વાણી. ૫૮
- અનેક યસો યજ્ઞ સંતુષ્ટ, કરજે દેવ સમૂહને પ્રુષ્ટ;
- પંડિત દિવનને દજે ધન, તારે આશ્રે રહ્યા પાવન. ૫૯
- સ્વ સ્ત્રીશુ કરી કામકેલી, લેજે મન તેનું તું મેળી;
- કરીશ રાત્રુસમૂહ પરજય, થાશે સર્પત્ર તારો ઉદય. ૬૦
- બાહ્યવયમાં રીઝવ્ય બંધુ, મારી કૃપાએ પામીશ સંધુ;
- કુમારાવસ્થામાં થઇશ ન કામી, ગુરુઆજ્ઞા શ્રેણે સિરનામી. ૬૧
- ભણી ગુરુને કરજે રાજ, ગાયે ગુણ તારા ગાજ ગાજ;
- યુવાવસ્થા પામી તું પૂરી, માણજે મહિલા મધુરી. ૬૨
- સત્કુળમાં જન્મેલી શુદ્ધ, ન થઇશિ તેવી નારી પર કુદ્ધ;
- તેના મનને આનંદ દજે, વૃદ્ધપણે વૈરાગ્ય લેજે. ૬૩
- વશી વનમાં યુનિ રીઝવજે, કહ્યું એવું મને ઋતુધ્વજે;
- રાજ્યકાળ કરતાં સગાં સહુને, આપજે આનંદ જન બહુને. ૬૪
- અહો બ્રાત ! સાધુ રક્ષણ, નવ ચૂકીશ અધક્ષણ;
- પૂજજે યસો સુર સર્વ, રણે અરિના ટાળજે ગર્વ. ૬૫
- કુષ્ટ પુરૂષને તું દમજે, દિવ સુરભિ રક્ષણે ભમજે;
- તેનું રક્ષણ કરતાં આવે મોત, ક્યાં ન બાજ સા'યે કપોત ! ૬૬

વલણ.

- બાજ ન સા'ય કપોત ક્યાં, ઈમ જમડા લે જીવ રે;
- જન પ્રેમાનંદ વર્ણવે, થઇ ગૃહસ્થ ભજવા શિવ રે. ૬૭

ક્રુકુલું ૮૧ મું.

રાગ ધનાશ્રી.

જડ કે' મુણો જનક જુદવ છ, ધર્મને કે' નારદ એવ છ;
એમ નિત્ય પ્રતિ કરે નારો છ, હુલાવવા મિથે અવિધારી છ. ૧

ઢાળ.

અવિધારી એવું નારી. શીખવે સુતને વિદ્યાય;
તે ઉપદેશ દ નિત્ય એવો, અલર્ક વધતો જાય. ૨
બળ પ્રુદ્ધિ વય વાધે તેનાં, ગોટો દિન દિન થાય;
પ્રુદ્ધિમંત થયો તે બાળક, રીઝ્યો જોઈ રાય. ૩
ઈમ દિન જતાં નૃપકુંવર પામ્યો, કુમારપણું જાણ;
ઉપવીતાદિ સંસ્કાર કર્યા પછી, થયો અલર્ક સુજાણ. ૪
ત્રણ ભાઈકેરી વારતા જાણી, જાણ્યું માયે પમાડ્યો મોક્ષ;
તવ હેત ધરીને પૂછવા લાગ્યો, શું જનની અધોક્ષ ? ૫
પાગે લાગીને બોલ્યો આણું, માતા કહું હું નમસ્કાર;
મારા ઉપર કૃપા કરી કે'શો, ઇહપરલોકનો સાર. ૬
કયી વિધે અહીં ને તહીં પામું, સુખ શાંતિ આરોગ્ય;
આ લોકે કર્તવ્ય કે' માફ, જ્યમ ટળે ભવનો રોગ. ૭
ઋતુવંજ સંતાઈ સાંભળે, અબળા આજ્ઞા માને મારી!
આતક જેવી જળની તૃષ્ણા, તેવી વાણી નારીની ધારી. ૮
હે પ્રભુ સન્મતિ નારીને દજે, ન સુતને કરે જોગી;
હવાં ન આજ્ઞા સુત જન્મ્યાની, યાશે પિત મારા વિચોગી. ૯

૧ જનક—પિતા. ૫ શું છું—હે જનની ! અધોક્ષ (અધોક્ષજ—
ઇશ્વર) તે શું ? ૬ ઇહપરલોકનો—આ લોકનો અને પરલોકનો.

- પિતૃઓ પાણુ પિંડને કાળે, ટગમગ જોતા ઊભા;
વરાંગી વેણુ રચતું ભાષો, વદા વદા હે શુભા ! ૧૦
- પુનઃપ્રાણુમી માતને યોદ્યો, આઈ કરો ઉપકાર;
મદાલસા કે' સાંભળ શાણા, સુખ શાંતિ કહું આ વાર. ૧૧
- જે નૃપકુંવરને રાજ્ય ગાદી—પર થયો હોય અભિષેક;
તેણુ ધર્મને બાધ ન આવે, (તેવો) ધરવો ધન્ય વિષેક. ૧૨
- પ્રથમ મળતી મીતિ મેળવવી, પછે વ્યસનસપ્તક તજવું;
રાજ્યમંત્ર ગુપ્ત રાખવા સીખવું, ભજતા નરને ભજવું. ૧૩
- શત્રુથકી રક્ષણ કરવું સુત, મંત્ર ન જાણવા દેવો;
(જેનો) મંત્ર પ્રસયો તે નહિ રાજા, જાણ્યો બીજા જન જેવો. ૧૪
- જેમ દાષવાણે વાંકે રથ બેઠે, પામી ભજનપણુદાય;
નાશ થાયે તે નરનો નિશ્ચે, પામે આરિ સંતોષ. ૧૫
- તેમ રાજ્ય મંત્રબેદ બાહેર પડતાં, ભાજે રાજાનાં અષ્ટાંગ;
સ્વામી અમાત્ય સુહૃત કૌશલે, રાષ્ટ્રે ન દર્શે સાંગ. ૧૬
- દુર્ગે સૈન્ય મળ્યે પુરવતે, નિશ્ચે થાયે નાશ;
બેદ કર્યે શત્રુ થયો દોષિત, કે નહિ દૂષણ આશ. ૧૭

૧૩ વ્યસનસપ્તક - સાત વ્યસન. એ સાત વ્યસન વિદ્વરે કહેતાં છે:
— “ ત્રિયોક્ષાઘ્રગયાપાનંત્રાક્યાદ્યંચપંચમમ્ ॥ મહર્ષદંકપાદવ્યમર્થદૂષણમેત્રચ ”
અર્થ—“ ત્રિયો, પાસા, શિખર, મધપાન, કઠોર વાણી, કઠોર શિક્ષા, દ્રવ્યની
હાનિ કરવી, એ સાત વ્યસન તજવાં. ૧૩ રાજ્યમંત્ર—રાજ્ય સંબંધી
મસલદત.

૧૫ દાષવાણે—ખોડીતે—ભજનપણુ—ભાગવાપણુનો. ૧૬ રાજ્ય-
નાં આઠ અંગ કહે છે: સ્વામી ઈન્—સ્વપદ છે. સ્વામી—રાજા. અમાત્ય—
પ્રધાન. સુહૃત—મિત્ર. કૌશલ—બંડાર. રાષ્ટ્ર—દેશ. દુર્ગ—કિલ્લો.

૧૭ બેદ છન્—શત્રુએ બેદ કર્યાથી અમાત્ય દૂષિત થયો છે કે નહિ
તે જાણવાને ચારને (ગુપ્ત દૂનને) મોકલવાને અમાત્યનો તપાસ કરવો.

- તે અમાત્યનો ચારને મોકલી, કરવો ગુપ્ત તપાસ;
તેમ શત્રુના ચાર ફરે કયાં, જોવો તેના નાસ. ૧૮
- કચો વિધિ તે જાણવા આવ્યા, તે શોધી કાઢવું ચત્તે;
નૃપે ન મિત્ર મારો ગણવો, પ્રમાણિક ન પૂર્ણ પ્રયત્ન. ૧૯
- કુટુંબી અધુજન ઉપર, કદી ન કરવો વિશ્વાસ;
કિંતુ કાર્યે પ્રસંગે શત્રુનો પણ, વિશ્વાસ કરવો ખાસ. ૨૦
- તે પણ ક્યારે કે કાર્યની સિદ્ધિ, થાવાનો નિર્ણય હોય;
ત્યારે એ સહુ કરવાને કહ્યું, શાણા સમજ સોય. ૨૧
- નીતિગ્રનૃપે જાણવા ત્રેણે, ક્ષય સ્થાન વૃદ્ધિ ત્રિવર્ગ;
તેહંકિયા તે ગણી ખતાવું, સમજ શાણા સર્ગ. ૨૨
- આટલી લક્ષ્મી મૂળ હતી તે, વાધી આટલી આજ;
ક્ષય થઈ ગઈ આટલી શાધી, વિચારવું એવું રાજ. ૨૩
- આટલી પ્રજા મારી પોતાની, ઘટી આટલી તેમાંથી કેમ;
આટલી વાધી હવાં વધે શે, (એ) જાણવો નિત્યે નેમ. ૨૪
- પાડુગુણ્ય વળી રાજાએ શીખી, જાણવું તેનું સ્વરૂપ;
કામાસક્ત ન થાવું કદાપિ, વિષયછંદી ન થાવું જૂપ. ૨૫

૧૮ નાસ—તજવીજ. ૨૦ કિંતુ—પણ. ૨૨ નીતિગ્ર—નીતિ જાણનાર.

૨૫ પાડુગુણ્ય—છ ગુણોનો સમુદાય. “ સધિત્રિમહદાનાનિચાસનંદ્વિષમાધયઃ ” ૧ સંધિ—શત્રુ અને તેને જીતવા ઈચ્છનાર રાજાનું જીવસ્થાપડે ઐક્ય કરવું—સલાહ કરવી. ૨ ત્રિમહ—શત્રુને જીતવા માટે લગાઈવું કહેણ. ૩ યાન—શત્રુના ઉપર ચાલી નીકળવું. ૪ આસન—પોતાનો સમય (લાગ) આવે ત્યાં સુધી છાનામાના બેસી રહી કાલપ્રતીક્ષા કરવી. ૫ દ્વિષ—અથવા દ્વિષામાય—સ્વાર્થસિદ્ધિને માટે લશ્કર આદિકના વિભાગ કરવા (કુટુંકબદ્ધ એમ કહે છે), અથવા વાચિક સમર્પણ કરવું. ૬ આશ્રય—કોઈ બળવાન રાજાને આશરે જઈ રહેવું. એવું પાડુગુણ્યનું સ્વરૂપ છે તે રાજાએ શીખવું.

- અવનિપતિએ અરિની સાથે, કરવો પછે વિરોધ;
સ્વમાનસ જીતાયું જાણી, વળી દુષ્ટ ઈંદ્રીના રોધ. ૨૬
- પછીથી મંત્રી સ્વાધીન કરવા, સેવક કરવા તેવા;
પ્રીતે પાળી પ્રજા વસ કરવી, પછે શત્રુની કરવી રોવા. ૨૭
- જો એટલું કર્યા વિણ રાજા, અરિયુ લલવા જાય;
નીતિશાસ્ત્રમાં એમ કહે છે, તે નૃપ ખત્તા ખાય. ૨૮
- માનસ ઉપર જય મેળવતા, પેલવેલો સુત જેહ;
અરિગણથી સુદાય તે રે, યદ્યપિ સુત નિઃસંદેહ. ૨૯
- આત્માના શત્રુ કામાદિકે ને, તે જીતવા દૃઢ મન;
જેણે તે જીતી વશ કીધા, જાણ્ય પામ્યો તે જય ધન. ૩૦
- જે નૃપ જો અરિએ જીત્યો, તે યાવાનો નિશ્ચે નાશ;
તે પડ અરિ હું ગણી જતાહું, જે વસે સર્વાવાસ. ૩૧
- કામ લોભ ક્રોધ મદ માનો, માન મોહ પડ એહ;
અંતરઅરિ એ મહાનાશકારી, જાણો નિઃસંદેહ. ૩૨
- આસકત માદ્રીમાં પાંડુનૃપ; થાતાં જાગ્યો કામ;
તે અતનુઅરિએ જીવ લીધો ઝટ, રમી ગયા કટ રામ. ૩૩
- અનુ-હાદ ક્રોધ કરી આતિ, હણિયો વા'જો સુત;
છે એ અરિ કાંઈ જેવો તેવો, દૂર અને અદ્ભુત. ૩૪
- લોભે લક્ષ્મણ સર્વે ખોયાં, એવ જૂપાળ મહાન;
આંતે જાતે મરણ પડિયું, સહુએ સાંભળ્યું કાન. ૩૫
- મદ મદમત થયો વેન જોડ, વિષે માર્યો ભૂપ;

૩૩ કામાદિકે ક્રોધે નાશ થયો છે તે દર્શાવે જતાવે છે: આસકત ૪૦-
અપદ છે. માદ્રી-પાંડુની પત્ની. અતનુઅરિ—કામરૂપી શત્રુ. ૩૪ અનુ-હાદે
—એ નામના રાજાએ. ૩૫ યંત્ર—એ નામનો રાજા.

- જેમ હસ્તીઓએ સિંહને માર્યો, રાંક કરીને રૂપ. ૩૬
- માનથી અનાયુષાસૂતુ બલી, મહાદુઃખ પામી મરિયા; ૩૭
- વશી રહી ઇમ અરિ પ્રત્યેકે, છાની છપની છરિયાં. ૩૮
- પુરંજયે હૃદયેશે પડી, જોયો પ્રોઢે પ્રાણ; ૩૯
- એમ એકેકે છ જાણ માર્યા, હોય ઘણાં ત્યાં શી હાણ ૪૦
- ખશ્યો ન વેગજો એ વૈરીથી, તે નરકે ગયો નિરવાણ; ૪૧
- ઇહ પરલોકમાં દુઃખી થઈને; જાણ થયો અજાણ. ૪૨
- મહામોટે મરતે છત્યા ધટ—અરિ આત્મવિરોધી; ૪૩
- જગત સકળ વશ પરત્યુતેન, ધટરિપુ માર્યે શોધી. ૪૪
- એવી વાતો વિચારી વીર, જીતવા છ રિપુ જાણ; ૪૫
- એમ કર્યે વર નરવર થાશે, થાશે પ્રાર્થુ પ્રમાણ. ૪૬
- હવાં રાજાએ કયાં માણી સમ, આચરણ રાખવાં સાર; ૪૭
- તે તુજને હું કહી સંભળાવું, કર્યની વીર વિચાર. ૪૮
- કાકે કોકિલા શ્રગ ભૂંગ ને, સર્પ મયૂર કુકુટ; ૪૯
- હુંસ અજનાં લક્ષણ શીખવાં, વળી ભરવાં કર્ણપુટ. ૫૦
- એ પશુ પંખીથી ગુણ કેવા, લેવા તે કહું સુત; ૫૧
- વિશ્વાસવિહીન કાકની પેરે, થાવું પૂરા પૂત ! ૫૨
- સાવચેત રહેવું સર્વ કાળે, જેવો કાકે તું ભાળે; ૫૩
- સમય પરત્વે મધુર વદિતા, કોકિલા સંભાળે. ૫૪
- તેવા મીઠાખોલા થાવું, વળી સાધવો પરથી અર્થ;

૩૬ વેન—પૃથુનો પિતા; રાજા. ૩૭ અનાયુષાસૂતુ—અનાયુષા નામની માતાનો પુત્ર બલી. ૩૮ પુરંજય—એ નામનો રાજા. ૩૯ ઇહ—આ લોક. ૪૦ મરત—એ નામનો રાજા. ૪૩ કુકુટ—કૂકડો. અજ—અકરો. કર્ણપુટ—કાન રૂપી પડિયા. ૪૪ વિશ્વાસવિહીન—વિશ્વાસ વગરના. પૂત—પુત્ર ! ૪૫ વદિતા—વાણી.

- ન્યમ કોડિલા જાએ ને કાગડી પાળે, સમજ્ય એમ સમર્થ. ૪૬
- વિવિધ વિષયોકેશ સ્વાદી, ભુંગના જેવા થાવું;
ત્યાગ કરવો કાર્ય સરેથી, જ્યાં તે હોય ત્યાં જાવું. ૪૭
- પણ ન સંલગ્ન તેમાં થાવું, વળી સારગ્રાહી થાવું કેવા;
મધુકર જ્યમ મકરંદગ્રાહી, વીરા થાઓને તેવાં. ૪૮
- મૃગગણુ જેમ સમૂહે રે'તો, સત્ય સમુદાયે વસવું;
સ્વતંત્રપણે ન એકલા ફરવું, બને હસવાકેરું ખસવું. ૪૯
- દાષકારજ વિણુ સર્પ ન કરડે, રાખે પણ કુંફવાડો;
તે ગુણુ તેના માંહીથી લેવો, આચરવો જોઈ આડો. ૫૦
- હંદિર ખોદી મરે અવનિને, બોરંગ થાયે બોગી;
તેમ રાજાએ કરવું નિશ્ચે, જો રે'વું આરોગી. ૫૧
- પરમાત્ પચાવી પડિયો, ધણી થઈને રીઝયો;
જો સત્તા હોય તો તે લેવો, છો અરિ જાએ સીઝયો. ૫૨
- હવાં કળાધર કળાકેરો, કરે સંક્રાંત્ય વિકારા;
રણમાં રાજાએ સૈન્યકેરો, કરવો એમ મકારા. ૫૩
- મહામનોહર પીંછને, સંતાડી રાખે મોર;
માદાને સ્વાર્થે દખાડે, મુખ કર્યા વિણુ સોર. ૫૪
- સૈન્યનું સારાપણું તેવું, રાયે રાખવું જાણુ;
સમય પડ્યે શત્રુસ્ત્રીને તે, જણાવવું નિરવાણુ. ૫૫
- નિરાળાં નીર દુગ્ધને કરતો, રાજહંસ જો પેર;
ગુણુ દાપના ગ્રાહી તેવા થઈ, નૃપે લેવું વેર. ૫૬
- કુકુટની પેર જાગત થાવું, વળી જાગડવાં અન્ય;
દૈન્ય ન દાખવું દાનવ જો અરિ, કે'વાય તે નૃપ ધન્ય. ૫૭
- અજની પેરે હિમ્મત ધરવી, લઢવા આવે કોઈ;

શું જાયે મોઝાં મંડરામં, પછે વરુ' નેહં ! ૧૮

એહ પ્રકારે પણ પંખીધી, કે'વાં હુણ સંભવ;

ઉડ્ડની રીતે ચતુસ્રૂહમાં, વરુ' હે મહાન ! ૧૯

હંસા કાક હણે ઘૂંપણી, ત્યમ અણવધે અરિ નેહં;

સમય મજિયો સાધી લેવો, ન પ્રજ્ઞા બાપું કોઈ. ૨૦

હવાં પિપીલિકાકેરા ગુણુ બહુ, કે'વાં નેવા રાજ;

તારા પર ઉપકાર કરી તે, સંભળાવું સહુ આજ. ૨૧

નૃપે આવતો સમય વિચારી, અત્તાદિ સંધરવાં;

(નૈમ) કાઢી કીડીઓ સાપને તાણે, એમ અરિવારિ હરવાં. ૨૨

ભ્રુજવાન અરિ લખી એકડાં યાવું, સો પચાસ ભૂપાળ;

મેળવવો જય જન ઘણે એમ, નેવો ન કાળ કુડાળ. ૨૩

લશ્કર આજ અહીં ને પડિયું, કાલે લડા જાય;

સાત ઘરથી નેમ કીડી કણ, શોધી શોધી ખાજ. ૨૪

તેમાં પણ નિયમને પાળી, બચવું ને બચાવું;

સેન પોડાવું ઘણું દખાવે, રચવું એવુ રચાવું. ૨૫

સમય આવે આજસ મૂકવું, કરે કીડીઓ નેમ;

પિપીલિકાથી એ ગુણુ લેવા, ને નૃપ વાંચો દીમ. ૨૬

મલાકર નેવા પ્રતાપી, અસહ્ય થાવું અવનીશ;

શીતળ દષ્ટિ ચંદ્ર સમાને, રાખવી અહરનીશ. ૨૭

નીતિ અર્થે લઘુઅગ્નિએષ્ટા, કરવી નૃપે સાધા;

વળી શીમળાના જીન્ જોવી, નીતિ મરણી મહારાજ. ૨૮

નેમ લઘુ અગ્નિ ધારામાં પડી, થાયે હીરણ કામ;

ધાસ સમૂહનો નાશ કરે જ્યમ, કરવું તે વિધિ રાજ. ૨૯

નમ્રતાદિક ચરુમ ગુણો ધરી, યદ્ય હતાકા કરવો મનેશ;

૨૨ અરિવારિ—શત્રુનાં પાળી (ગળ).

- ત્યાર પૂઠે ઝારિ સમર્થને હરિ, છતવો તેનો દેશ. ૭૦
- શીમળાનું બીજ જ્યાં જ્યાં પડતું, ત્યાંથી ઉગી નીકળે;
તે ધરે એકા વૃક્ષ સમાને, કરવું રાચે કળે. ૭૧
- જે જે દેશ વિદેશે રાજા, છતતો છતતો જાય;
ત્યાં સ્વયંતુસરતા સુહૃદ કરવા, તે ખત્તા નવ ખાય. ૭૨
- વળી રાચે જારિણી કનેથી, કમળ કનેથી જાણ;
દોંદોડી કર ભક્ષ્ય ધરેલી, કરવી નારી પ્રમાણ. ૭૩
- ગર્ભવતીના રતનની રીતિ, આચરવી નરદેવ;
શિક્ષા આહીરનારીની લેવી, તથા તન આહમેવ. ૭૪
- જારિણી ગૃહકાર્ય કરે પાણ, જાર વિપે નિમ્ન મિત્ર;
તેમ રાજા વ્યવહાર કરે પાણ, જોડે મન જ્યાં વિત્ર. ૭૫
- કમળ નીપજે નીરથકી પાણ, નીરથી ન લેપાય;
તેમ ભિન્ન ભિન્ન છંદીમાં રે, વિષય ભોગવે રાય. ૭૬
- વિવિધ કાર્ય કરે નૃપ જાતે, પાણ ન ઝડે કંઈ કાય;
એવા ગુણ કમળથી શ્રેતા, તે નૃપ મુખી થાય. ૭૭
- દોંદોડી નિર્ભય જન જાણે, પાણ મૂકે જ્યાં ઇંડાં;
તે સ્થળે બીજાં પ્રાણીએ, જવા મૂકવાં મોંડાં ! ૭૮
- છગ કરે કંઈ ભેદ કરે કંઈ, ઇંડાં પાસે આવે;
નિર્ભય થઈ બલિયાને કમંતી, દોંદોડી જે કાવે. ૭૯

૭૨ સ્વયંતુસરતા—પોતાને અનુસરતા. સુહૃદ—મિત્ર. ૭૩ કર ભક્ષ્ય ધરેલી—દાપમાં જાતો છાતેલો એવી સ્ત્રી. કરવી છં—એવી સ્ત્રીને પ્રમાણ કરવી અર્થાત્ તેનો દાખલો લેઈ વર્તવું.

૭૬ છંદી—છંદ (વ્યસન)વાળા ૭૮ મોંડાં મૂકવાં—અર્થાત્ ન જવાય.

- ત્યમ રાજા નિર્ભજ કદાપિ, હોયે તેના જ્યેષ્ઠ;
ટોંટોડીના દાખત્રો લેઇ, થાયે પોતે તેવે. ૮૦
- અરિ બળિયાને યુક્તિ મયુક્તિ, કરી કરે અતિ શાંત;
દક્ષતા તેની દેવી ગણાયે, મનાય મોટો મહાંત. ૮૧
- નિર્ભજ નારી કર બલધારી, ઊભી હોયે જ્યાંય;
મહાબળિયાઓ જવાય ન પારો, એમ કહ્યું નીતિમાંય. ૮૨
- સાહસ ગુણ નારોના છે એ, તેણે અબજા બજા;
શસ્ત્રપાણિ લખીને નારો, શૂર કે હોય સખજા. ૮૩
- અથવા નિર્ભજ નારી ઉપર, શૂર ન કરે ઘાત;
એ રીતે નૃપ મતિશસ્ત્રથી, કરે વિદ્યાશસ્ત્રથી વાત. ૮૪
- કે અર્થશસ્ત્રથી અન્ય વસ્તુથી, કે પડે જેનો ભાર;
ગોખરે તેને ઊભાં કરીને, રાયે કરવો કારભાર. ૮૫
- ગર્ભવતીના સ્તનની હાવાં, લેવી શિક્ષા કેવી;
અલર્ક તુજને જણાવી દઉં, છે બહુ જાણવા જેવી. ૮૬
- ઉદર માંહે ગર્ભજ પાધે, ગર્ભવતી સ્તન દુઝ્ઝ;
બાબક બાહેર આવે કે પોપે, મહિલા હોયે મુઝ્ઝ. ૮૭
- એ મકારે રાયે જ્યાં જાણું, વિજય ફેરે માટ;
વિજય સાથે પોપણ સાહિત્ય, સંગ્રહી લેવાં વાટ. ૮૮
- એમ કર્યાથી જયશાલીને, સ્વસ્થાન આવ્યે સુખ;
નિર્ધાહ માટે તે નવ દેખ, કોઈ કાળે તો દુઃખ. ૮૯
- આહીર નારી ગાયને રાખી, દુઝ્ઝ દધિ ધૂત કરતી;
દ્રવ્ય ઉપાઈ તેમાંથી વળી, બેનાં ઉદર ભરતી. ૯૦
- પોતાકેઈ ને પરશુકેઈ, જો સંશય તો ચેતો;

- રાજાએ એણીપેર આચરણુ, શાણો શિક્ષા શ્રે'તો. ૯૧
- મજા પાસેથી કર એમ લેવા, જેમ તેની છવિકા રહે;
- કરદ્રવ્યે મજાનું પોતાનું, પાલન લાલન લહે. ૯૨
- માતાસ્તનનું બાળક પીતો, કુચ ઘણી ઘણી મીતે;
- નિર્બળ માતા થાતી ન દીઠી, રૂઢી બાળક રીતે. ૯૩
- બાળક કૃષ્ણ સમુ પય પીતાં, લે પૂતનાના માણ;
- શૂની ભટોળિયાં ધાવતાં ભક્ષે, મા કરે એવું જાણ. ૯૪
- એ દબાંતનું મનન કરોને, મજા પાળે જુપાળ;
- કર ન લે એવી પેર કદાપિ, જન કે' નૃપ કરાળ. ૯૫
- વળી પૃથ્વી જો પાળવી ધારે, રાજા સારે સોજ;
- તો પંચદેવનાં રૂપ ધરી રે', પાર પડે તે તોજ. ૯૬
- પુરંદર મળાકર ને યમ, વિધુ વાચુ રૂપે;
- રાજાએ એણી રીત રે'ણું, અનુપે સ્વરૂપે. ૯૭
- મેઘરાજ ન્યમ આર માસમાં, વર્ષે વર્ષા જળધાર;
- જગતિના જન વપ્ત કરે છે, સહુ જીવે સંસાર. ૯૮
- તે પેર પુરપતિએ કરણું, પ્રસંગ પ્રસંગ દેખી;
- દ્રવ્યદાન દઇ મજા પોપતી, કલ્યાણ થાતું પેખી. ૯૯
- સૂર્ય પોતાનાં તપ્ત કિરણે, અષ્ટ માસ લગી મમાણ;
- પૃથ્વીપરનું જળ લઇ જાય ઉંચે, યાય ન કોઈને જાણ. ૧૦૦
- તે મમાણે રાજાએ લેવા, કર ન કે' કોઈ મુખે;
- રંજન થઇ રૈયત સહુ આપે, રે' પાછી તે મુખે. ૧૦૧

૯૮ વર્ષા-રૂઢિ. ૯૩ બાળક રીતે—બાળકની પેઠે. ૯૪ સ્તનપાન-
માંથી તમવા જેવો મુખ કરે છે: બાળક ઇ૦—રૂપ છે. મુની—કૂતરી.
૯૭ પંચદેવનાં નામ કહે છે: પુરંદર—ઈંદ્ર. પ્રભાકર—સૂર્ય. વિધુ—ચંદ્ર.

- ત્યમ ન જાણે વા'લા પોતાના, કે અજખામણા કોઈ;
સમ વિષમનો ભાવ ન રાખે, કરતાં પારિપત્ય સોઈ. ૧૦૨
- તે પ્રકારે રાચે ન ગણવો, પ્રિય કે અપ્રિય જાણ;
મોટા નાના વિષે પક્ષ ન કરવો, જન નિંદા કરે વખાણ. ૧૦૩
- જેમ પૂર્ણિમાના પૂર્ણ ચંદ્રથી, લોક આલ્હાદિત થાય;
તેમ રાય જોઇને હરખે, તો તે રાય કહેવાય. ૧૦૪
- ચરાચરમાં સમીર વિચરે, ગુપ્તપણે અવિધાર;
કોઈ ન દેખે ને સુખ કરતો, રાય જોઇએ એવો સાર. ૧૦૫
- અરાદિક સાધને કે પોતે, નગરમાં ફરવા જાય;
રાયે આઘ્યા એમ કોઈ ન જાણે, પાલટે વેપે કાય. ૧૦૬
- નગરનિવાસી પુરપરધાને, કે બંધુમાં એ વેશે;
છાનાં ફરી સ્વકાર્ય કરેલાં, સુણવાં દશ વિદશે. ૧૦૭
- પોતા વિષે મત કેવો ધારે, બંધુ પ્રધાન ને લોક;
સારું નરતું સુધારી લેણું, બહુ બંધુ કે' કોક. ૧૦૮
- મદાલસા કે' સુત તું સાંભળ્ય, વળી બીજી વાત;
લોભ કામ કે દ્રવ્યવડે કદી, થાય ન નૃપ પ્રખ્યાત. ૧૦૯
- એ ત્રણેની લાલચ આપી, કોઈ કરી લે કામ;
કામ કરનારો તે રાજા, પામે યમનું ધામ. ૧૧૦
- એ ત્રણેથી વેગજો રે' જે, તે જાયે સ્વર્ગ લોક;
ત્યાં પણ સુખ ઘણું તે પામે, સદા રહી અશોક. ૧૧૧
- આડે માર્ગે ચઢેલા ને, સ્વધર્મ ભૂલ્યા જૂર;
તેને સ્વધર્મે જેહ ચઢાવે, તે પૃથ્વીપતિ પૂર. ૧૧૨

૧૦૨ પારિપત્ય—શિક્ષા. ૧૦૪ આલ્હાદિત—પ્રસન્ન. ૧૦૫ ચરાચર—

સ્થિર અને 'જંગમ. સમીર—વાયુ. ૧૦૬ અરાદિક સાધને—ચર (દૂત)
વગેરે સાધનથી.

સુરશતસંવત્સર સુધી, તે વશી રે'તો નાક;	
નાના વિધનાં વસંતભૂષણ, જમે નાનાવિધ પાક.	૧૧૩
હે વત્સ ! જે રાજને રાજ્યે, વર્ણાશ્રમ શિથિલ ન થાય;	
તે રાજ આ લોક વિષે, પરલોક વિષે પૂજય.	૧૧૪
કુષ્ઠમતિવાળાએ ભમાવ્યા, સ્વધર્મથી બહુ લોક;	
તેને પોતાનો ધર્મ મનાવે, કરી દુરાગ્રહ રીક.	૧૧૫
રાજનું ઉત્કૃષ્ટ કૃત્ય એ, વળી પ્રસિદ્ધ કરતા તેહ;	
સર્વ જીવોનું પાલન પોપણ, કરે રાજ નિઃસંદેહ.	૧૧૬
યથાર્થપણે કરે એટલું તો, કર્યા તેણે સહુ યાગ;	
યત્ને કરી મળ રહે તે, પામે મળપુણ્યભાગ.	૧૧૭
જે જે આચરણ કહી દખાડ્યાં, તે પાળે પુરપત્ય;	
ચારે વર્ણનું રક્ષણ કરતાં, માને મોટું સત્ય.	૧૧૮
તે રાજ સુખ શાંતિ પામે, આ લોકે નિરવાણ;	
મુખા પછે પુરંદર સરખો, થાય તે ગુણુજાણ.	૧૧૯
વૃત્તઅરિના લોકને પામે, પામે દુઃખના દિન;	
દેવ માત્ર વશ વર્તે તેને, થઇ રહે આધીન.	૧૨૦
અહીં રાજ્યનીતિનો લેશ કહ્યો તે, પૂરી પુરાણી જાણે;	
ભીખવા માંહે તેને ચાલ, કૃપણ મૂઠ વખાણે.	૧૨૧
રાજ્યનીતિમાં જે જે સારું, તે તે મૂક્યું નવે;	
ભુ'કું પુરાણીને બિધિ લાગ્યું, ભવ છૂટે શે ભેવે.	૧૨૨

૧૧૩ સુરશત સંવત્સર—દેવનાં સો વર્ષ. નાક—સ્વર્ગ. ૧૧૫ તેને-તે લોકોને. પોતાનો-તે લોકોનો કૃણ પરપરાગત.

૧૧૯ પુરંદર—ઈંદ્ર. ૧૨૦ વૃત્તઅરિના—ઈંદ્રના. ૧૨૧ પૂરી-(રાજ્ય-નીતિ). ૧૨૨ ભવ ધન—તો શે (કપા) ભેવે (ભેદ-મર્મ) થી ભવ(સંસાર) છૂટે ! અર્થાત્ નગ છૂટે.

ઇતિશ્રીમાર્કંડેયપુરાણે, પુનાનુશાસન નામઃ
સપ્તવિંશોધ્યાય પૂરણ થાતો, પુરાણીકેરે કામ.

૧૨૩

વલણ.

પુરાણીકેરે કાંમ આ, અધ્યાય તો પૂરો હવો રે;
જન આતુર્વિંશી કાંઇ ન જાણે, હવાં ભાગ કહું નવો રે. ૧૨૪

કહ્યું ૮૨ મું.

રાગ મહારા.

જડ કે' જનક સાંભળો, પૂછે માતાને બાળ રે;
નમન કરી કહે માતાને, કહો યઈ દયાળ રે. ૧

ચાર વર્ણના ધર્મે જે, ધર્મ આશ્રમના જેહ રે;
તે સર્વ સુણાવો મુને, નથી જાણતો એહ રે. ૨

હે ભાગ્યવતી મા માહરી, તેં કહ્યા રાજ્યધર્મ રે;
વળી વર્ણાશ્રમ કહે તે વિધિ, મહાપાવન પર્મ રે. ૩

એ સુણવા ઇચ્છા ઉરે, અતિ ઉપજી આજ રે;
છાનો ખેઠો સાંભળે, ઋતુધ્વજ મહારાજ રે. ૪

કરે વખાણ તે પત્નીનાં, શી છે શાસ્ત્રની જાણ રે;
છે ધન્ય ગંધર્વકન્યકા, કહું શાં શાં વખાણ રે. ૫

અલર્ક કે' કહો માતજી, શેણે લગાડો વાર રે;
ત્યારે મદાલસા ઉચ્ચરે, સાંભળ્યે સુત નિરધાર રે. ૬

છે ત્રણ પ્રકારે દિનકેરે, ધર્મ તે કહું આજ રે;
દાનાધ્યયન કે મખ કરે, નહિ બીજનું કાજ રે. ૭

આપતકાળ વિના નથી, અન્ય ધર્મ તે કહું આજ રે;

■ બ્રાહ્મણનો ધર્મ કહે છે: દાન ધન-દાન આપવું, અધ્યયન કરવું
(ભણવું), અને મખ (યજ્ઞ) કરવો.

જીવિકા તેવી પ્રાણજીવણી, રાખી કરી નિરધાર રે.	૮
શુચિ શુદ્ધ યજ્ઞમાત્રને, કરાવાય મખ જાણ રે,	
ભણાવાયે તેવા શિષ્યને, જોઇ કરી પ્રમાણ રે.	૯
દાતાર શુદ્ધ જોઇ કરી, પ્રતિગ્રહ કરાય રે;	
છે પ્રાણજીવી એ જીવિકા, બીજી નવ કુંવાય રે.	૧૦
દાનાધ્યયન ને મખ સહી, કરવાં ક્ષત્રીએ ત્રણ રે;	
એહ ધર્મ ક્ષત્રિયતાણા, મોક્ષ નહિ એહ વણ રે.	૧૧
અસ્ત્ર અંગે બાંધી કરી, ચલાવવો નિજ દહ રે;	
રામા મુરભિ પૃથ્વીતાણું, કરવું રક્ષણ નેહ રે.	૧૨
વૈશ્યને દાનાધ્યયન કહ્યું, યજ્ઞ યજ્ઞવા પ્રમાણ રે;	
વ્યાપાર પશુપાલન સહી, કરવો કૃષિ જાણ રે.	૧૩
એહ જીવિકા છે તેહની, કહી શાસ્ત્રની માંય રે;	
હવાં શૂદ્રના કહું તને, જો જો ધર્મ તું આંચ રે.	૧૪
તેના પાણ ત્રણ પ્રકાર છે, તે માંહે પેંહું દાનરે;	
બીજું વેદાક્ત મંત્ર વિના સહી, યજ્ઞ યજ્ઞવું તું જ્ઞાન રે.	૧૫
વા નામ મંત્રવડે કરી, યજ્ઞવો યજ્ઞદેવ રે;	
અહોનિશ શૂદ્રે સહી, કરવી દિનની સેવ રે.	૧૬
એ ત્રણ પ્રકારે છે શૂદ્રનો, ધર્મ તું અવિધાર રે;	
ધાન્ય વેચી ધન મેળવે, ધર્મો શૂદ્રકરો સાર રે.	૧૭
અવનવું દરો કાર્યમાં, એવું કરે સર્વ તેહ રે;	
વળી દિનસેવને અર્પવો, પોતાકરો જો દહ રે.	૧૮
શૂદ્રે જીવિકા એ વિધિ, પાળવી નિરધાર રે;	
એ વર્ણધર્મ તુને કહ્યા, વળી બીજું કહું અવિધાર રે.	૧૯
આશ્રમ ધર્મ કહું હવાં, સાંભળ તું એક ચિત્ત રે;	

૧૦ પ્રતિગ્રહ-દાન લેવું. ૧૨ દેહ ચલાવવો-દેહનું ગુજરાન કરવું.
રામા—સતી.

- જ્યાં સુધી વર્ણાશ્રમચક્રી, બ્રહ્મ નવ યદ્ય નીત રે. ૨૦
- ત્યાં સુધી તે ધર્મ પાળવા, જેથી મળે મહાસિદ્ધિ રે;
- વર્ણાશ્રમમાં રહી જો ભૂલે, પરંપરા મસિદ્ધિ રે. ૨૧
- તો નરકે જઈ તે પડે, સત્ય માન્ય તું સુત રે;
- હવાં ઉપવીતઅધન કહું, લાગે અતિ અદ્ભુત રે. ૨૨
- દ્વિજ ક્ષત્રી પૈશ્યપુત્રને, ન દીધું ઉપવીત રે;
- તે વરતે ગમે તે વિધે, તેની નવ કાંઈ ભીત રે. ૨૩
- ધૃષ્ટ.માં આવે તેવું વદે, જમે ધૃષ્ટામાં આવ્યું રે;
- પણ સમય શાલે કહ્યો આવતો, જોઈએ તેતું સર્વ તબ્બવ્યું રે. ૨૪
- ઉપવીત દેવું દ્વિજાતિના, બાળકને પે'લું સાર રે;
- ઉપવીત પછી બ્રહ્મચર્યને, તેણે ધરવું નિરધાર રે. ૨૫
- બ્રહ્મચર્યવ્રત ધરી કરી, કરવો ગુરુકુળવાસ રે;
- બ્રહ્મચારીના ધર્મ હું ભણું, સાંભળ આવીને પાસ રે. ૨૬
- બ્રહ્મચારીએ વેદાભ્યાસ તો, કરવો નિરંતર જાણ રે;
- અગ્નિપૂજન કરવું સહી, નિત્યસ્નાન નિરવાણ રે. ૨૭
- ભિક્ષાનું અન્ન ગુરુકને, લઈ જવું માગી ભીખ રે;
- માશન તેની સ્વેચ્છાએ સહી, કરવું માનીને શીખ રે. ૨૮
- ગુરુકાર્ય કરવામાં સદા, રે'વું ઉત્સાહી શિષ્ય રે;
- મીતિ સંપાદવી તેવડે, વાંચે ભણું ભવિધ્ય રે. ૨૯
- અધ્યન કરવા આચાર્યજી, જેણી વાર તેડે જાણ રે;
- ચિત્તએકાગ્રતા કરી તદા, ભણવું નિરવાણ રે. ૩૦
- ગુરુમુખેથી સુત એ વિધે, ભણવો એક વેદ રે;

૨૨ ઉપવીતઅધન—જનોઈ દેવી. ૨૫ દ્વિજાતિ—બ્રાહ્મણ. ગુરુકુળ-
વાસ—ગુરુને ઘેર રહેવું. ૨૮ તેની સ્વેચ્છાએ—ગુરુની ઇચ્છા પ્રમાણે.

- દય કે બંધા ભાગુવા પછે, શુદ્ધ થઇ નિર્વેદ રે. ૩૧
 પછે ગુરૂસિણા આપવી, ગુરૂના મનની માની રે;
 તે આપ્યા પૂકે આજ્ઞા પામી, યાવું નિરાલિમાની રે. ૩૨
 ઘેર જવું તેણે પછે, કરવું ત્યાં જઇ શુંય રે;
 શુદ્ધ થઇ રે'વું ઇચ્છાવડે, સત્ય મહું છું હુંય રે. ૩૩
 એ વચન મનુષ્યને સાંભળ્યું, સંતાઇ બેઠો સાર રે;
 કંપ થયો અંગ અતિઘણો, રે કરે આ શું નાર રે. ૩૪
 મગઠ થયો પુરપતિ તદા, શાણી થયો ન સતોષ રે !
 સ્વેચ્છિત નામ પાડ્યું સહી, તોય ઊતર્યો ન રોષ રે. ૩૫
 સ્ત્રી કે' કથાજો કાં કંથજી, રાખો દૃઢ વિશ્વાસ રે;
 આ સુત રાય થશે સહી, સર્વ સીખી હું પાસ રે. ૩૬
 વાઙ્ કહી વળ્યો જૂવતિ, સમજ્યો નહિ કાંઈ સુત રે;
 માતા કરવું પછે શું કહો, થયું મન મારું પૂત રે. ૩૭
 મદાલસા કે' સાંભળ સહી, શુદ્ધયાશ્રમ ધરી જૂવ રે;
 વાનપ્રસ્થાશ્રમ પાળવો, કે સંન્યસ્ત અનુષ રે. ૩૮
 એ અનુર્ધ્વાશ્રમધરી, પાળવો મન માન્યો રે;
 બ્રહ્મચર્ય પછી શુદ્ધ થવું, તેનું કાર્ય પિછાનો રે. ૩૯
 ગુરૂધર તેણે રહી સદા, ધરવું બ્રહ્મચર્ય રે;
 નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી તેડને, કહેછે મુનિ વર્ષ રે. ૪૦
 ગુરૂ નહોય તો તેના પુત્રની, કરવી મુશ્કેલી સારી રે;

૩૩ ઇચ્છાવડે—જે શુદ્ધ થવાની ઇચ્છા થાય તો; નહિ તો ગુરૂને
 ઘેરજ રહીને નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી થવું. (ગુણો દ્વી ૪૦ મી). ૨૭ પૂત—
 પતિ. ૩૯ અનુર્ધ્વાશ્રમધરી—ચાર પ્રકારના આશ્રમોમાંથી. ૪૦ નૈષ્ઠિક બ્રહ્મ-
 ચારી—ગુરૂને ઘેર નિષ્ઠા (ગિરિતિ) કરવાવાળા બ્રહ્મચારી અથવા સદાશય
 બ્રહ્મચર્ય રિગ્નિમાં રહેવારા બ્રહ્મચારી.

- પુત્રાભાવે ગુરુશિષ્યની, નિષ્ઠા ધરવી અપારી રે. ૪૧
- અભિમાન અંગયકી તણ, પ્રહાર્યારી એ પેર રે;
થઈ રે'ણુ' ગુરુધર વિધે, કરે ગુરારિ મે'ર રે. ૪૨
- આચાર્યધેર ભણી રહ્યો, જેહ પ્રહાર્યારી ભાઈ રે;
ગૃહસ્થ થવા ઇચ્છા ઉપણ, તેણે કરવી સગાઈ રે. ૪૩
- નીરોગી નારી વરવી સહી, જેવાં ભિન્ન જોત્ર પ્રવર રે;
કુળ ભિન્ન જેવી કામિની, જેવી સર્વાંગ વર રે. ૪૪
- પાણિગ્રહણ કરવો પછે, માંડવા સંસાર રે;
ધન ઉપાર્જન કરી પિતૃ ને, દેવ અતિથિને સાર રે. ૪૫
- ભક્તિવડે સતોપવા, કરવા પ્રસન્ન પૂર રે;
તે ધને પોષ્યવર્ગ પોષવો, આશ્રિત સેવક શૂર રે. ૪૬
- ભગિની ભાણેજ કુળ કામિની, તેને પોષવાં પ્રીત રે;
યથારક્તિ અન્નદાન દેણ, દીન અંધ પતિત રે. ૪૭
- પોષવાં એ પણ પ્રેમથી, પશુ પક્ષી તમામ રે;
જે જેના આ'ર તેને તે દઈ, પોષવા મહાનામ રે. ૪૮
- એહ ધર્મ છે ગૃહસ્થનો, વળી ગૃહસ્થે કરવું ગમન રે;
ઋતુ ઋતુ પ્રત્યે રીપ્રતિ, ન ભૂલવો તે દીન રે. ૪૯
- પંચ મહાયજ્ઞ વિધાન જે, તજવું નહિ ગૃહસ્થાશ્રમી રે;
તે નિત્યે કરવું યથારક્તિએ, દહ જાણી દમી રે. ૫૦
- પિતૃદેવ અતિથિ અને, જ્ઞાતિ આદિક જેહ રે;
જમી રહ્યા પૂડે જમે, ગૃહસ્થાશ્રમી જાણો તેહ રે. ૫૧
- શ્યાન્ન જે જમતાં વધુ, તે પોષ્યવર્ગની સાથ રે;
દેવાદિ જમાડી જમે, તૂટે ત્રિભુવનનાથ રે. ૫૨

૪૧ સુધૃવા—સેવા. પુત્રાભાવે—પુત્ર ન હોય તો. ૪૪ જોત્ર—કુળ.
પ્રવર—જોત્રમાં યગેલા સૌથી શ્રેષ્ઠ પુરુષો. સર્વાંગ વર—ગૃહે આગે ઉત્તમ.

- હે વત્સ ! એ વિધિ મેં કહ્યો, સંક્ષેપે ગૃહસ્થધર્મ રે;
વાનપ્રસ્થ કહ્યું હવાં, તેનાં કેવી વિધિ કર્મ રે. ૫૩
- વિશ્વકાર્ણ પુરૂષે સદા, સુત સંતતિ જોઈ રે;
કે દહ જર્જર જોઈને, પૂજણું નવ કોઈ રે. ૫૪
- આત્મની શુદ્ધિ અર્થે સદા, વાનપ્રસ્થને લેવો રે;
અરણ્ય વસણુ તે આશ્રમે, દહનો રંગ દેવો રે. ૫૫
- ઈંદ્રિયાકર્ણ કરણું અતિ, સૂણું પૃથ્વી મોઝાર રે;
બ્રહ્મચર્ય તો પાળણું, રેણું વ્રતયુત સાર રે. ૫૬
- પિતર સુર અતિથિની, ક્રિયા કરવી સમસ્ત રે;
સાથે પ્રાતર હોમ કરી ભક્ષો, જોવો જડસમ વસ્ત રે. ૫૭
- ત્રિકાળ સ્નાન સંધ્યા કરી, જટા ધરવી જનેરા રે;
વપુએ વલ્કલ પેરવાં, રેણું યોગીને વેરા રે. ૫૮
- આસક્ત યોગાભ્યાસમાં, ખાવાં વનદ્વજ સમીપ રે;
નીકર પુષ્પ ને પત્રથી, ધરણું વપુ મહીપ રે. ૫૯
- ઉપકારક આત્માત્મો, પાપશુદ્ધ્યર્થે જોઈ રે;
વાનપ્રસ્થ તો મેં કહ્યો, મુણ્યો તે સુત જોઈ રે. ૬૦
- હવાં એ પછી સંન્યસ્તનો, ચોથો આશ્રમ ભાખું રે;
એક ચિત્તે મુણ્ય સર્વ તું, ધર્મ તેહનો દાખું રે. ૬૧
- હે વત્સ ! એ આશ્રમતણા, જોઈ જાણુનહારા રે;
તે મહાત્માઓએ સ્વધર્મ, એ માન્યો અવિધારા રે. ૬૨
- છે એવો ધર્મ એના સહી, સંગ સર્વનો ત્યાજ રે;
બ્રહ્મચર્યને પાળણું, ન કોઈવૃત્તિનું કાજ રે. ૬૩

૫૪ જર્જર—બળગી ગયેલા—જીર્ણ. ૫૬ ઇંદ્રિયાકર્ણ—ઈંદ્રિયોને
વિષય જોગમાંથી ખેંચી લેવી. વ્રતયુત—વ્રતયુક્ત. ૫૮ જનેરા—હેરામ !
૬૦ ઉપકારક—ઉપકાર કરનારો (વાનપ્રસ્થાશ્રમ).

વિનયી થાવું ઇંદ્રીપરે, વસવું નવ એક જગ રે;	
કાર્યારંભ તો સર્વનો, કરવો નહિ મહાભાગ રે.	૬૪
એક વાર દિવસ વિધે, ભિક્ષા માગીને જમવું રે;	
આત્માવબોધની ઇષ્ટા, રાખી સર્વને નમવું રે.	૬૫
કરવું અવલોકન આત્મનું, સદા આત્મનું ધ્યાન રે;	
અતુર્યાશ્રમ ધર્મ મેં, કલો મોટમ માન રે.	૬૬
હવે સર્વ વર્ણ આશ્રમ વિધે, જે છે સામાન્ય ધર્મ રે;	
તેહ નિરૂપણ હું કરું, સાંભળ પૂરો પર્મ રે.	૬૭
અહિંસા સત્ય પવિત્રતા, નવ ધરવી અમૃતા રે;	
કુમા અનિષ્ટુરતા અદીનતા, અષ્ટ સંતોષ હુઆ રે.	૬૮
એ આઠ સામાન્યપણે સદા, સર્વ માન્યમાં લેખે રે;	
સંક્ષેપે કહ્યા એ ધર્મ મેં, જેને કોઈ નવ ઉલેખે રે.	૬૯
એ વર્ણાશ્રમધર્મી જેહનો, જે જે હોય વર્ણ જાણુ રે;	
અથવા આશ્રમ હોય તે વિધે, આચરવું નિરવાણુ રે.	૭૦
જે નરનારી વર્ણાશ્રમ તણ, ઉલ્લેખે તેનો ધર્મ રે;	
તેને દડ કરવો ભૂમિપતિ, કર્યાં જોણે જેવાં કર્મ રે.	૭૧
પુરૂષ વર્ણાશ્રમ ધર્મને, તણ અમર્યાદ થાય રે;	
તે પાંપ કરે નૃપ નવ જીએ, તો પાપભાગી કંવાય રે.	૭૨
એવાને શિક્ષા નવ કરે, કે કરે ઉપેક્ષાય રે;	
તેનાં ઇષ્ટાપૂર્તાદિક પુણ્ય સહુ, વિનાશીજ મનાય રે.	૭૩

૬૪ કાર્યારંભ—કાર્યનો આરંભ. ૬૫ આત્માવબોધની—આત્માસંબંધી જ્ઞાન પ્રાપ્ત થવાની. ઇષ્ટા—ઈચ્છા.

૬૮ અમૃતા—પારકો ઉત્કર્ષ સદન કરવાનો દોષ (એ દોષ ન રાખવો તે અનમૃતા ગુણ કહેવાય છે). અનિષ્ટુરતા—ક્રૂરપણ ન રાખવું તે.

૭૨ પાપભાગી—પાપને સેવનારો, અથવા પાપી. ૭૩ ઉપેક્ષા—દરકાર ન કરવી તે. ઇષ્ટાપૂર્તાદિક—ચત કરવા અને નવાજી વગેરે જોવાવશ ને.

- એ કાર્યે રાયે સર્વને, પળાવવો સ્વધર્મ રે;
 સ્વર્ણાશ્રમ જોણે તજ્યો, પીડા દેવી તેને પર્મ રે. ૭૪
- સ્વધર્મ યત્ને પળાવવો, પ્રયત્ને પરનો તજવી રે;
 સ્વધર્મ કર્મે સ્થાપન કરી, દેવા સગુણ સજવી રે. ૭૫
- જો હોય પુરાણી જેવો પૂરો, તો કરવું તેને જાણ રે;
 મનુ શિક્ષા ભણે વિમને, તેવી થાશે પ્રમાણ રે. ૭૬
- એમ સૌમ્યપણે સમજાવતાં, ન માને પુર આણી રે;
 તો દશવટો દધ તેહને, નાખવા તાણી તાણી રે. ૭૭
- આ વિશ્વને વગોવતા, અર્ધદગ્ધ પુરાણી રે;
 એક એ નહિ સર્વે લક્ષ્યા, મેમાનંદ પ્રમાણી રે. ૭૮

વલણ.

- મેમાનંદ પ્રમાણિયા, માર્કંડેય પુરાણનીમાંય રે;
 કર્યું પુત્રશાસન મદાલસા, અષ્ટાવિંશમે અધ્યાય રે. ૭૯

કડવું ૮૩ મું.

રાગ સારંગ.

- અલર્ક કહો સુણો માત, નિગમ આગમમાં પ્રખ્યાત;
 કહો ગૃહસ્થાનુસરવા જોગ વાત, કરું પવિત્ર મારી જાત. ૧
- ગૃહસ્થધર્મકર્મની ક્રિયા, ત્યાગ કરાય ક્રિયા ક્રિયા;
 તે તજવાથી થાય શું પાપ, કહો આચરવે પુણ્ય પ્રતાપ. ૨
- ગૃહસ્થે ઘરમાં રહી શું તજવું, કહો મા તેણે શું ભજવું;

૭૭ પુર આણી—અભિમાનનું પુર આણીને. ૩ પુર+આણી=પુરાણી.
 ૭૮ અર્ધદગ્ધ—અર્ધા બળેલા. અર્થાત્ થોડું બળેલા. ૧ ગૃહસ્થાનુસરવા જોગ
 —ગૃહસ્થે અનુસરવા જોગ.

- એ સર્વ પૃથ્વિ હું પ્રીતે, કહો યથાવિધિ રૂડી રીતે. ૩
- કહે મદ્રાલસા વત્સ મારા, આચાર રૂએ મને તારા;
યથાસાંગ કહું તે માટે, રહે મનમાં તું ઉચ્ચાટે. ૪
- જેહુ ગૃહસ્થધર્મને ધારે, (તે) આખા વિશ્વને પોષે જ્યારે;
ત્યારે તે ઇચ્છિત પામે લોક, વસે સ્વર્ગે થઈ અશોક. ૫
- પિતૃ કષિ સુર ને જૂત, નર કીટ પતંગ ને સુત;
કૃમિ પક્ષી પશુ ને અસુર, ગૃહસ્થાધારે જીવે સૂર ! ૬
- ગૃહસ્થવડે છે સર્વની વ્યાપ્તિ, છે ગૃહસ્થમાં સહુની સમાપ્તિ;
આપશે ગૃહસ્થ અમને કાંઈ, એવું જોઈ રહે સહુ જ્યાંહી. ૭
- હે સુત ! સમજ એક સત્ય, મોટી કષિ મુનિની મત્ય;
છે પ્રતિપાદિત વેદત્રયી, ગૃહસ્થ સુરભિ ધર્મમયી. ૮
- એ ગૃહસ્થાશ્રમ રૂપી ગાયમાં, વિશ્વ વશ્યું મહાભાયમાં;
એ જગત્કલ્પત્તિ કારણ ગાય, જેનું જગવેદ પૃથ્વિ મનાય. ૯
- યજુર્વેદ તે મધ્યમ ભાગ, છે સામવેદ શિર સુદાગ;
મુખને અધરોષ્ટજ તેહ, ઇન્દ્રાપૂર્તાદિ કાર્ય જેહ. ૧૦
- શૃંગ તે રૂપી કે' સર્વ, હવાં સૂક્ત ગણાવું ગતગર્વ;
રૂપાં ધેનુઅંગનાં સહુ, સૂક્ત માને મુધીજન બહુ. ૧૧
- શાંતિ ગોમય ગાયનું જાણ, પુષ્ટિ ગોમૂત કૃત્યું પ્રમાણ;
દ્વિજદિ અનુર્ધ્વાર્ણ તે પાગ, તેના પર ઊભી મહાભાગ. ૧૨
- એ જગત જીવાડણ અક્ષયધેનુ, ક્ષય ન થાય રૂપ એનું;

૪ યથાસાંગ—અંગે સહિત ૬ ગૃહસ્થાધારે—ગૃહસ્થના આધારથી.

૧૦ અધરોષ્ટ—નીચેનો ઓઠ (તે શૃંગ—શીંગડાં છે). ૧૧ સૂક્ત—વેદનાં સારાં વાક્યો. (એ ગાયનાં રૂપાં છે.)

- મુત ! સ્વાહાકાર ને સ્વધાકાર, વષટ્કાર અને હંતકાર. ૧૩
 એહ ચાર પયોધર પૂર, સ્વાહા સ્તન પીએ મુર; ૧૪
 સ્વધાકાર સ્તનનું પાન, પિતૃલોક કરે મહાન. ૧૪
 મુનિ વષટ્કાર સ્તન પીએ, સહુ માનવ છવે ક્રિયે; ૧૫
 દેવ ભૂત મુનિ જેને તજે, હંતકાર ઉરજ નર ભજે. ૧૫
 કરે હંતકાર સ્તનનું પાન, માનવ માત્ર હે મતિ માન; ૧૬
 ગૃહસ્થાશ્રમી વેદમયી ગાય, સર્વને પોપે સુખદાય. ૧૬
 ગૃહસ્થાશ્રમના ધર્મ એવો, કહું વર્ણાએ નહિ કેવો; ૧૭
 કરે એ ધર્મના કો ઉચ્છેદ, તેને મા'પાપી કૈ'તા વેદ. ૧૭
 ગૃહસ્થધર્મને ભાગે જેહ, જાયે તમ નામા નરકે તેહ; ૧૮
 અંધતામિત્ત તામિત્ત નામે, જાયે નરકે દુઃખ જ્યાં જામે. ૧૮
 જે નર ચોળ્યકાળે કરે કામ, ધેનુ ગૃહસ્થાશ્રમ વિશ્રામ; ૧૯
 (૫છે) મુરહિ વત્સ કરાવે પાન, તે નર પામે નાક મહાન. ૧૯
 એમ છે માટે હે પુત્ર, જોઇએ સાચવવું ધરસત્ર; ૨૦
 હાહ્યાએ દેવ ઋષિનું જાણ, પિતૃ માનવનું કરવું પ્રમાણ. ૨૦
 ભૂત માત્રનું નિત્ય પ્રતિ, કરવું પોષણ હે મહામતિ; ૨૧
 કરી સ્નાન પવિત્ર થઈ, પ્રજાપતિથી આરંભી સહી. ૨૧
 તેનું તથા દેવ મુનિનું, કરવું તર્પણ પિતૃ ગુણીનું; ૨૨
 તે પણ સમય સમય પ્રતિ, જજો આદરે કરવું અતિ. ૨૨
 પછે ગંધ કુમુદને ધૂપ, દીપ નૈવેદ્યે સુરભૂપ; ૨૩
 તર્પણ નરે નિરવાણ, વૈશ્વદેવથી અગ્નિ પ્રમાણ. ૨૩
 તેને આપતાં બલિદાન, વળી કહું સુણ્ય મહાન;

૧૩ સ્વાહાકાર ઇન્-દેવ, પિતૃ, મુનિ અને મનુષ્ય, એ ચારને બલિદાન આપતાં છેવટે સ્વાહા, સ્વધા, વષટ્ અને હંત, એવો ઉચ્ચાર કરવામાં આવે છે. ૧૫ ઉરજ—સ્તન. ૧૮ તમનામા—તમ નામે.

મંદિરકેરે મધ્ય ભાગ, અર્પવો બલિ યજ્ઞ યાગ.	૨૪
તેવો વિશ્વેદવને દેવો, કહું ધન્વંતરીને જોવો;	
બલિ દેવનો ઉદ્દેશી, નિવેદવો ઉત્તર દેશી.	૨૫
ગૃહપૂર્વભાગે દેવેશ, દક્ષિણ દિશાએ યજ્ઞેશ;	
બલિ લેવા આંવી રહે, પશ્ચિમે વરુણજી કહે.	૨૬
પછે ઉત્તર દિશાએ બલિ, અર્પવો સોમને વળી;	
ઘરના દ્વાર આગળ ધાતાને, ત્યાંજ આપવો વિદ્યાતાને.	૨૭
ઘરની ચાર દિશાએ જાણ, અર્ચમાપર્ણકેરું પ્રમાણ;	
ઘરની બાહરે જઈ સુત, અર્પવો રાત્રીચર જે ભૂત.	૨૮
ઉર્ધ્વ આકાશમાં નાખી, રાખવા સુરને સાખી;	
પિતૃને દેવાં બલિદાન, દક્ષિણાભિમુખે મહાન.	૨૯
પછે બલિકર્મના આસકતે, મહામાનસ અનુરકતે;	
થાણું લક્ષ્ય પૂર્વકપર, બલિ અર્ધા જેને શૂર.	૩૦
તેના આચમનને અર્થે, યત્ન કરવો નર સમર્થે;	
બલિદાન વિધિના જાણે, જળ અર્પણું પ્રમાણે.	૩૧
જ્યાં જ્યાં મૂકયું હોય બલિદાન, ત્યાં ત્યાં અર્પણું મળપાન;	
શુચિ ગેહપતિએ એમ, ગૃહબલિનો ધરવો નેમ.	૩૨
પછે પ્રાણીમાત્રની તૃપ્તિ કાળે, ઉત્સર્ગ આદરે કરવો રાળે;	
શ્વાન શ્વપચ પક્ષીને માટે, મૂકવો બલિ ઘાટે ઘાટે.	૩૩

૨૪ વૈશ્વદેવ કરતાં બલિદાન આપવાનો વિધિ કહેછે: તેને ૪૦—૨૫૪ છે. મંદિર કેરે ૪૦—(પાણીની લીટીવડે યોગ્ય ધરની આકૃતિ બનાવીને તેમાં નીચે કહેવા પ્રમાણે બલિ મૂકવામાં આવે છે).

૩૦ બલિકર્મના ૪૦—બલિકર્મમાં આસકિતવાળાએ. મહા ૪૦—મનને તેમાં ધણું અનુરક્ત (પ્રીતિવાળું) રાખીને. ૩૨ શુચિ—પવિત્ર. ગેહપતિ—ઘરનો ધણી. ૩૩ ઉત્સર્ગ કરવો—નાખવું. શ્વપચ—ચાંડાલ.

- નામ એ સર્વનું વૈશ્વદેવ, સાધંભાતર કરવો એવ;
 વૈશ્વદેવ કરી રહ્યા પૂઠે, આચમન કરી જ્ઞાની ઊઠે. ૩૪
- અવલોકે ધરને જાર, ન જુએ અતિથિ નિરધાર;
 થાય મુદ્દર્તનો આક્રમો ભાગ, ત્યાં સુધી ઊભા રે'ણું તે જાગ. ૩૫
- આવે અતિથિ એવું મનમાં, તાતુંભાતું ધરણું તનમાં;
 એવે અતિથિ આવી ચઢે, તેને પૂજવો અન્નાદિપડે. ૩૬
- જળ ગંધ કુસુમ લેઇ, યથાશક્તિ માનને દેઇ;
 પૂજવો મીતે પરજો, સ્વચ્છ કરવો ધરખૂણો. ૩૭
- ત્યાં એસાડવો તેને, હવાં અતિથિ નવ કરવો કેને;
 તે કહું સુહૃદ તું સુત, મહાઆજ્યાન મોહું પૂત. ૩૮
- નવ થાય અતિથિ મિત્ર, વસનારો ગામ પવિત્ર;
 તેને અતિથિ ન કરાય, કહું કેવો અતિથિ પૂજાય. ૩૯
- જેનું ન જાણીએ કુળ નામ, જેનું ન જાણીએ કયું ગામ;
 એવો આવી ઊભો તે વાર, આપણે દારે અવિધાર. ૪૦
- પથશ્રમ થયેલો પૂર, ચાલો આવેલો ઘણે દૂર;
 નથી પાસે અર્થાદિ નામ, કુધા દેવીની એક કામ. ૪૧
- થાએ અન્ન એવો આવી, જાતિ બ્રાહ્મણની કહાવી;
 એવાને કરવા અતિથિ, શાસ્ત્રકાર કહે છે તિથિ. ૪૨
- અથવા કરવો નિત્ય એવો, જોઇ વર્ણવ્યા અહીં જેવો;
 પંડિત પુરૂષે યથાશક્તિ, કરવી તેવા અતિથિની ભક્તિ. ૪૩

૩૪ સાંધંભાતર—સાંજસવાર. ૩૫ મુદ્દર્ત—જે ધડી. ૩૬ તાતુંભાતું

—ખૂબ.

૪૧ પથશ્રમ—માર્ગમાં ચાલવાનો થક અર્થાદિ—ધન વગેરે. કામ—ધ-
 રજી. ૪૨ તિથિ ઇ—એવો અતિથિ અમુક તિથિએ કરવો એમ શાસ્ત્રકાર
 કહે છે.

- અતિથિનું જોત્ર અને પ્રવર, પૂછતા અધ્યન નહિ વર;
 ન જુએ રૂપવાન કરૂપ, ન જુએ આકાર કે અનુપ. ૪૪
- બ્રહ્મરૂપ માને ઘેર આવ્યો, નર તે ઇશ્વરને ભાવ્યો;
 એવા અતિથિકેરી સ્થિતિ, ગૃહસ્થાશ્રમીને અનિત્ય રીતિ. ૪૫
- તેણે અતિથિ કહેવાયા, ગુણ વેદપુરાણે ગાયા;
 અતિથિ યાચે વૃષ્ટિ જ્યાંહી, ગૃહસ્થ નરક્ષણથી વૃષ્ટિ ત્યાંહી. ૪૬
- એણું ભણી અતિથિકેરું, ઉલ્લંઘન ન કરવું અનેરું;
 કિંતુ સાવધાનપણે સર્વદા, સન્માન કરવું મહામુદા. ૪૭
- જે પાપ ભોક્તા અતિથિને મૂકી, કરે ભોજન તેને ચૂકી;
 તે કરે પાપનું ભોજન ભાઈ, અન્ય જન્મ રે' પુરીય ખાઈ. ૪૮
- જેહુ જેહુથી અતિથિ પાછો, દૂરે કે યાચે રજ આછો;
 તેને અતિથિ આપી જાય, જે જે પાપ કર્યા કે'વાય. ૪૯
- કર્યા ગૃહસ્થે જે જે પુણ્ય, તે હે અતિથિ રાખે ન ન્યૂન;
 ગમે તો આવી પાણી શાક, અથવા કાર્યો પાકો પાક. ૫૦
- કે જે જામે ઘરખારી, તેહુ આપણું અવિધારી;
 એહ રીતે અતિથિપૂજાય, કરવી ઘરવાળે સા'ય. ૫૧
- ગૃહપતિએ પિતૃને અન્ન, જળ આપણું મહાજન;
 નિત્ય શ્રાદ્ધ કરવું તેણે, જોધ પિતૃ રીઝે જેણે. ૫૨
- જમાડવા વાડવ ઘેર, વાએક દિજની કરવી પેર;
 અન્નાગ્રસમ દધ ભૂદેવ, નિત્ય કરવી શુચિ સેવ. ૫૩
- બ્રહ્મચારી ભિક્ષાએ આવ્યો, મન્યાસી વેવ ભજવ્યો;

૪૫ અનિત્ય ઇં—નિત્ય (નિયમિતિ પ્રત્યે) નથી આરતા એવા પુરો અતિથિ કહેવાય છે (૪૬ સાથે અન્યય). ૪૬ (નરક્ષણથી) વૃષ્ટિ—અર્થાત્ મુક્તિ. ૪૮ પુરીય—મળ. ૫૩ વાડવ—બ્રાહ્મણ. અન્નાગ્રસમ—અમ્બે નેટણું અન્ન. (અમના લક્ષણમાટે જુઓ ક્રી ૧૫ મી).

- તેને ભિક્ષા આપે સિદ્ધ, પામે ગેહપતિ નવનિધ. ૫૪
- ભિક્ષાનો અર્થ કંહું આજ, એક ગ્રાસ પ્રમાણે રાજ;
આર ગ્રાસનો અગ્ર કે'વાય, ચતુર્ગુણી અગ્રથો થાય. ૫૫
- તેને દિન કહે હંતકાર, ઘરખારીનો જેવો ભાર;
અથવા વૈભવ હોય જેવો, થાચે દાનેશ્વરી તે તેવો. ૫૬
- તેમાં પાપ ન થાચે પૂર, માન્ય અલર્ક મહાશૂર;
જો હોય નર શક્તિમાન, તો આપવું પૂર્ણ ધાન્ય. ૫૭
- જેથી અતિથિ સંતોષાય, પેટ ભરીને તે ખાય;
શક્તિ હંતકારની હોય, આપે તેટલું ચાલે તોય. ૫૮
- અગ્ર પરિમિત કે ભિક્ષાય, આખ્યા વિના નવ ખવાય;
પે'લાં અતિથિને આપી, ઇષ્ટની ક્ષુધા કાપી. ૫૯
- જ્ઞાતિ બાંધવ યાચક મુગ્ધ, હોય બાળ તો આપવું દુગ્ધ;
વૃદ્ધ રોગીને અનુકૂળ, આપી ક્ષુધાનું ટાળવું શૂળ. ૬૦
- ક્ષુધાથી હોય હરકોઈ દુખી, અકિંચન પામે મુખી;
તેને યથાશક્તિએ જાણુ, કુહુંબી પેર કરવો પ્રમાણુ. ૬૧
- અર્થાદિકે થયો શ્રીમાન, રહ્યો આશરે દીન માન;
એક આધાર તેને તેનો, જ્ઞાતિજન શ્રીમાન જેનો. ૬૨
- તેહ પામે કષ્ટ જો કદી, શ્રીમાન મદે જાય મદી;
તો દીને આચર્યા જે ધર્મ, મહાપાપિષ્ટ ન પર્મ. ૬૩

૬૧ અકિંચન છં—જેની પાસે કંઈ ન હોય એવો જો કોઈ ક્ષુધાથી દુઃખી પુરૂષ પોતાની જાતના અથવા પોતાથી મુખી (એષ્ટ) પુરૂષને પામે —અર્થાત્ તેને મળે. તેને—ક્ષુધાર્તને. ૬૩ દીને—ગરીબ.

- તેના બેઠકતા થાય શ્રીમાન, કો ન પાપી તેહ સમાન;
સાયંકાળે અતિથિ આવ્યો, તેને સૂર્ય સમે મન લાવ્યો. ૬૪
- સ્વયં યથાશક્તિ રાયન, આપ્યું આસન ને બોજન;
પછે કરી પૂજા એની, ઉદ્ધરી સાત પેઢી તેની. ૬૫
- ગૃહસ્થાશ્રમ રૂપી બલિવર્દ, શત ચર્યો એવી શર્દ;
તેને સ્કંધે વર્ણવ્યો તેવો, મૂક્યો ભાર કહું ફરી કેવો. ૬૬
- તેને વહન કરે નર જોહ, તેના ધન્ય માને સહુ દેહ;
થાય પ્રસન્ન તે પર વિદ્યાતા, દેવ પિતૃ ને મુનિ ધાતા. ૬૭
- અતિથિ બંધુ કરી મહાનાદ, વરસાવે કુસુમવરસાદ;
દ્વેષ તૃપ્તી થયેલાં પશુ જોહ, પક્ષીસમૂહ જંતુ દેહ. ૬૮
- અંતરૂથી આપે આશિષ, સુખ ભોગવો કોડ વરિષ;
હવાં અત્રિ મુનિકેરી ગાથા, કહી સંભળાવું તું ને આતા. ૬૯
- ગૃહસ્થાશ્રમ વિષે એહ, સુણી તું થા નિઃસંદેહ;
જોકે ચિત્તે સાંભળ્યે લાઇ, ગાથા અત્રિની સુખદાઇ. ૭૦
- ગૃહસ્થાશ્રમી નર ને મુરને, પૂજવા બંધુ પૂરને;
કુળ સ્ત્રીને પૂજવી પ્રીતે, પૂજવા ગુરુ પ્રતીતે. ૭૧
- યથા વૈભવ શ્વાનને દેવું, દઇ શ્વપચને સુખી રે'વું;
પક્ષીઓને તેના ભાગ, આપવો નિર્મિત જો જાગ. ૭૨
- એ તો વૈશ્વદેવ કે'વાય, દિને સાયંકાળે થાય;
નિત્ય કરવાનો નિમ ધરવો, આ દેહ ધારે જો તરવો. ૭૩
- આમિષ કે અન્ન ઘરમાંય, જમવા કર્યું હોય કાંય;

૬૬ ગૃહસ્થાશ્રમર્ષિ—ગૃહસ્થાશ્રમરૂપી બલિવર્દ (બળદ) એવી (એરીતે આચરણ કરતાં) સો શરદ (વરસ) ચર્યો (આચર્યો). સ્કંધે—ખાંધે. ૬૯ વરિષ—વરસ. ૭૦ ગાથા—કથા—વાર્તા.

તેં મધ્યથી વિધિપુરસ્સર, નવ અરપાયું હોય પર.	૭૪
તે ન પોતે કરવું ભક્ષ, એવું અત્રિ મુનિ કે' દક્ષ;	
એમાંનું પુરાણી પાળો શુચ, પૂછું પ્રેમાનંદે હુંય.	૭૫
એસો પુરાણ કે'વા જ્યારે, મહાપંડિત થાઓ ત્યારે;	
ગયા ઘેર કે જાઓ ભૂલી, પણ રે'વું નરકેં જૂલી.	૭૬
હું તો કહું તમારે કાળે, વ્યર્થ આવું નહિ હું વાળે;	
ઇતિશ્રીમાર્કંડેયપુરાણ, મદાલસોપદેશો નિરવાણ.	૭૭
આગણત્રીશમે અધ્યાય થયો, શોક પુરાણીના ગયો !	
તે જોઇ રીઝ્યો વિમ, ક્ષાંતિ ગુણ ગ્રંથો ક્ષિમ.	૭૮

વલણ.

.. ૦

ક્ષિમ ક્ષાંતિ ગુણ ગ્રંથો, આલ્યે કે આણ્યાલ્યે રે;	
સતોધીને સંતોષ તેમાં, વળી રીઝે વધુ આલ્યે રે.	૭૯

કંડવું ૮૪ મું.

રાગ ધનાશ્રી.

મદાલસા કે' મારા પુત્ર છ, મુણ સર્વ કહું તુંને સત્ત છ;	
નિત્ય કર્મ ને નૈમિત્તિક છ, વળી ત્રીમ્વું નિત્યનૈમિત્તિક છ.	૧
ઘરબારીનાં કર્મ એહ છ, કહું તણ તને નિઃસંદેહ છ;	
એમાંનું પંચયજ્ઞ સંબંધી જેહ છ, નિત્યકર્મ તું જાણ્ય તેહ છ.	૨
પુત્ર જન્મ્યે થાય ક્રિયાય છ, તે કર્મ નૈમિત્તિક કે'વાય છ;	
પૂર્વ શ્રાદ્ધાદિ કર્મ સર્વ છ, નિત્યનૈમિત્તિક મહાપર્વ છ.	૩
તેમાંહીથી કહું તને સારું છ, જેહ લાગે ચિત્તે ચારૂ છ;	

પ્રેમાનંદે—પ્રેમથી અને આનંદથી (અથવા હું પ્રેમાનંદ એ પૂછું).

- વળી થાય ઉદય નેથી તારો જી, વર યોધ માનો સુત મારો જી. ૪
- શ્રાદ્ધનૈમિત્તિક કહે જન જી, શેષ વર્ણી ન શકે.તેને જી;
- તારા પર કરવા ઉપકાર જી, તેહ કહું છું આ વાર જી. ૫
- પુત્ર અવતરે જ્યારે ઘેર જી, ત્યારે થાય એ શ્રાદ્ધની પેર જી;
- કરે પંડિત જન પિંવાહ જી, તંવ એ શ્રાદ્ધતણા ઉત્સાહ જી. ૬
- યથાક્રમે તે ભાણું આજ જી, સુણતાં થાયે તારું કાજ જી;
- એ શ્રાદ્ધમાં પિતૃઓ નેહ જી, પૂજય નાંદીમુખ થાય તેહ જી. ૭
- તેમાં પિતૃને દધિની સાથે જી, યવમિશ્ર પિંડ દવાય હાથે જી;
- ને શ્રાદ્ધ કરવા એસે જન જી, કરવું તેણે ઉત્તર દિશ વદન જી. ૮
- અથવા છે વિકલ્પ એમાં જી, મૂર્વાલિમુખે એસવું તેમાં જી;
- વળી સાવચેતી રાખવા ભાખ્યું જી, પવિત્રપાણું પૂરું દાખ્યું જી. ૯
- વળી મત વિચક્ષણનો એવો જી, વૈશ્વદેવ કર્યા વિણ સેવો જી;
- નાંદીશ્રાદ્ધને નિરધાર જી, એવું સુધી વધો કો સાર જી. ૧૦
- એ શ્રાદ્ધ કરતાં બે દિન જી, એસાડવા આણી રીઝ જી;
- કરી પૂજા તેમની પૂરી જી, દહીં દક્ષિણા હઠાડવા સરી જી. ૧૧
- નૈમિત્તિક શ્રાદ્ધ વૃદ્ધિ સમયે જી, થાય ઔર્ધ્વદૈહિક ક્રિયાએ જી;
- એહ શ્રાદ્ધ તે નૈમિત્તિક જી, સર્વ માનો ડોકાઠીક જી. ૧૨
- ને દિવસે મરે નર નારી જી, કરે પ્રેત ઉદેશી સંભારી જી;
- નામે એકોદિષ્ટ ને શ્રાદ્ધ જી, તેહ સુણાવું વિણ બાંધ જી. ૧૩

૭ નાંદીમુખ—પિતા, પિતામહ, પ્રપિતામહ, એ ત્રણ પિતૃઓથી ઉપરના બધા પિતૃઓને 'નાંદીમુખ' એવી સંગા છે અને શુભ પ્રસંગે તેમનું પૂજન કરવામાં આવે છે.

૮ યવમિશ્ર—જવ સહિત. ૯ વિકલ્પ—બીજા પ્રકારની કલ્પના. ૧૦ સેવો—(નાંદીશ્રાદ્ધને). સુધી—સારી જુદિવાળે.

૧૨ વૃદ્ધિ—પુત્ર જન્મ. ઔર્ધ્વદૈહિક—મૃત્યુ પછીની. ૧૩ એકોદિષ્ટ—એકલા પ્રેતને ઉદેશીને ને શ્રાદ્ધ કરવામાં આવે છે તે.

- એહ શ્રાદ્ધમાં દેવનું પૂજન છ, નવ યાય કદી સુત સજ્જન છ;
 એક પવિત્ર ધારણા ધારી છ, ન આવાહન કરાય સંભારી છ. ૧૪
- પિતૃ વૈશ્વદેવ કે દેવ છ, તેની સધાય ન મને સેવ છ;
 અગ્નૌકરણ નામે વિધિ છ, તેને નાખવો જોઇએ નિધિ છ. ૧૫
- અછકાને નિકટભાગે છ, એક પિંડે મેતં અનુરાગે છ;
 તેની વિધિ કરવી આવી છ, પિંડ પર અપસવ્યે કા'વી છ. ૧૬
- મેતનું દધને નામ છ, અક્ષય તિલોદક દેવું આમ છ;
 આ નામવાળા મેતને મળજો છ, તેનું દુઃખ આથી ટળજો છ. ૧૭
- વિસર્જન કરવો હોય વિમ છ, કેં'ણું વિરામો દિન ક્ષિમ છ;
 તેના ઉત્તર દ બૂદવ છ, લીધી વિશ્રાંતિ તતજેવ છ. ૧૮
- એ રીતે મશ્ન ને ઉત્તર છ, શ્રાદ્ધકારે ચુણવા નીડર છ;
 નહિ સન્મન્યાકેશં કાળ છ, તેમ કરતાં કયજો કાળ છ. ૧૯
- એહ શ્રાદ્ધ મત્ત્યેક માસે છ, કરવું સારી મન આસે છ;
 એક વર્ષ થતા સુધી પૂરું છ, નવ મૂકવું એહ અધૂરું છ. ૨૦
- વર્ષ પૂરું થયા પૂઠે ઇચ્છાય છ, કરવાની યાય તો શું કરાય છ;
 તેહ કહું સાંભળ્યે સુત છ, સપિંડી શ્રાદ્ધ કરવું અદ્યુત છ. ૨૧
- તેના વિધિ હાં ભાષું છ, શ્રાદ્ધનું બાકી નવ રાખું છ;
 એ પાશુ શ્રાદ્ધ દેવવિહીન છ, કરવું જોઇએ અનુદિન છ. ૨૨
- સાથે એક અર્ધ ને પવિત્રી છ, રાખવી દહ વિચિત્રી છ;
 અગ્નૌકરણ ન એમાં યાય છ, આવાહન જને ન કરાય છ. ૨૩
- અપસવ્ય તો કરવું જોઇએ છ, શ્રદ્ધ ક્યેંથી દુષ્ટિત ધોઇએ છ;
 એક સંખ્યા દિનની એમાં છ, કદી જમાડવાની જેમાં છ. ૨૪

૧૫ અગ્નૌકરણ ૫૦—અગ્નૌકરણ નામે શ્રાદ્ધનો એક વિધિ છે તેને (નિધિ) સમુદ્ધમાં નાખવો. અર્ધાને ન કરવું. ૧૬ નિકટભાગે—પાસે. ૨૨ દેવવિહીન—દેવોનું આવાહન કર્યા વિના.

- સપિંડીના છે વિધિ બીજો જ, તે સંભળાવું સુત રીજો જ;
હે વત્સ તે શ્રાદ્ધમાં ચાર જ, પાત્ર મૂકવાં અવિધાર જ. ૨૫
- એકમાં ભરવા તલ જાણ જ, બીજે ચંદન પ્રમાણ જ;
ત્રીજામાં જળ ભરી પૂર્ણ જ, ચારે બાજુ અન્નનું ચૂર્ણ જ. ૨૬
- વેરીને ત્રણ તે પાત્ર જ, પિત્ર નામે કલ્પવા ગાત્ર જ;
એક પાત્ર રહેલું નેહ જ, કલ્પવું ભૂત નામે તેહ જ. ૨૭
- પછે તે ત્રણ પાત્રકેરી ગાય જ, અર્ધ્યજળ રેડવું ત્યાં જ;
મેતપાત્રનું વળી જળ જ, તેમાં રેડવું ધરી બળ જ. ૨૮
- “ ચેસમાના ” ઇત્યાદિ મત્ર જ, ભણવો તાજો કરી તંત્ર જ;
બાકીનું રહેલું શ્રાદ્ધ જ, કરવું પૂર્વ પેઠે વિણ બાધ જ. ૨૯
- એકોદિષ્ટ શ્રાદ્ધ નારીનું જ, કરવું નેહ્યએ સંસારીનું જ;
જો ન હોય નારીને તન જ, કરવું સપિંડીકોએ અનુદિન જ. ૩૦
- એકોદિષ્ટ શ્રાદ્ધ નારીકેરું જ, કરવું સંવત્સરના થઈ હેરું જ;
તેમ જે દિવસે મરે નારી જ, તેની કરવી ક્રિયા અવિધારી જ. ૩૧
- એકોદિષ્ટ પુરૂષનું જેવું જ, કરવું નારીમરણે તેવું જ;
જો ન હોય નરને સંતતિ જ, તો તેના સપિંડ પુરૂષે અતિ જ— ૩૨
- શ્રાદ્ધ કરવાની શ્રદ્ધા ધરવી જ, વૈતરણી જેને તરવી જ;
જો ન હોય તેવો કોઈ નર જ, તપ માન્યો સહોદર ૧૨ જ. ૩૩
- જો ન તે હોયે કદાપિ જ, માતા સપિંડ ચાલે તથાપિ જ;
કે ચાલે સહોદર તેના જ, લે પિતૃઓ પિંડ એના જ. ૩૪
- અપુત્રનું સારવા શ્રાદ્ધ જ, નથી દોહિત્રને બાધ જ;
સમ્યક્ પ્રકારે તેનાથી થાય જ, એમાં અબ્જુર્કતુ ન કેવાય જ. ૩૫

૨૭ વેરીને—(અન્નનું ચૂર્ણ). ૩૦ કરવું ઇ—તો તેના સપિંડી
(કુડુંબી) પુરૂષોએ શ્રાદ્ધ કરવું.

- માતામહનુ' શ્રાદ્ધ સારે જી, દીકરી જે દીકરા ધારે જી;
જે નર સંબંધી માતામહના જી, હોયે તેવા પિતામહના જી. ૩૬
- એમ ઉભય સંબંધી જેહ જી, નૈમિત્તિકે પણ શકે તેહ જી;
જો ન હોય વંશમાં કોઇ જી, તદા કામિનીએ કરવું શ્રાદ્ધ જોઇ જી. ૩૭
- પોતાના પતિનું સારી રીતે જી, શ્રાદ્ધ સારી શકે નારી નીતે જી;
મરનારાને ન હોય નારી જી, નવ સગે સંબંધે સારાસારી જી. ૩૮
- એવાનું ન કરે જન શ્રાદ્ધ જી, તેમાં આવે નૃપતિને બાધ જી;
માટે રાજાએ મરનાર જનના જી, કુટુંબી કરવા એક મનના જી. ૩૯
- પછે તેની પાસે સરાવણું શ્રાદ્ધ જી, તો તે નૃપ મનાયે સાધ જી;
મુએલાની દાહાદિક ક્રિયા જી, કરતાં બોળવા સગા ક્રિયા જી. ૪૦
- તેને બોળી શ્રાદ્ધનાં કર્મ જી, કરાવવાં એ નૃપધર્મ જી;
કાં કે રાજા છે બાંધવ સહુનો જી, જેના પર જીવારો બહુનો જી. ૪૧
- અહો સુત ક્રિયાઓ બેય જી, નિત્ય નૈમિત્તિક નામ જેહ જી;
ત્રે સંભળાવી તને સત્ય જી, એમ આચરજે મહામત્ય જી. ૪૨
- હવાં નિત્ય નૈમિત્તિક કહું તુને જી, એવી ધર્યા ઉપની હુંને જી;
એક ચિત્તે તું સાંભળ્ય તેહ જી, જેથી થવાશે નિઃસંદેહ જી. ૪૩
- એ ક્રિયાધર્મમાં વિદ્યુક્તય જી, એવા કાળનો કરવો વિક્રય જી;
તેમાં જે દર્શ તે નિમિત્ત જી, હવાં નિત્યને ધર ચિત્ત જી. ૪૪
- તેના નિયમિત સમય જેહ જી, નિત્યતાદર્શક તેહ જી;
એ બે નિત્ય નૈમિત્તિક કે'વાય જી, અહીં થયો ત્રિશોધ્યાય જી. ૪૫
- બોલો બોલો પુરાણીબાવા જી, જોઇએ શ્રાદ્ધાત્મના લોક બાવા જી!
એમાં શો અધિકાર તમારો જી, કેટલોક પાપમોટ વધારો જી!! ૪૬

અથવા કહેલું શાસ્ત્રે સારો છ, શ્રાધ્ધાન્ન મનમાં વિચારો છ;	
વ્યર્થ આણસમજીને મારો છ, પેલાં તમારાં ઉદ્ધારો છ.	૪૭
હવાં તો નમસ્કાર મારો છ, માથે પડી ત્યારે વિચારો છ;	
પિત્રદેવને અવિધારો છ, નથી ઉગરવાનો આરો છ.	૪૮
અર્થ કૂડી રીતે સારો છ, ન જીવ્યો કનક તુલસીચારો છ;	
છે દેવના સાગર ખારો છ, મારે જગતાં આવી મારો છ.	૪૯

વક્ષણ.

આવી મારો મારે જગતાં, લાગતાં હર લા'ય રે;	
જન પ્રેમાનંદ સત્ય જાણે, કરો તરવાનો ઉપાય રે.	૫૦

કંકુ* વ્ય મુ*.

રાગ કેદારો.

મદાલસા કે' સુણ્ય મારા તન, કહ્યું સપિંડીશ્રાદ્ધ પાવન;	
ઝાટમ મન કહ્યું સર્વે તને રે.	૧
એ શ્રાદ્ધ થયે નિરવાણ, પિતા પ્રપિતામહ પ્રમાણ;	
તેની જાણ ગતિ સૂઝી મને રે.	૨

ઠાળ.

મને સૂઝી ગતિ પ્રપિતામહની, તે પિંડદાન થયા પછે;	
હસ્તે વળગ્યું અન્ન ખાયે, તેવા પિતૃથી પરતે ગછે.	૩
હાથે વળગેલું અન્ન જો, રહી ખાય પિતૃલોક;	
તેના પછીના ત્રણની ગતિને, પામી યાય અશોક.	૪

૪૭ સારો— સિદ્ધ કરો. ૪૯ કનક—ધતૂરો. અર્થાત્ ધતૂરોનો કે તુલસીનો ક્યારો, તમે જોતા નથી—જન્મને સરખા ગણો છો.

- પિતૃમાંથી પિંડ તેના, નારા થાયે જાણુ;
 સપિંડીએ લાઇ મેતકેરી, પિતૃદશા પ્રમાણુ. ૫
- એ ત્રણ પિતૃમાં એક વાધ્યે, થાય છેવટની ગતિ;
 તેનું પિતૃનાંદીમુખ કરતાં, થાય સર્વે સદ્ગતિ. ૬
- પુત્રે દીધેલા પિંડનું, જે લેખ ભક્ષ કરનાર;
 એ ત્રણથી છેલ્લો શ્રાદ્ધકારજ, યજ્ઞમાન સહિત સાર. ૭
- એમ ગણતાં આઠમો નર, તેહ સમયે જાણુ;
 પિંડલેખના બોમથી, થાય સંબંધ વિણ નિર્વાણ. ૮
- સુત ! સપિંડી સાર્યા પછી, પિતાપિતામહ જેહ;
 વળી પ્રપિતામહ થાય જાણો, સંબંધી પિંડી એહ. ૯
- છે વૃદ્ધ પિતામહયકી, જે ત્રણ પુરૂષો સાર;
 તે લેખના સંબંધવાળા, જાણ્ય તું નિરધાર. ૧૦
- એ માંહીના છેલ્લો ગણી નર, સમજ સુત સુજાણુ;
 તું સમજો યજ્ઞમાન લે, થાય તે નિરવાણુ. ૧૧
- યજ્ઞમાનથી આરંભી એવો, સપ્ત પેઢી સંબંધ;
 મુનિ માત્ર ગણી ગયા સુત, ધાઈ ધર્મને ધંધ. ૧૨
- એહ પછીની જેહ પેઢી, રહી પુત્ર પ્રમાણુ;
 તે અનુલેખભક્ષક જાણવા, માની સત્ય મારી.વાણુ. ૧૩
- હે સુત ! એ નર સપ્તથી, તે રહ્યા ઉપર અન્ય;
 તે પિતૃમાંથી કોઈ સ્વર્ગે, સુખ પામે ધન્ય. ૧૪
- સુત ! કોઈ પડિયા નરકમાં, વળી કોઈ તિર્યક જાત;

૮ પિંડલેખ છન્—અર્થાત્ પિંડનો લેખ જે દાયે ચોટી રહેલા હોય તેનો ઉપયોગ કરવાનો તેને સંબંધ રહેતો નથી.

૧૩ અનુલેખભક્ષક—પિંડ કરતાં દાયે ચોટી રહેલા લેખનું બોજન કરનારા.

- કોઇ પૃથ્વી આદિક ભૂત મહે, વશ્યા થઇ વિખ્યાત. ૧૫
- તે સર્વને યજમાન ને રીત, શ્રાધ્ધે કરે સંતુષ્ટ;
- તેહ વિસ્તારી વહું હું, સુણી થા તું પ્રભુ. ૧૬
- શ્રાદ્ધકર્તા, નેહ જન, જગતિ પર નાખે અન્ન;
- તે અન્ન પિતૃ પિશાચ પામે, થાય તૃપ્ત તેનું તન. ૧૭
- ને શ્રાદ્ધ કરવા માટે નાહો, ધારી શ્રાદ્ધતું ધ્યાન;
- તેના વસ્ત્રથી ને જળ પડે, તેણે વાધે પિતૃવાન. ૧૮
- વૃક્ષાદિરૂપે ને થયા તે, એ વિધે સંતોષાય;
- વળી સ્નાન કરતાં વારિખિંદુ, ને પડે ભૂમિ માંય. ૧૯
- તેણે કરી સ્વર્ગે રક્ષા સહુ, પિતૃ સંતોષાય;
- શ્રાદ્ધ કારણ પિંડ કીધા, તે ઊંચકી લેવાય. ૨૦
- વેરાયકા કણ ને રક્ષા, તિર્યક્ તેણે સંતોષાય;
- શ્રાદ્ધ કર્તાતાણા કુળમાં, પૂર્વે કદી કોઇ રાય:— ૨૧
- કે રંકે હોયે જાતનો, (પણ) પામ્યો ન દાહક્રિયાય;
- તેહતણો વિધિ સહુ ભાખું, (વળી) મરે ને જ્ઞાન વિનાય. ૨૨
- અથવા બાળક મુઆં, કે ક્રિયા કરવા ચોગ્ય;
- તેહની ક્રિયા ન કીધી, પછે હોય શું આરોગ્ય ! ૨૩
- એવાં સર્વ ને ને મુઆ જાણો, મળે તેને શુંય;
- શ્રાદ્ધ કરી અન્ન લઇ સઘળું, સુણ્ય પાણી રેડે તુંય. ૨૪
- તેહ પાણીવતી ત્યાંહી, કરે નારી અખોટ;
- તેવડે તેવા પિતૃકેરી, બાધાની ભાગે ખોટ. ૨૫
- શ્રાદ્ધના શ્રાદ્ધી દિજ ખેડા, બોજન કરવા પાટે;
- તે આચમન કરે જમી રક્ષા પછી, તે જળ તેને માટે. ૨૬

- વા પાદપ્રક્ષાલનનું જળ, તેવડે સંતોષાય;
 પિશાચ કે કૃમિ કીટ થયા મરી, તે જળ વેંચી ખાય. ૨૭
- હે સૂનુ ! એ વિધિ શ્રાદ્ધના, વળી સારવાના એમાં;
 યજ્ઞમાન શ્રાદ્ધ કરવા બેઠો, કેદિજ જમે તેમાં. ૨૮
- પિતૃના સંતોષ માનિયો, શ્રાદ્ધ વિધે સુણ્ય સુત;
 અન્ન જળ પડેલું ખાતા, પિતૃ પૂત અપૂત. ૨૯
- આ દેહે જન શ્રાદ્ધ કરે તે, પિતૃ સહુ દેહે પામે;
 તે જળ અન્ન જો શુદ્ધ હોય તો, આવે સારે કામે. ૩૦
- વા અશુદ્ધ કે ઉચ્છિષ્ઠજ, તે પણ પિતૃને ભાવે;
 તૃપ્ત થાય તન તેમનાં, સાંભળ્ય સુત તું હાવે. ૩૧
- અન્યાય માર્ગે કરી ધન જોડ્યું, તેવડે કરતા શ્રાદ્ધ;
 તેવાના કુળ માંહે માનો, ચાંડાલાદિક બદ્ધ. ૩૨
- તેવી અનેક નીચ યોનિ-માંહે પડિયા સાર;
 તેવે શ્રાદ્ધે તૃપ્ત થાય તે, શ્રાદ્ધ કયે નિરધાર. ૩૩
- એહ મકારે શ્રાદ્ધકારના, બંધુ આદિકે નાજ્યું;
 અન્ન જળ કે બિંદુ તેનાં, દેહ પ્રુષ્ટપણ દાખ્યું. ૩૪
- એ કારણની ધારણ ધારી, સર્વે મનુષ્યે જાણ્યું;
 શાક પત્રાદિકવડે પણ, શ્રાદ્ધ કરવું પ્રમાણ્યું. ૩૫
- યથાવિધિ શ્રાદ્ધ કરતાં, શ્રદ્ધા સારી જોઇએ;
 શ્રાદ્ધ તો સર્વેએ કરવું નિશ્ચે, એ નવ તજવું કોઇએ. ૩૬
- એ વિધિકેશે લોપ નહિ જ્યાં, ત્યાં સુખ શાંતિ સર્વ;
 સ્વયનો કુટુંબી નહિ કોઈ દુખિયો, છે શ્રાદ્ધ મોટું પર્વ. ૩૭

વસણ.

- છે શ્રાદ્ધ મોટું પર્વ સહુમાં, નહિ અધિક કો એકરી રે;
 ચાતુર્વિંશી ચતુર્વિંશતી, સેવામાં રહેતા ઠકી રે. ૩૮

કકલું ટકં મું.

રાગ સારંગની દેશી.

મદાલસા કે' સુણય વા'લા રે,	
શું શું સમજવું કાલા રે;	
શ્રાધ્ધ નિત્ય નૈમિત્તિક જેહ રે,	
તેનાં કાળરૂપ કહું શું જોહ રે.	મદાલસા ૧
કહું જે દ્રવ્યો એ સરાય શ્રાધ્ધ રે,	
વળી આવે તેમાં ક્યાં બાધ રે;	
તે તું સાંભળ જોકે મન રે,	
ઈચ્છા ઉપની કે'વા મન રે.	" ૨
મત્યેક માસે દર્શન દિન રે,	
ન્યારે થાય વિધુક્ષય મીન રે;	
દિવસ અષ્ટમીના તેવા રે,	
શ્રાધ્ધ માટે જોવા જોવા રે.	" ૩
હવાં સ્વેચ્છાએ કરવાં શ્રાધ્ધ રે,	
તે માટે કહે શું સાધ રે;	
આત્રિયાદિ બ્રાહ્મણ વિશિષ્ટ રે,	
નહિ પુરાણી જોવા શિષ્ટ રે!	" ૪
તે આવી મળે ન્યારે રે,	
શ્રાધ્ધ કરવાનો કાળ ત્યારે રે;	
સૂર્ય ચંદ્રગ્રહણનો ચોગ રે,	
દક્ષિણાયનનો સંચોગ રે.	" ૫

તેવેા ઉત્તરાયનના નેહ રે,	
મકર કર્કમી સાધી સોઇ રે;	
સૂર્ય ગ્રેષ તુલ્યા રશિના થાય રે,	
વ્યતિપાતયોગ કહેવાય રે,	મદાલસા ૦ ૬
શ્રાધ્ધ કરવા નેટલું ધન રે,	
પ્રાપ્ત થયું હોય મહામન રે;	
દુઃસ્વપ્ન નેપામાં આવે રે,	
જન્મ નક્ષત્ર કાળ લાવે રે.	" ૭
ગ્રહ સંજાંધી થાય પીડાય રે,	
ત્યારે સ્વેચ્છાએ શ્રાદ્ધ થાય રે;	" ૮
હવાં કાંઈ શ્રાદ્ધમાં શ્રાદ્ધી નેહ્યે રે,	
તે લાખું સંશય ઝોઇયે રે.	" ૯
વિશિષ્ટ ઓત્રિય યોગયુક્ત રે,	
હોય વેદાધ્યયન પુક્ત રે;	
સામવેદ લણેલો સારો રે,	
લણે ત્રિણામિકેતના ધારો રે.	" ૧૦
ત્રિમધ્વાદિ ઋચા લણતો રે,	
ત્રિસુપર્ણને શુભ ગણતો રે;	
૫૨ વેદાંગ શીખ્યો નેહ રે,	
વળી હોયે દાહિત્ર તેહ રે.	" ૧૦
ઋત્વિક અને જમાઈ રે,	

૯ વિશિષ્ટ—ગ્રેષ્ઠ. ઓત્રિય—વેદપાત્રી. ત્રિણામિકેત—અપર્વણ વેદના ત્રિણામિકેત નામે ત્રણ ભાગ.

૧૦ ત્રિમધ્વાદિ—મધુગાતામૃતાવો, એ વગેરે ત્રણ મંત્ર. ત્રિસુપર્ણ—એ નામના મંત્રો.

ભગિની સુતની સગાઈ રે;		
શ્વશુર ને વળી મામો રે,		
મૂકી પંચાગિન યેસો સામો રે.	મદાલસાં	૧૧
તપમાં નિષ્ઠાળુ જોઈ રે,		
માતામહાદિ સહુ ઝોઈ રે;		
શિષ્ય અથવા તેના સ્નેહી રે,		
વા સંબંધી ઉજોઈ રે.	"	૧૨
માની ભગિનીકેરો સુત રે,		
બીજા બાધવ કૃતિ પૂત રે;		
એ સર્વ ભૂદવ શ્રાદ્ધને યોગ્ય રે,		
ભાણુ પીરશ્યુ' ભક્ષવા બોગ્ય રે.	"	૧૩
એ વિનાનો આવે ન કામ રે,		
હોય સ્તપુરાણી મહા નામ રે;		
શ્રાદ્ધમાં તો કહ્યા તેવા રે,		
જમાડવા ન બીજાને ઝિવા રે.	"	૧૪
હવં સાંભળ્ય સુત તુ મારા રે,		
કહુ શ્રાદ્ધે કોને વાર્યા રે;		
હોય શ્રદ્ધાચર્યાદિ વ્રતમહિત રે,		
તેથી થયેલો જે ખંડિત રે.	"	૧૫
હોય રોગાસક્ત શરીર રે,		
અંગ ન્યૂનતાવાળો વીર રે;		
વા અંગ વધારે જોને રે,		
પુનર્વિવાહિત પુત્ર તેને રે.	"	૧૬

૧૭ માની-ભગિનીકેરો-માસીનો કૃતિ છં-જોની કૃતિ (કર્મ) પૂત
(પવિત્ર) હોય

હોય કાણો કે દષ્ટિહીન રે,	
કુંડકુંવર ન જોઈએ દીન રે;	
ગોલક ન મિત્રનો દ્રોહી રે,	
ન જોઈએ નપુંસક કોઈ રે.	મદાલસા ૦ ૧૭
જેના નખ ખરી ગયા હોય રે,	
શ્યામદંતાળો નવ કોય રે;	
પ્રાણકર્મનો કીધો ત્યાગ રે,	
જાતિભ્રષ્ટ થયો મહાભાગ રે.	" ૧૮
પિતાએ મિથ્યાપવાદ ચલાવ્યો રે,	
હૃદયમ ચાડી ચૂગલી ભાવ્યો રે;	
સોમરસનો વેચણહાર રે,	
કન્યકા દૂષિત કરનાર રે.	" ૧૯
વૈધવિધાકરો જાણુ રે,	
ગુરુ માત તાત તબ્યાં નિરવાણુ રે;	
ગુરુ થઈ શિષ્યને કે' આણુ' રે,	
ધન આટણુ' દ તો ભણાણુ' રે.	" ૨૦
એવો ભણાવનાર ન જોઈએ રે,	
વિદ્યા વેચનારો કોઈએ રે;	
મિત્રનું નહિ શ્રાદ્ધમાં કામ રે,	
પરણેલીનો પુનરપિ સ્વામ રે.	" ૨૧
વેદત્યાગી અગ્નિહોત્રત્યાગી રે,	
જેણે પરની પત્ની માગી રે;	

૧૭ કુંડકુંવર—સ્વામી જીવતો છતાં વ્યભિચારથી ઉત્પન્ન થયેલો પુત્ર.
 ગોલક—સ્વામી મરી ગયા પછી વ્યભિચારથી ઉત્પન્ન થયેલો પુત્ર. ૧૮
 પ્રાણકર્મનો—સંધ્યાવંદનાદિકનો.

ખીજાં એવાં અનેક કુર્મ રે,	
જેણે તજ્યો સ્વયનો ધર્મ રે.	મદાલસા ૦ ૨૨
એવો શ્રાદ્ધમાં નવ નોતરવો રે,	
હોયે ભવાંધિ જન તરવો રે;	
કદા પાપનો ભારો ભરવો રે,	
તો શ્રાદ્ધમાં પુરાણી ધરવો રે.	" ૨૩
હે વત્સ ! સાંભળ્ય મારી વાત રે,	
પૂર્વે કહ્યા વિમ્બ મળ્યાત રે;	
શ્રાદ્ધકાર્યમાં શ્રે'વા જોગ રે,	
તેનો સાધવો કેવો યોગ રે.	" ૨૪
જે દિવસ હોયે શ્રાદ્ધ રે,	
તેને પેલે દિન નોતરવા સાધ રે;	
પછે પિતૃનો દિવસ આવે રે,	
ત્યારે સુરના જે દિવસ કા'વે રે.	" ૨૫
અથવા પિતૃનિયોગમાં તેની રે,	
કરીદેખી યોજના એની રે;	
શ્રાદ્ધ કરનાર નરે તે દિન રે,	
નવ કરવાં આચરણ ભિન્ન રે.	" ૨૬
તેમ શ્રાદ્ધીએ ઇંદ્રિયશુદ્ધ રે,	
રે'ણું વિષયવર્જિત છુદ્ધ રે;	
જે શ્રાદ્ધ કરનારો નર રે,	
અને તે જન્મનારા વર રે.	" ૨૭
તેમાંથી આચરે કોઈ મૈથુન રે,	

૨૩ ભવાંધિ—સંસારરૂપી સાગર. ૨૫ સુરના—દેવના. અર્થાત દેવકાર્યો નોતરેલા. ૨૬ પિતૃનિયોગમાં—પિતૃના કાર્યની યોજનામાં.

તેનું પાતક કે'તા મહાયુન રે;		
ઉભયમાંથી કરે કુકું' કર્મ રે,		
તેના જાહે જાએ ધર્મ રે.	મદાલસા૦	૨૮
તેના પિતૃ તેને રેતે રે,		
એક માસ પડો રે' બેતે રે;		
કરી નિમંત્રણ શ્રાદ્ધકેરૂં રે,		
કે સ્વીકારી નિમંત્રણ અવેરૂં રે.	"	૨૯
પછે ભાગવે જે ભામિની રે,		
શ્રાદ્ધ પૂર્વની યામિની રે;		
તેના પિતૃને મહાદુઃખ થાય રે,		
વીર્વમૂત્ર તે બેઠા ખાય રે.	"	૩૦
તેના અવધિ છે એક માસ રે,		
એવો કુકર્મે થાય ત્રાસ રે;		
એવાં પાતકને પિછાની રે,		
નવ જેવા પુરાણી માની રે.	"	૩૧
શુદ્ધ દિવને નાતરૂં દેવું રે,		
શ્રાદ્ધમાં જમવાનું કે'વું રે;		
શ્રાદ્ધી થવાનું જાણે જેહ રે,		
રહે છતેન્દ્રિય તેહ રે.	"	૩૨
શ્રાદ્ધને દિવસે કદી ભાઈ રે,		
ન મળે આગમ કે કહ્યા દિવસાઈ રે;		
તથાપિ તરણીવાળા તજવા રે,		
યતિ છતેન્દ્રિયને નવ લજવારે.	"	૩૩

જે મને કર્યો નિમંત્રણ જમવા રે,		
તેને યજ્ઞમાને દેવા ન જમવા રે;		
પાતે ઈંદ્રિયસંયમી રે'વું રે,		
તેવા રે'વા સામાને કે'વું રે.	મદાલસાં	૩૪
પિતૃઓ શુકલપક્ષ કરતાં રે,		
કૃષ્ણપક્ષમાં પ્રીતિ ધરતા રે;		
તેમ દિવસના પૂર્વ ભાગ રે,		
કરતાં ઉત્તરમાં અનુરાગ રે.	"	૩૫
એવું છે માટે સુણ્ય સુત રે,		
પિતૃ મધ્યાન્હોત્તર પૂત રે;		
ગણે સર્વ મુનિને શૂર રે,		
માને મોટા મુનિ પૂર રે.	"	૩૬
એવા મધ્યાન્હોત્તર કાળે રે,		
નિમત્રેલા પ્રાક્ષણ ભાળે રે;		
કે યજ્ઞમાને દેવું માન રે,		
ગણવા ગોવિંદ સમાન રે.	"	૩૭
પછે હાથમાં પવિત્રી ધારી રે,		
આચમન આપવું અવિધારી રે;		
વળી નમ્ર ઘઘને કે'વું રે,		
આપી આસન ને માન દેવું રે.	"	૩૮
પિતૃના પ્રાક્ષણ એકી મા'વે રે,		
સુરના બેકીમાં આવે રે;		
તદપિ તેના નિકાલ રે,		

યજ્ઞમાને છે નૃપબાળ રે !	મદાલસાં	૩૯
વળી એ મૂઠે કહ્યું આવું રે,		
યથાશક્તિ નેહલું ધાવું રે;		
ધક સુર ન પિત્રનો એક રે,		
કહ્યો સાસ્રે એવો વિવેક રે.	"	૪૦
માતામહ વૈશ્વદેવતણો રે,		
એકેકો દિન ગણ્યો રે;		
છે કેટલા મુનિનો અભિપ્રાય રે,		
માતામહ વૈશ્વદેવની માંય રે.	"	૪૧
જેઠાએ બેના જૂદા જૂદા દિન રે,		
તો પિત્ર પામે રીઝ રે;		
ધાર્યા દેવના પ્રાક્ષણ નેહ રે,		
પૂર્વાભિમુખે બેસાડવા તેહ રે.	"	૪૨
પિત્રના ઉત્તરમુખે જાણુ રે,		
એવો માતામહનો વિધિ પ્રમાણુ રે;		
કહ્યો વિચક્ષણુ સરખો રે,		
ધર્મ કઠિન જોઈ ન ધરખો રે.	"	૪૩
નોતરેલા પ્રાક્ષણુ કાળે રે,		
લેવું દર્શાસન દિજરાજે રે;		
તેના પર બેસાડી કરી રે,		
અર્ધ્યપ્રદાન રેવું ધરી રે.	"	૪૪
પછે પૂજા કરવી તેની રે,		
દર્ભને પવિત્રી આપવી કે'ની રે;		

૩૯ યજ્ઞમાને—યજ્ઞમાનની ધમ્મજા ઉપર અર્ધ્યાત એકી કે બેકી સંખ્યા-
માં પ્રાક્ષણો રાખવા તેનો નિકાલ યજ્ઞમાનની ધમ્મજા ઉપર છે. ૪૩
ધરખો—હારી જાઓ. (જપ—હરાવણ, એ ઉપરથી).

જેહ અર્થ્ય કયો હોય સિધ્ધ રે,		
જવ કરો, જેહ પ્રસિધ્ધ રે;		
તેને સાટે નાખવા તલ રે,		
ધરતું અપસવ્યે કલ્પના બળ રે.	મદાલસા	૫૧
પછે બ્રહ્માણ બોલે આંતું રે,		
અગ્નિ કાર્ય કર મન ભાવ્યું રે;		
એવું મુણી યજમાને વેણ રે,		
કરતું અગ્નિ મણુને ફેણ રે.	"	૫૨
મસન્ન કરવા જો પિતૃને હાય રે,		
કરતું અગ્નિનું કાર્ય તોય રે;		
અગ્નિમાં આહુતિ નાખવી ફેવી રે,		
તેહ જાણાતું જાણું જેવી રે.	"	૫૩
ક્ષાર વ્યંજનવર્જિત અન્ન રે,		
વિધિપૂર્વક નાખવું તન રે;		
કવ્યવાહક વન્હિને માટે રે,		
સ્વાહા મંત્ર જપી શિરસાટે રે.	"	૫૪
હોત્રે આહુતિ જે જન રે,		
ધાય પિતૃનું મસન્ન મન રે;		
ત્યમ સોમ પિતૃમાન માટે રે,		
સ્વાહાકેરે રે'વું ઘાટે રે.	"	૫૫
ઝોનાએ મંત્રે આહુતી રે,		
આપવી કરી પિતૃ ગુતિ રે;		
પ્રેતપતિ યમને કાળે રે,		
સ્વાહા ઉચરવો શ્રાદ્ધ સાળે રે.	"	૫૬

કર્તા પદાર્થ જન્મવા કાળે રે,		
તે મહિના સમ્યક રાળે રે;		
તે રહે સર્વને માટે રે,		
પીરસવા તેવે ઘાટે રે.	મદાલસાં	૬૩
આગ્રહકરી જમાડવા જાણુ રે,		
એનું શાસ્ત્ર પુરાણે પ્રમાણુ રે;		
શ્રાદ્ધાન્ત જન્મતા બેઠા દિવસાય રે,		
તપ અસુરહત મંત્ર જપાય રે.	"	૬૪
તિલના દાણા પૃથ્વી ઉપર રે,		
વેરવા વારંવારે કર રે;		
કાં કે દાનવ બૂતાદિ કેરાં રે,		
આવી વિદ્યપડે અનરારાં રે.	"	૬૫
કાં કે જીએ તે વિધિમાં બૂલ રે,		
કે આવે. બાલી શૂળ રે;		
સહુ ખાઇ જાય શ્રાદ્ધાન્ત રે,		
તેણુ રે'વું જોઇએ સાવધાન રે.	"	૬૬
એ કારણુ માટે તલના રે,		
દાણા નાખવા મંત્ર બળના રે;		
એ વિધિ વાડવ જમ્યા જાણી રે,		
કે તેમને પૂછવું પ્રમાણી રે.	"	૬૭
કાં બૃદવતૃપ્ત થયા રે,		
મુધાના સંસય ગયા રે;		
એવું પૂછ્યાથી બોલે દિવ રે,		
થયા તૃપ્ત મળી મેઘ વીજ રે.	"	૬૮

જૂઠું કે' તેને વળગે જૂત રે.	મદાલસાં	૭૪
એમ શ્રદ્ધા પૂર્વકે યજ્ઞમાને રે,		
પોષવા પિતૃ પિંડ પ્રદાને રે;		
માતામહને એણી રીત રે,		
પિંડ આપવા ધરી ખીંત રે.	"	૭૫
પછે ગંધમાલ્યાદિકે પૂજન રે—		
કરી આપણું પછે આચમન રે;		
વળતી તેને શક્તિ પ્રમાણ રે,		
દક્ષિણા આપવી તું જાણે રે.	"	૭૬
કે'ણું સમ્યક્ પ્રકારે સહુને રે,		
થાઓ સ્વધા પ્રાપ્ત તો બહુને રે;		
એણું આચરણ જોઈ જુદવ રે,		
તથાસ્તુ બાણે એવ રે.	"	૭૭
પછે વિશ્વદેવોના વાડવ રે,		
તેમને કે'ણું કરી સવ રે;		
થાવ મસન્ન પરમેશ્વર રે,		
તેમણે કે'ણું ધરી કર રે.	"	૭૮
યજ્ઞમાન તાર કલ્યાણ રે,		
થાઓ ભવો ભવ નિરવાણ રે;		
એ પ્રકારે બોલે દિજ રે,		
આશિર્વાદનું માગણું બીજ રે.	"	૭૯
પ્રાર્થના સુખ થાવાકેરી રે,		

ફરવી પૂઠે ફરી ફરી રે;	
ખોલી મધુરવેણુ લાઇ રે, •	
કરવો પ્રણામ ભક્તિએ ધાઇ રે.	મદાલસા૦ ૮૦
પછે ગમન કરવા કે'વું રે,	
દાર સુધી વળાવી રે'વું રે;	
તે રે'વું તે કયારે જાત રે,	
જોઇ મનમોદની વાત રે.	" ૮૧
એમ પ્રસન્ન કરી વળવું રે,	
કો સાથે ન ખળભળવું રે;	
આવી ઘરમાં જૂતાદિક યજ્ઞ રે,	
સંતોષવા સુજ્ઞ અજ્ઞ રે.	" ૮૨
તેની ક્રિયા થઇ રહ્યા પછી રે,	
ભોજનનાં સાહિત્ય રચી રે;	
જમાડવા અતિથિ બાણુ રે,	
જેનું શાસ્ત્ર પુરાણે પ્રમાણુ રે.	" ૮૩
ઘણા આચાર્યનો મત આવો રે,	
નિત્યકર્મના લેવો લા'વા રે;	
કેટલા ગુરૂ તેથી પિરૂધ રે,	
શ્રાધ્ધ ભેગા સુર થાય શુધ્ધ રે.	" ૮૪
માટે નિત્યશ્રાધ્ધ ન કરવું જોઇએ રે,	
શ્રાધ્ધદિવસે જન કોઇએ રે;	
ખીજ ક્રિયાઓ કરતા રોજ રે,	
તેની ખરી જોખવી જોજ રે.	" ૮૫

વળી મત આચાર્યનો ભિન્ન રે,
 તેહ દાખરું દિજ દીન રે;
 અતિથિ માટે પૃથક રે,
 પાક કરવો અન્ય મથક રે. મદાલસા ૦ ૮૬
 શ્રાધ્ધાન્નકેરી માંહી રે,
 અતિથિ નવ પોષવો ત્યાંહી રે;
 કહે બીજા બાધ ન તેમાં રે,
 નથી કાંઈ વિશેષ એમાં રે. " ૮૭
 અતિથિને કરી આદર રે,
 જમાડવા યજમાને સ્વધર રે;
 પછે ભૂત્યાદિક લઘ સાથે રે,
 ખાવા બેસવું મંદિરનાથે રે. " ૮૮
 ધર્મરો એહ પ્રકાર રે,
 શ્રાદ્ધ પિવડું કરવું સાર રે;
 છે આ સર્વનો સાર આવો રે,
 દિજ પ્રસન્નતાનો લા'વો રે. " ૮૯
 નાંતર્યો દિજ સંતોષાય રે,
 કરવા યજમાને તે ઉપાય રે;
 શ્રાધ્ધ કાર્યમાં ત્રણ છે પવિત્ર રે,
 તેહ ગણાવું સુણ્ય ચિત્ર રે. " ૯૦
 દૌહિત્ર નેપાલકંબલ રે,
 તન ! જાણો ત્રીજો છે તલ રે;
 હવાં નેષ્ટ શું તે ભાણું રે,

દીકરા ! સહુ તને દાખું રે.	મદાલસા ૦	૯૧
કોપ વાડવનો એમાં કૂડો રે,		
માર્ગ ગમન માર્ગ ન રૂડો રે;		
ઉતાવળ એ પણ ખોટી રે,		
એ 'છે તણ ખાંપણ મોટી રે.	"	૯૨
અહો સુત ! આદની માંય રે,		
રજતપાત્ર ઘણું વખણાય રે;		
છે રજતનું દર્શન તેવું રે,		
શક્તિવાળાએ દાન દેવું રે.	"	૯૩
એમ મુનિ મુખે સાંભળિયું રે,		
પૃથ્વીરૂપી મુરભિનું કળિયું રે;		
એ ધેનુમાંથી રૂપાને પાત્રે રે,		
સ્વધા દૂડે પિતૃ માત્રે રે.	"	૯૪
એમ દાહન કરિયું માટે રે,		
રૌધ્ય પાત્ર પિતૃને ઘાટે રે;		
જોઈ રજતકેઈ પાત્ર રે,		
આનંદ પિતૃનું ગાત્ર રે.	"	૯૫
ઇતિ શ્રી માર્કંડેય પુરાણ રે,		
અલર્કાનુશાસને બાણ રે;		
પાર્વણશ્રાદ્ધકલ્પો નામ રે,		
એકત્રિશોધ્યાય આ કામ રે.	"	૯૬

૯૧ નેપાલકંબલ—નેપાળ દેશનો કામળો (આસન માટે). ૯૨ માર્ગ ગમન—મુસાફરી.

૯૩ રજતપાત્ર—રૂપાનું વાસણ. ૯૬ પાર્વણશ્રાદ્ધકલ્પ—પર્વણ ઉપર કરવાના શ્રાદ્ધનો વિધિ.

કર્યું શ્રાદ્ધ પુરાણીએ પૂરું રે,
 ખીજે લામ્બું જેહ અધૂરું રે;
 પુરાણી જીવતાં પિંડનું દાન રે-
 થાય લેઈ જાઓ મહાન રે. મદાલસા ૦ ૯૭
 ને ને જીલજો તો ભટકાશે રે,
 આવો દાની ન જોઈ અટકાશે રે;
 આ વાંચી શ્રાદ્ધનું અન્ન ન ખાશે રે,
 એમ કરતાં શું અંગ સકાશે રે. ૧ ૯૮
 રંગણ પોથીમાંનાં ન કુશોરે,
 કુશો તો યમ પાસે ક્યાં રેશે રે;
 ઉપદેશ વિપ્રનો લેશે રે,
 તો ભવોભવ દુઃખ દેશે રે? ૧ ૯૯

વલણુ.

ભવોભવનાં દુઃખ દેશે, માનો પુરાણી દેવ રે;
 વળી એકે મને દિજ સાધશે, જેતી સધાશે સેવ રે. ૧૦૦

કંકણું ૮૭ મું.

રાગ મારૂ.

હવાં સાંભળ્યે સુત મારા, કહું વસ્તુ શ્રાદ્ધ ને ત્યાજ્ય;
 પ્રસન્ન થાયે પિતૃઓ સાથી, સાથી દુઃખનું થાયે કાજ. ૧
 તે સુણ્ય તું એકે ચિત્તે, અહો મારા પુત્ર;
 આ લોકે પિતૃને તરખ્યે, સારું થાયે ઘરસૂત્ર. ૨
 પિતૃની તૃપ્તિ હવિષ્યાન્ને કહી, એક માસ પર્યંત;

- મીનના માંસે શ્રાદ્ધ કરે તો, દ્વય માસ તૃપ્ત થાય જંત. ૩
- સારંગામિષે ત્રણ માસ તે, સતોષ પામી જાય;
- સસલાની માટીએ માનો, જાય ચાર માસ ક્ષુધાય. ૪
- શકુનિ માંસે પંચ માસ લગી, શૂકર માંસ ૫૨ માસ;
- અજને માંસે સપ્ત મહિના, ખુએ પિતૃ ક્ષુધાનાસ. ૫
- એણ હરિણને માંસે જો સુત, પિતૃનું થાય શ્રાદ્ધ;
- આઠ મહિના સંતોષાય પિતૃ, કહી ગયા એવું સાધ. ૬
- ૩૩ શૂગને માંસે જાણે, પિતૃનો સંતોષ;
- નવ માસ નિર્માણ કર્યા છે, મહત્ જ્ઞાની કોરા. ૭
- નરાહામિષ દશ માસ લગી, પિતૃની ક્ષુધા ટાળે;
- ઘેટાને માંસે શ્રાદ્ધ કર્યું તો, અગિયાર માસ લગી ચાલે. ૮
- ગાયના દુગ્ધ દધિવડે કદી, પિતૃનું પૂજન થાય;
- દૂધપાકાદિકે પિતૃ સહુ, એક સંવત્સર સંતોષાય. ૯
- હો વત્સ! વાધ્રીણસ નામે, થાયે પક્ષી એક;
- તેનું માંસ જો પિતૃને અરપે, તો વાધે તન અનેક. ૧૦
- રકતઅજમાંસ અર્પ્યે તેવું, વળી ઋતુ ઋતુકેરું શાક;
- મધથી મન માને પિતૃનું, વળી રૂએ દૂધપાક. ૧૧
- પુત્રીકેરા પુત્રે કે વળી, સ્વયં કુળમાં ઉત્પન્ન;
- તે પિતૃને માંસજ અર્પે, કે વળી પવિત્ર અન્ન. ૧૨
- દશ વર્ષની કન્યકા કે વળી, તેટલી વયનો તન;
- ગયા શ્રાદ્ધ સરાયે તો જાણ, થાયે પિતૃ પ્રસન્ન. ૧૩
- અનંત કાળ લગી સુખ તેમને, મળે પિતૃ લોક;

- મુતને જોઈ ત્યાં રહી રીઝે, થઈ તન મને અશોક. ૧૪
 વળી શું રૂચે પિતૃઓને તે, કહી દાખું મુત;
 સર્વ સાચું માનજે ભાઈ, ન સમજશ ટીખળ વૃત. ૧૫
 સામે, રાજસામે, વટાણા, નમાર પૌષ્કલ ધાન્ય;
 યવ શાલી ગોધૂમ તિલ વા'લા, કર્યા મગ શાસ્ત્રે માન્ય. ૧૬
 સરસવ કાંગ કાવિદાર નામે, નિષ્પાવાદિક અન્ન;
 અતિ અનુપમ પિતૃએ માન્યાં, ધાય જોઈ પ્રસન્ન. ૧૭
 મઠ ચોળા ને અન્ન આણું જે, વિપ્રાપિક મસૂર;
 છે શ્રાદ્ધમાં એ તજવા જેવાં, રીઝે ન પિત મુર. ૧૮
 લક્ષ્મણ ગાજર કુંગળીની ગંધ, ગુડ મૂળાનો સ્વાદ;
 દધિ સાથે જો સાથવો ચોળ્યો, તો ધાય પિતૃને પ્રમાદ. ૧૯
 વળી બીજાં રસ વિહોણાં, વર્ણુવિહોણાં જાણું;
 ગાંધારિકા અલાખૂ નામે, એવાં અનેક પ્રમાણુ. ૨૦
 મહી પર જે મિકું નિપજ્યું, ગુંદર રાતે રંગ;
 પ્રત્યક્ષ લવણાદિક તજવાં, ઉરથી મૂકી ઉમંગ. ૨૧
 વળી જેનાં વખાણુ ન થાયે, વાણીવડે નિરધાર;
 તે સર્વે ભાઈ શ્રાદ્ધમાં તજવાં, જાણી અતિ અસાર. ૨૨
 અન્યાયે ધન જે ઘર આવ્યું, કે પતિત કનેથી મળિયું;
 કન્યાવિક્રયને અન્યાયે, કહી હજિયું ના હજિયું. ૨૩

૧૬ યવ—જવ. શાલિ—ડાંગર. ગોધૂમ—ગરુડ. ૧૭ કાવિદાર—એક
 જાતનું અન્ન. નિષ્પાવ—વાવ. ૧૮ આણું—એ નામનું ધાન્ય. વિપ્રાપિક—એ
 નામનું અનાજ. ૧૯ ગુડ—ચોળ. ૨૦ ગાંધારિકા—એકજાતનું શાક. રીંગણાં(?)
 અલાખૂ—વુંજડું. ૨૧ પ્રત્યક્ષ લવણ—ખારી.

- એવું ધન શ્રાદ્ધકામમાં, નિર્ધન ગણે મુનિ સર્વ;
 જે પય દુર્ગધીવાળું દિસે, ફેનવાળું પીતાં ન ધર્મ. ૨૪
- વા એટલું તે થોકું હોયે, જેણે એક ગાય ન સતોધાય;
 તેણું જગ ન શ્રાદ્ધે લેવું, નિર્દિત તે કહેવાય. ૨૫
- જે રાત્રે આણી ઘેર મૂક્યું, ચાંડાળ લેતાં રહ્યું જેહ;
 ભોજન કરવા ભોગ્ય નર નહિ, બંધાવેલું તેહ. ૨૬
- તેવા દૂપાદિકની સામે, કરેલું જળપાન;
 તે માંહેથી જે જળ લીધું, તે નહિ શ્રાદ્ધને માન્ય. ૨૭
- મૃગ અજા કે ઉષ્ણાદિકનું, વા એક ખરીધર પ્રાણી;
 શ્રાદ્ધમાં દૂધ તેહનું કદી, વાપરવું નવ આણી. ૨૮
- મહિષી વળી વનચર ઘેનુ, મસૂતા થઇ ગાય;
 દશ દિવસ સુધી નવ તેણું, પય શ્રાદ્ધે લેવાય. ૨૯
- કોઇને ઘેરથી શ્રાદ્ધને કાળે, માગી લાવેલું જેહ;
 એવું દૂધ ન વાપરતા કદી, વિચક્ષણ જન તેહ. ૩૦
- જે જગતીમાં જંતુ ઘણા છે, જે લૂપી વેળવાળી;
 અગ્નિથી થઇ દગ્ધ જે પૃથ્વી, જે અપ્રિય રાખદાળી. ૩૧
- એવો અવનિ શ્રાદ્ધ વિષે નહિ, આવે ભાઈ કામ;
 વળી જ્યાં ઘણી દુર્ગધી આવે, એવો તજવો જગતીકામ. ૩૨
- અવમાન કુલપુરુષનું કરતા, કે પાડે કુળમાં બેઠ;
 એમ કરી કુળ નારા કરે જે, તજવો શ્રાદ્ધે વેદ. ૩૩
- નગન પાપકર્મીને તજવો, ભજવો નહિ ભણી ભાત;
 તેની નજરે શ્રાદ્ધ ક્રિયાનો, નારા થાય છે ગ્રાત. ૩૪
- એ કારણની ધારણા ધારી, શ્રાદ્ધ ન કરવું જ્યાંહી;
 એવા પુરૂષ જોઇ શકે જહીં, આચરવું નહિ ત્યાંહી. ૩૫

નપુંસક જન અસ્ત્રે કપાયો, કુડકુટને વળી ભૂંડ;	
શ્વાન રાક્ષસી અદિક જાણો, શ્રાદ્ધનું તોડે તુંડ.	૩૬
એવું છે માટે સુત મારા, સાવધ રે'વું શ્રાધ્ધે;	
ભોજન કે તિલના કણ નાખી, રક્ષણ કરવું બાધે.	૩૭
એ બેનું સાવધપાણું રાખ્યે, શ્રાધ્ધનું રક્ષણ થાય;	
નપુંસક ભૂત રાક્ષસીકેરી, દષ્ટિ વ્યર્થ પળાય.	૩૮
શબદદાહથી સૂતક લાખ્યું, એવો જન આવી અડકે;	
મહારોગી કે મલિન માણસ, પતિતથી પિતૃ ભડકે.	૩૯
એવું શ્રાધ્ધ કર્યાથી ઉલટું, પિતૃને થાય દુઃખ;	
વર્જવું દર્શન રજસ્વળાનું, ને કરવું પિતૃને સુખ.	૪૦
મુંડી કે મથપને ભાઈ, ઊભા ન રે'વા દેવા;	
જય નહિ તો જરે કરીને, કાઢી મૂકવા કે'વા.	૪૧
શ્રાદ્ધાન્નમાંહે કેશ કે જંતુ, નવ પડેલાં જોઈએ;	
શ્વાને નજર નાખેલું ન જોઈએ, એવા બીજા કોઈએ.	૪૨
અન્ન અપવિત્ર કે બીભત્સજ, હોવું ન જોઈએ ભાઈ;	
રાત્રીએ રહેલું ન જોઈએ, રે' વંત્યાકે પિતૃ રોઈ.	૪૩
સોમવદ્ધીના રસને જાણો, વળી શ્રાદ્ધે મંગળ સ્નાન;	
વિદ્વાને વર્જવા ભાખ્યું, દેવું તેને માન.	૪૪
શ્રાદ્ધાત્ર જે તૈયાર થયેલું, તેને લાગ્યો વસ્ત્રાદિનો વાય;	
વિદ્વાને વર્જવું તે ભાખ્યું, કરવું તેવું મહાકાય.	૪૫
પરમ શ્રદ્ધાએ નામ ઉચ્ચાર્યો, સ્વપિતૃનાં સાર;	
અન્ન તેમને આપ્યું એ વિધિ, પામ્યા તે જન પાર.	૪૬
એવું શ્રાદ્ધ કર્યું સુતે અહીં, તેના પિતૃ પામે સુખ;	
જે જે અન્નની ઇચ્છા થાયે, કે જે ભક્ષ્યે સુખ.	૪૭

- તે સર્વે પિતૃલોકે ભાઈ, પ્રાપ્ત થાય પ્રમ્નાણુ;
એણું છે માટે સુત મારા, પિતૃધૃત્યજ પૂરવી જાણુ. ૪૮
- વિચક્ષાણુ પુરૂષે યત્ને કરી, શ્રાદ્ધમાં યોગીજન;
જમાડવા આગ્રહ કરી તેને, શુદ્ધ કરી જોજન. ૪૯
- યોગાધાર છે પિતૃઓને, માટે પૂજવા યોગી સદૈવ;
સહસ્ર દિનમાં એક જો યોગી, તો માનો વર દૈવ. ૫૦
- યજમાનને યોગીજન તારે, જમી કરી રી પેર;
યથા જળમાં નૌકા તારે, તેવી યોગીજન કરે મે'ર. ૫૧
- તે સંબંધે છે એક ગાથા, કહી એલને પિતૃદેવ;
તે ગાથા બ્રહ્મવાદીએ ભાખી, અત્ર કહું હું એવ. ૫૨
- એક વાર પિતૃદેવે મળી, કહ્યું એલને એમ;
એક ગાથા કહી સંભળાણું, સુણે તેનું થાય ક્ષેમ. ૫૩
- કહે પિતૃ પવિત્ર નરને, પુત્ર થાયે ક્યારે;
તે વંશને વિસ્તારે વાધે, સર્વ શિરોમણિ ન્યારે. ૫૪
- જે યોગીજનને જોજન આપી, તેનું રહેણું શેષ;
પિંડમદાન તે અત્રનું, કરશે તેહ મહેશ. ૫૫
- વળી પિંડમદાન ગયા વિધે, વા મહાહવિમાંસ;
કાલશાક વા તિલ તાંદુળ-તણેા વર કૃસરાંશ. ૫૬
- એથી અમને એક માસની, થાયે વૃષ્ટિ સાર;
વૈશ્વદેવ સંબંધી કે વળી, જે દેવ તેની હાર. ૫૭
- તે દેવ સોમ સંબંધી જાણેા, વિસ્તાર વિસ્તાર;

૫૦ વર-એજ. ૫૬ મહાહવિમાંસ-મોટા હુત દ્રવ્ય રૂપ જેંડાનું માંસ.
કાળશાક-કાળિંગકું અથવા જે કાળમાં જે ઉપજે તે શાક. કૃસરાંશ-ખીચડું.

પરમ હવિષ્ય માનિયું, જેડાતાણું આમિષ ધાર.	૫૮
જે શૃંગવિહોણે હોય જેડો, તેનું મળે આમિષ;	
તો સૂર્ય ત્યાં મુઝી તૃપ્ત રહિયે, લહું થાય ભવિષ્ય.	૫૯
જે દક્ષિણાયન સૂર્ય હોયે, વળી ત્રયોદશી દિન;	
ચોગ માઘ નક્ષત્રકેરો, સહુ શુભ દિન એ વિણ.	૬૦
તે દિવસે ઘૃત મધુ સાથે, પાયસાન્ન સંયુક્ત;	
શ્રાદ્ધ સારી યથાવિધિએ, કરે અર્પણ પુક્ત.	૬૧
તો પિતૃદેવ અમો સહુ, અતિ પામીએ સંતોષ;	
પિતૃએ કહ્યું એલને એમ, ઠાળી માનસદાપ.	૬૨
હે વત્સ ! મારા એજ કારણ, જે ઇચ્છતો નર શુભ;	
દુષ્કર્મથી વા ચુકિત વાંચે, તેણે તજી સર્વ અશુભ.	૬૩
તેણે પિતૃકેરી ભક્તિ કરીને, અર્પણું શ્રાદ્ધાન્ન;	
કરી પૂજન તેનું પૂરું, દેવું દિનને માન.	૬૪
તૃપ્ત કરિયા શ્રાદ્ધથી જે, પિતૃ કરતા મુયં;	
તે સર્વ સંભળાવું તને, મુણ્ય એક ચિત્તે હુયં.	૬૫
વસુ ઇંદ્ર આદિત્ય ને વળી, નક્ષત્ર ગ્રહને બાણ;	
મસન્ન કરતા તારિકાને, પુત્ર કાજ મમાણ.	૬૬
તૃપ્ત શ્રાદ્ધથી જેહ પિતૃ, હુઆ હોયે સાર;	
આયુષ્ય પ્રુદ્ધિ દ્રવ્ય દે તે, વિદ્યા સ્વર્ગ ને ઉરધાર.	૬૭
જે મોક્ષ મોઘો મુનિ ભાળે, તે પિતર દે સાક્ષાત;	
મુખ્ય શાંતિ સર્વ આપે, વળી રાજ્ય રૂપ વિખ્યાત.	૬૮
હે વત્સ ! મારા એ વિધિએ, જે શ્રાદ્ધ કહ્યું સર્વત્ર;	

હવાં કામ્ય શ્રાદ્ધની તિથિ ભાખું, ચિત્ત રાખ્ય તું અત્ર.	૬૯
ધતિશ્રી માર્કંડેય પુરાણે, શ્રાદ્ધક્રદ્ધો નામ;	
દ્વાત્રિંશોધ્યાય પૂરણ હવો, કૃપા કીધી રામ.	૭૦
પુરાણી જે પુરાણી કરવા, કર્યો જવ મહાયત્ન;	
તવ પુરાણી પ્રેમાનંદ થાતો, નહીં સોંધો રત્ન.	૭૧

વલણ.

રત્ન કંઈ સોંધો નહિ રતિ, સુણો પુરાણી સાર રે;	
પુરાણીનું પુરાણ લખું જવ, તરૂં ભવ તવ પાર રે.	૭૨

કકલુ' ટ્ઠ મુ'.

રાગ સામેરી.

મદાલસા કે' સુત મારા, સાંભળ્ય સાચી વાત રે;	
કામ્ય શ્રાદ્ધની તિથિયો ભાખું, પુરાણમાં પ્રખ્યાત રે.	૧
પ્રતિપદાએ શ્રાદ્ધકર્યાથી, દ્રવ્યની પ્રાપ્તિ થાય રે;	
બીજે શ્રાદ્ધતાણું બીજ વાલ્યે, કુળવૃદ્ધિ કે'વાય રે.	૨
તૃતીયા કેરૂં શ્રાદ્ધનું તેડું, પિતૃઓને જો જાય રે;	
અર્થની પ્રાપ્તિ તેની અતિશે, થાયે મન મકલાય રે.	૩
ચોથનું શ્રાદ્ધ શત્રુને હંતા, પંચમીએ લક્ષ્મી મેળ રે;	
ષષ્ઠિશ્રાદ્ધથી પ્રજ્ય પ્રરૂપ થઈ, ભવનો નીસરે બેળ રે.	૪
સપ્તમીકેરૂં શ્રાદ્ધ જે સારે, તે થાય નાયક નૌતમ રે;	

૬૯ કામ્યશ્રાદ્ધ—અમુક મતેરથ ફળવાની ઇચ્છાથી કરેલું શ્રાદ્ધ.

૭૦ દ્વાત્રિંશ-બત્રીશ. ૭૧ નહિ ઇન્-નદિ તો રત્ન સરખો પ્રેમાનંદ સોંધો નથી કે ને પુરાણી થાય ! (રત્નેશ્વરને ઉદ્દેશીને આ વચન છે). ૨ પ્રતિપદા—પડવો.

સેવા ઘણા જાણુ તેની સાથે, કહી ઉત્તમ અનુત્તમ રે.	૫
અષ્ટમી શ્રાધ્ધ કરતાં વૃદ્ધિ, પામે ઉત્તમ પેર રે;	
નવમી શ્રાધ્ધે નૌતમ નારી, આવે ચાલી ઘેર રે.	૬
દશમીકેરું શ્રાધ્ધ સારતાં, થાય મનોરથ પૂર્ણ રે;	
એકાદશીનું શ્રાધ્ધ કરે સહુ, અઘના ઓઘ થાય ચૂર્ણ રે.	૭
વળી વગર શીખ્યે વેદને જાણે, થાય પૂરો વેદાંતી રે;	
દ્વાદશીએ પિતૃને પૂજે, તેને મળે સુખ શાંતિ રે.	૮
ત્રયશક્તી તે જગતમાં થાય, લાભની ટળે પ્રાંતિ રે;	
ત્રયોદશીએ શ્રાધ્ધ સારતાં, કનકશી મળે કાંતિ રે.	૯
પ્રજા પ્રજા ને પરુ વૃદ્ધિ, શુદ્ધ સ્વતંત્ર થાય રે;	
પુષ્ટિકારી અંગ બને વર, દીર્ઘાયુષી કે'વાય રે.	૧૦
અવનિર્મા ઐશ્વર્ય જેટલાં, મળે તેટલાં તેને રે;	
સંદેહ કાંઈ ન એમાં બાળક, પિતૃત્રુચા જ્ઞેને રે.	૧૧
જે ઉગતી જવાનીમાં છોડી, ચાલ્યા યમને ધામ રે;	
અજ્ઞને લાગ્યે મૃત્યુ પામ્યા તે, કહું તને ઉદ્ધામ રે.	૧૨
તેવા મૃતક રીઝવા માટે, શક્યતુસારે અત્ર રે;	
યથા શ્રાધ્ધસંપત્તિ પ્રમાણે, રાખી મોટું મન રે.	૧૩
અતુર્દશીને દિને તેનનું, શ્રાધ્ધ સારવું ભાઈ રે;	
મૃતક માને તે જનકેરી, સાચે સાચી સગાઈ રે.	૧૪
શુદ્ધ નર યત્ને કરી જો કદી, કરે અમાંસે શ્રાધ્ધ રે;	
મનવાંચિત તે સર્વે પામે, બૂડે બાધા બાધ રે.	૧૫
સંચરે તે સ્વર્ગ માંહે, રહે અનંતકાળ રે;	

૧૦ પ્રજા—જુદ્ધિ. ૧૩ શક્યતુસારે—શક્તિ પ્રમાણે (આપતું).

૧૫ બૂડે ઈન્—બાધ કે અબાધ સર્વે બૂડે—નાશ પામે અરુદા, બાધા (સધગા) બાધ બૂડે.

- કૃતિકા નક્ષત્ર માંહે, શ્રાદ્ધ કરતા તત્કાળ રે. ૧૬
- સ્વર્ગ વિષે સંચરે તે જાણે, પામી ભવનો પાર રે;
- પુત્રેચ્છા જે નરને તેણે, શ્રાદ્ધ કરવું રોહિણી સાર રે. ૧૭
- મૃગશર નક્ષત્રમાં શ્રાદ્ધ સાર્યે, થાય તેજસ્વી બળવાન રે;
- આર્દ્રામાં શ્રાદ્ધ કરે તે, થાય ચૂરો ગુણવાન રે. ૧૮
- પુનર્વસુમાં શ્રાદ્ધ કર્યેથી, પામે ખેત બગીચ રે;
- પુષ્યમાં પિતૃ સંતોષ્યે, પામે પુષ્ટિ થઈ ધીર રે. ૧૯
- આશ્લેષામાં પિતૃકાર્યથી, પામે ઉત્તમ પુત્ર રે;
- મઘામાં પિતરને પોષ્યે, શ્રેષ્ઠ મળે ઘરમુત્ર રે. ૨૦
- પૂર્વાશ્વિનિમાં તેમ કરતાં, ભાગ્યસિદ્ધિ થાય રે;
- ચોગ ઉત્તરાશ્વિનિ સાધ્યે, નર દાનશીલ કે'વાય રે. ૨૧
- હસ્ત નક્ષત્રમાં શ્રાદ્ધ સાર્યે, પામે શ્રેષ્ઠતા પૂરી રે;
- ચિત્રામાં ચિત્ત રાખી કરે તો, સંતતિ રે' ન અધૂરી રે. ૨૨
- સ્વાતિ નક્ષત્રમાં શ્રાદ્ધ કરે તે, પામે વ્યાપાર સારો રે;
- વિશાખામાં શ્રાદ્ધ કરતાં, પુત્ર કે' પિતા મારો રે. ૨૩
- અનુરાધામાં પિતૃઆરાધન, કરે જે નૃપ જાણુ રે;
- ચક્રવર્તી થઈ ચોદિશ મા'લે, પૃથ્વીપતિ પ્રમાણુ રે. ૨૪
- અધિકારની ઇચ્છા જેને, તેણે જ્યેષ્ઠામાં કરવું શ્રાદ્ધ રે;
- મૂળમાં શ્રાદ્ધ કરતાં ના'વે, આરોગ્યતામાં બાંધ રે. ૨૫
- પૂર્વાષાઢામાં પૂર્ણ મેમે, શ્રાદ્ધ સારે જોડ રે;
- યશની માપ્તિ થાય તેને, હે વત્સ નિઃસંદેહ રે. ૨૬
- પિતૃ વૃષ્ટ કરે જે કોઇ, ઉત્તરાષાઢા માંય રે;
- શોક રહિત તે થાયે જાણે, સાંધ અશોકની બાંધ રે. ૨૭

- શ્રવણમાં શ્રાદ્ધ જ સારું, તે પામે ઉત્તમ લોક રે;
 ધનિષ્ઠામાં શ્રાદ્ધ કર્યાથી, પામે ધનના થોક રે. ૨૯
- અભિજિતમાં અભીષિત મનનું, પામે શ્રાદ્ધને કરતાં રે;
 વેદ વિદ્યાનો જાણુ થાય તે, સકળ કષ્ટને હરતાં રે. ૨૯
- શતલિષામાં પિતૃકાર્યથી, પામે વૈદ્યવિદ્યાય રે;
 પૂર્વાભાદ્રપદે પિતૃ પૂજ્યે, અજાદિ સંપત્તિ થાય રે. ૩૦
- શ્રાદ્ધ કરે ઉત્તરાભાદ્રપદમાં, તે પામે જોધન રે;
 રેવતીમાં શ્રાદ્ધે રતિ રેતાં, પામે કનક પાવન રે. ૩૧
- અશ્વિનીમાં શ્રાદ્ધ કરે તે, અશ્વિનીજ પામે રે;
 ભરણીમાં શ્રાદ્ધભરણી કરતાં, મૃત્યુની ધીક વામે રે. ૩૨
- એવું પુણ્ય તિથિ નક્ષત્રે, શ્રાદ્ધ સારતાં મળતું રે;
 શ્રાદ્ધ કામ્ય નરે કરવું તેણે, ભવિષ્ય આવી ભળતું રે. ૩૩
- આમાંનું કંઈ ન કરે પુરાણી, તેણે ઘર ઘર અદ્વિજાય રે;
 જ્યારે શેર કોદરે ભાગવત વાંચે, યજ્ઞમાનના ગુણ ગાય રે. ૩૪
- જો યજ્ઞમાનને શ્રાદ્ધ કરવું હોય, તો શ્રાદ્ધી થઈ બેસે રે;
 વિમ્બ જનનો દેવ કરતાં, વાહવા મનમાં પેસે રે. ૩૫
- પણ ઉત્કર્ષ થયો કેઈ પેરે, પ્રેમાનંદનો પૂરો રે;
 નૃસિંહપિતાનું શ્રાદ્ધ સારિયું, રાખ્યો ન વિધિ અધૂરો રે. ૩૬
- તેહ મકારે પુરાણીકેઈ, જીવતાં સારું શ્રાદ્ધ રે;
 એ પુણ્યે કવિ કેવાઈ કો દિન, ટળે ઉપાધ ન બાધ રે. ૩૭

વસણ.

બાધ ટળે થઈ સાધ સૂરો, શ્રાદ્ધ પુરાણીનું ક્યે રે;

છે વિમ્બ પ્રેમાનંદ નામ મિથ્યા, અમિથ્યા થાય આવું ક્યે રે. ૩૮

૨૯ અભીષિત—મચ્છિત. ૩૦ અજાદિ—અકરાં વગેરે પશુની.

૩૨ અશ્વિનીજ—ધોડા.

કડવું ૮૯ મું.

રાગ ધનાશ્રી.

કહે મદલસા. મહારાની છ,
 મુત વાત કહું સહુ છાની છ;
 પેર લેજે તું પિછાની છ,
 તછ અંગયકી ગુમાની. મારા વા'લા છ. ૧
 ઘરબારીએ ગમે તે પેર છ,
 હવે મુરની મેળવવી મે'ર છ;
 કવે પિતૃ તેડવા ઘેર છ,
 વાળની અન્ને અતિથિ સેર. મારા વા'લા છ. ૨
 તેણે પોપ્યવર્ગ ન વીસરવો છ,
 ગૃહમેધીએ ધર્મ આચરવો છ;
 સદાચારી સાધુનો કર ધરવો છ,
 પોપ્ય વર્ગ પસે નવ કરવો. મારા વા'લા છ. ૩
 હાલો બરડો જૂતનો ભરવો છ,
 પશુ પંખીનો ભાર હરવો છ;
 જાંતુ યાચક ગણુવો ગરવો છ,
 જો ભવાબ્ધિ ધારે તરવો. મારા વા'લા છ. ૪
 નિત્ય નૈમિત્તિક ક્રિયાય છ,
 ન કરતા પાપને ખાય છ;
 અલર્ક કહે સુણ્ય હે માય છ,

૧ ગુમાની—ધુમરાઇ. ૨ હવે—હૃતદ્રવ્ય (હોમવા) વડે. સેર—પ્ર-
 વાહ. અતિથિ રૂપી પ્રવાહ. ૪ હાલો ઇન્—અર્થાત્ જૂત (પ્રાણીઓ) નું પોપણ
 કરવું.

તું ત્રણ કર્મના ગુણ ગાય. મારાં વા'લાં છ. ૫
 નિત્ય ને વળી નૈમિત્તિક છ,
 વળતી ત્રીજું નિત્યનૈમિત્તિક છ;
 એ નર સંબંધી કરચ ઠીક છ, -
 પણ મને લાગે દુરાચારે ખીક. મારાં વા'લાં છ. ૬
 માટે સદાચાર સંભળાવે છ,
 તેા જનની અતિશે ભાવે છ;
 મારાં કદ સર્વ તબવે છ,
 ધન્ય માતા મોટાં કા'વે. મારાં વા'લાં છ. ૭
 કહે મદાલતા મુણ્ય ભાઈ છ,
 સદાચાર કહું સુખદાઈ છ;
 ઘરનારોએ સાચી સગાઈ છ,
 રાખી આચાર રક્ષણે જવું ધાઈ. મારા વા'લા છ. ૮
 જેહ આચાર પિહોણા નર છ,
 તે ન સુખી થાય કે વર છ;
 આ લોકે પામે ન ઘર છ,
 પર લોકથી રહે પર. મારા વા'લા છ. ૯
 સદાચારને જે ત્યાગે છ,
 તેના યજ્ઞ કર્યા સહુ ભાગે છ;
 તપ દાન તે દામણાં લાગે છ,
 ન પૈભવ તે પર અનુરાગે. મારા વા'લા છ. ૧૦
 કુકર્મીની આયુષ્યદોરી છ,
 જાણે છત પિનાની છોરી છ;
 નવ નવે તેની શિરજોરી છ,

સગી થાય ન સ્વયની જોરી. મારા વા'લા છ. ૧૧
 છે એવું માટે સદાચાર છ,
 પાળવો કરી વિચાર છ;
 સદાચારથી દુરાચાર છ,
 થાય સાંત ને સંહાર. મારા વા'લા છ. ૧૨
 હવાં કહું સદાચારલક્ષણ છ,
 ચિત્ત વ્યગ્ર કરીશ ન અધક્ષણ છ;
 એ રીતે વર્તતાં થાશે રક્ષણ છ,
 નીકર કરશે દુરાચાર ભક્ષણ. મારા વા'લા છ. ૧૩
 મૃદુસ્થ પુરુષે ધર્મોર્થ કામ છ,
 તે ત્રિવર્ગનું પામવું ધામ છ;
 યત્નશીલ થવું તે કામ છ,
 શુભ સિદ્ધિનો એ વિશ્રામ. મારા વા'લા છ. ૧૪
 છે આ લોકની સિદ્ધિ એહ છ,
 વળી પરલોકની તેહ છ;
 આત્મજા નરે નેહ છ,
 ઉપાર્જ્યું હોય નિઃસંદેહ. મારા વા'લા છ. ૧૫
 તે દ્રવ્યમાંથી ચતુર્થ અંશ છ,
 પરલોક કરવો મશાંસ છ;
 તેણે થાય ધન્ય તેના વંશ છ,

૧૧ કુકર્મની છ—જેમ છત વિનાની છોડીની સિરજોરી નમતી નથી તેમ કુકર્મની આયુષ્યદોરી પણ નમતી નથી—તૂટી જાય છે. ૧૪ ત્રિવર્ગ—ધર્મ, અર્થ અને કામ.

એ સંચયે થાય સૂર્યાવતંસ. મારા વા'લા છ. ૧૬
 હપાર્જેલા ઘનનો અર્ધ ભાગ છ,
 નિત્ય નૈમિત્તિકમાં કરવો ત્યાગ છ;
 વળી કરવું પોષણ હે મહાભાગ છ,
 ચતુર્થાંશ મૂળ ભાગે ધરવો રાગ. મારા વા'લા છ. ૧૭
 તેની વૃદ્ધિ કરતાં જવી છ,
 અન્ય રીતિ ન રાખવી નવી છ;
 જેની વૃત્તિ એવી હવી છ,
 તેના ગુણગણ ગાયે કવિ. મારા વા'લા છ. ૧૮
 પાપ નાશ થવાને કરવો ધર્મ છ,
 એક કૃણદા છે કામ્યકર્મ છ;
 બીજો પરલોકે છે પર્મ છ,
 મળે સુખશાંતિ ને શર્મ. મારા વા'લા છ. ૧૯
 ધર્માદિ ત્રિવર્ગનો અવિરોધી છ,
 કહું કામ એ પ્રકારનો શોધી છ;
 પ્રત્યવાયભયથી રાખવો રોધી છ,
 બીજો. ધર્માદિકનો અવિરોધી. મારા વા'લા. છ. ૨૦
 એ સર્વ-ધર્માદિકનું ધ્યાન છ,

૧૬ એ ઈ૦—એ(દ્રવ્યનો ચતુર્થાંશ જે પરલોકસિદ્ધિને માટે વાપ-
 ર્યો હોય તે)નો સંચય કરવાથી (અર્થાત્ તેણે કરીને ધર્મોનો સંચય
 કરવાથી) તે સૂર્યાવતંસ (સૂર્ય લોકમાં અલકાર રથ) થાયછે.

૨૦ અવિરોધી—અતુકુળ. પ્રત્યવાયભયથી ઇ૦—ઋતુ ગમન
 ન કરવાથી પ્રત્યવાય લાગેછે જાડે કામ સેવના કરવી, તે અને બીજો જે કામ
 સેવવાથી ધર્મ તથા અર્થને હાનિ ન પોહોયે તે કામ. એ એ ધર્માદિકના
 અવિરોધી છે.

'જે ધર્મીયે અનુરાગે જ,
 તે કૂડું સર્વ ત્યાગે. મારા વા'લા જ. ૨૬
 એવું ચિંતવન કરી ભાઈ જ.
 પછે કરવી રનાન સબાઈ જ;
 દવ પાસે બેસવું નાહી જ,
 પૂર્વાભિમુખે સુણ્ય રાઈ. મારા વા'લા જ. ૨૭
 કરવી માનસાદિ ઈંદ્રિય વશ જ,
 કરવું આચમન ધસમસ જ;
 ઇમ વશ થાએ ઈંદ્રિય દરા જ,
 પછે સંધ્યાવંદન કરવું મસ. મારા વા'લા જ. ૨૮
 પ્રાતસંધ્યા કરવી ક્યારે જ,
 દખાતાં હોય નક્ષત્ર ન્યારે જ;
 મધ્યાન્હસંધ્યા સૂર્યોદય ત્યારે જ,
 જોઈ નક્ષત્ર સાયંસંધ્યા ધારે. મારા વા'લા જ. ૨૯
 મહાઆપત્કાળ આવ્યા વિના જ,
 કાઠી ખોટા ખરા કીના જ;
 તને સંધ્યા પરઆધીના જ,
 નવ તેનાથી કો હીના. મારા વા'લા જ. ૩૦
 હે સુત ! અસત્ લવારો જ,
 વેણુ અસત્ને વળી વારો જ;
 કઠોર વાણીને નિવારો જ,
 ખોટાં સાસ્ર ન ઉરમાં ધારો. મારા વા'લા જ. ૩૧
 ખોટો વાદ ન કરવો બ્રાત જ,
 ન કરવી અસજ્જનનશુ વાત જ;

'૨૬ હવે સદાચાર કહેવાનો આરંભ કરે છે: નિત્યે ઇં—સ્પષ્ટ છે.
 પ્રાહ્નમુહૂર્તે—પાછલી ચાર ધડી રાત હોય ત્યારે, ૩૦ કીના—નિમિત્ત.

કરવી એટલાં વાનાંની ઘાત જી,
 જો થાણું હોય મળ્યાત. મારા વા'લા જી. ૩૨
 થઈ જીતેંદ્રિય તારે જી,
 કરવો હોમ સાયંમાતરૂ ભારે જી;
 થાય ઉદય સૂર્ય ત્યારે જી,
 અસ્ત થતો ન જોવો જ્યારે. મારા વા'લા જી. ૩૩
 નિત્ય સમારવા કેરા જી,
 જોવો અરીસે સ્વયં વેશ જી;
 કરણું દંતધાવન ઉગે દિનેશ જી,
 ખૂબવા તર્પણ કરી દેવેશ. મારા વા'લા જી. ૩૪
 એ સર્વ દિવસને પૂર્વભાગે જી,
 કરવા આવણું અનુસાગે જી;
 હવાં મતિશાલી શું ત્યાગે જી,
 તે કહી સંભળાણું આગે. મારા વા'લા જી. ૩૫
 ગ્રામ ગૃહ કે તીર્થની માંય જી,
 કે ક્ષેત્ર મારગ હોય જ્યાંય જી;
 જોઈ એડણું ખેતર ત્યાંય જી,
 ગાયની કોડચાદિક ક્યાંય. મારા વા'લા જી. ૩૬
 ન કરવી દીર્ઘ કે લઘુસંકા જી,
 કરે તેના દિન બાહ્ય વંકા જી;
 આ વિધે ન ધરવી સંકા જી,
 કરે આશંકા થાય રંકા. મારા વા'લા જી. ૩૭
 ન જોવી પરસ્ત્રી નગ્ન જી,

૩૪ દંતધાવન—દાતણ. ઊગે મન્—દિનેશ (સૂર્ય) ઉગે ત્યારે
 —અર્થાત્ પ્રાતઃકાળમાં.

સ્વમળ ન જોવો ભગ્ન છ;

થઇ રજસ્વળાશુ મગ્ન છ,

નવ વાણીનું કરવું. લગ્ન.

મારા વા'લા છ. ૩૮

તેના સાચું ન જોવું સાર છ,

દીર્ઘશંકા ન પાણી મોઝારે છ;

ન કરવી લઘુશંકા અવિધાર છ,

તેવો મૈથુનનો નિરધાર.

મારા વા'લા છ. ૩૯

માર્ગમાં કે પૃથ્વી ઉપર છ,

વિદ્યા મત્ર પડ્યું હોય ખર છ;

હોય વાળ કે રક્ષા પર છ,

ભગ્ન મૃતિકાભાજન થર.

મારા વા'લા છ. ૪૦

વળી શાલીના કુશકા સહી છ,

પડ્યો હોય અગ્નિ જહીં છ;

અસ્થિ પત્ર પડ્યાં હોય તહીં છ,

દારડી કે વસ્ત્રાદિ કંઈ.

મારા વા'લા છ. ૪૧

એવા જોઇ પદાર્થ પડેલાં છ,

નવ ડાહ્યા નર અડેલા છ;

રહે મૂર્ખ એ માંહી મઢેલા છ,

જેહુ ભવોભવ સડેલા.

મારા વા'લા છ. ૪૨

ઘરખારીએ પૂછ દેવ છ,

કરી પિત્ર ભૂતાદિનો અવેવ છ;

તેણે યથા શકિત એવ છ,

કરવી સર્વે જાણની સેવ. મારા વા'લા છ. ૪૩

ત્યાર પૂઠે જમણું જાતે છ,

ન ખેસણું પૂર્વોત્તરાભણી રાતે છ;

કહે કેટલા રાતે પ્રભાતે છ,

ખીજે દેવ જમતાં એ વાતે. મારા વા'લા છ. ૪૪

જમતાં પે'લાં કરણું આચમન છ,

અતિ પવિત્ર કરણું મન છ;

મૌન ધરણું કરતાં જોજન છ,

એમ આચરણું અનુદિન. મારા વા'લા છ. ૪૫

જમતાં ઘૂંટણ વચ્ચે ખે હાથ છ,

રાખી જમણું હે ગ્રાત છ;

ચિત્ત રાખણું જમ્યાની સાથ છ,

ધ્યાન ધરણું ત્રિભુવનનાથ. મારા વા'લા છ. ૪૬

થયો શ્વાનાદિનો સ્પર્શ છ,

કે વિપ્રાદિ થયું હોય દર્શ છ;

કેવળ સ્વાદને ઉત્કર્ષ છ,

અન્ન નિંદી ન પાગવો હર્ષ. મારા વા'લા છ. ૪૭

કહ્યાં એટલાં કારણ વર્ણ છ,

ધાન્યદોષ ન કે'વો ગર્હ છ;

ઉપણું અન્ન દેણું અપર્ણ છ,

કરવી ન મત્યસજવણું મર્હ. મારા વા'લા છ. ૪૮

૪૩. અર્થે—અર્થે—વ્યવસ્થા. ૪૭ કેવળ ઈ—શ્વાનાદિનો સ્પર્શ
કે વિપ્રાદિનો સંસર્ગ, એવાં કારણ વિના કેવળ સ્વાદને માટે અન્નને
નિંદણું નહિ. ૪૮ અપર્ણ દેણું—તમણું (?).

ઊંભાં રહી કે હીંકતાં મુત જ,
 લઘુશંકાનું કંરવું ન તૂત જ;
 એમ દીર્ઘશંકાનું જૂત જ,
 જેને વળગ્યું તેહ અપૂત. મારા વા'લા જ. ૪૯
 માર્ગે ચાલતાં નવ ખાણું જ,
 કે પાણી પણ નવ પીણું જ;
 ઉચ્છિન્ન અંગે કાંઈ ન જાણું જ,
 કે ભણવા માટે ન ધાણું. મારા વા'લા જ. ૫૦
 એવે અઠ અંગે ભાઈ જ,
 સ્પર્શણું નહિ દિજ ગાઈ જ;
 વનિહ ને સ્વમસ્તક સાઈ જ,
 કદા રે'ણું નહિ મકલાઈ. મારા વા'લા જ. ૫૧
 વળી તેવે અંગે કદી જ,
 સવિતા ચંદ્ર ન જોવી નદી જ;
 નિહાળવાં ન નક્ષત્ર દિરદી જ,
 કાંઈએ મહામદ્માંહે મદી. મારા વા'લા જ. ૫૨
 હોય ભાગ્યું તૂટ્યું આસન જ,
 વા કરવાનું સયન જ;
 તજણું પાનપાત્ર અનુદિન જ,
 એમ કહે વેદ પ્રાવન. મારા વા'લા જ. ૫૩
 આવે ગુરુ જો સ્વયં ગેહ જ,

૫૧ વનિહ ઇ—અંગ એ'કું છતાં અગ્નિ તથા પોતાનું માથું, એ
 એનો પણ સ્પર્શ ન કરવો. ૫૨ દિરદી ઇ—દિરદી (હાથી) નાં જેવા મ-
 હામદ્માંહે મદીને.

ધન્ય ભાગ્ય માનવું તેહ જ;
 સમર્પવી ગુરુને દેહ જ,
 ઊઠી સામાં જાવું નિઃસંદેહ. મારા વા'લા જ. ૫૪
 કરવો એ મકારે સત્કાર જ,
 નથી રીઝે ગુરુ દાતાર જ;
 કરવો પ્રથમ નમસ્કાર જ,
 કરવો મધુરો ઉચ્ચાર. મારા વા'લા જ. ૫૫
 જ્યારે જાય પાછા ઘેર જ,
 કરવી ઊઠી વળાવવાની પેર જ;
 માગવી તેમની મે'ર જ,
 નવ જણાવવું કાંઈ વેર. મારા વા'લા જ. ૫૬
 એક વસ્ત્ર પે'રી નવ ખાવું જ,
 કે નવસ્ત્રાં નવ ના'વું જ;
 દેવ મંદિરમાં નવ જાવું જ,
 એક વસ્ત્રે ન કરવું આવું. મારા વા'લા જ. ૫૭
 મતિમાને અગ્નિમાં મૂત્ર જ,
 કરવું નહિ હે પુત્ર જ;
 નગ્ન સંપૂર્ણ નહિ કુત્ર જ;
 ભલે હોંય પોતાનું ઘરસૂત્ર. મારા વા'લા જ. ૫૮
 વલ્લરવું ન બે હસ્તે શિર જ,
 કારણ વિના સાંભળ્ય ધીર જ;
 નરે શિર પલાળવું નહિ વીર જ,
 તેમ નામવું ન ઉલ્લુ નીર. મારા વા'લા જ. ૫૯

૫૮ કુત્ર—કેાઈ જગ્યાએ પણ. ૫૯ કારણ વિના—(નરે શિર પ-
 લાવવું નહિ, એ વાક્ય સાથે અન્યથા).

શિર પલાળી ના'યા પછે જ,
 તેલ ચોળવાં નવ લહે જ;
 તેના સ્પર્શમાં જે નવ ગહે જ,
 તે જમ કિંકરથી બચે. • મારા વા'લા જ. ૬૦
 માન્યા અનાધ્યાય જેમે જ,
 વેદાધ્યયન ન કરવું તેમે જ;
 વિપ્ર રવિ વન્હિમાં આવી વે'મે જ,
 ન લધુ શંકા કરવી કેમે. • મારા વા'લા જ. ૬૧
 દીર્ઘ લધુ શંકા વાસરે જ,
 ઉત્તરાભિમુખે જે કરે જ;
 દક્ષિણાભિમુખે ચિત્ત ધરે જ,
 તે આ ભવાબ્ધિ તરે. • મારા વા'લા જ. ૬૨
 કદા સંકષ્ટ આવી પડિયું જ,
 તેમાં ધર્મનું કાંઈ ન અડિયું જ;
 ગમે તેમ થાય ઉધડિયું જ,
 જે કર્મ નિત્યનું જડિયું. • મારા વા'લા જ. ૬૩
 હોયે ગુરુનું કુર્મ જ,
 સિબે ન મુખ્ય બોલ્યાનો ધર્મ જ;
 થયા હોય ક્રોધી ગુરુ પર્મ જ,
 વિજ્ઞપ્તિએ કરવું શર્મ. • મારા વા'લા જ. ૬૪

૬૦ લહે (લહે)—અર્થાત્ તેલ ચોળવાનું લક્ષ કરે (નહિ).
 તેના—(તેલના). ૬૧ વિપ્ર રવિ વન્હિમાં— વિપ્ર, રવિ અને અગ્નિ સામે.
 ૬૨ વાસરે—દિવસે. દક્ષિણાભિમુખે— (રાત્રીએ).

૨૪ વિજ્ઞપ્તિએ ધર્મ—તેમની પ્રાર્થના કરીને તેમને શર્મ (સુખ-
 શાંતિ) કરવું.

નિંદા કરે તેમની કોઈ જ,
 તે જાતે ન રે'વું જોઈ જ;
 ભલે રે' સગાં તેનાં રોઈ જ,
 શક્તિ હોય તો'નાખવો ધોઈ. મારા વા'લા જ. ૬૫
 માર્ગે જાતાં બ્રાહ્મણ રાજા જ,
 સુધી કષ્ટી માટે શી માઝા જ;
 ગર્ભવતી સારા સાજા જ,
 ભારવાળા તનના તાજા. મારા વા'લા જ. ૬૬
 નાનો મૂજો આંધળો જન જ,
 મુઝ્ય બધિર રાત્ર સન જ;
 મદિરામત ને અપાવન જ,
 બ્યભિચારિણી નાનો તન. મારા વા'લા જ. ૬૭
 ઇત્યાદિ અને પતિત જ,
 આવે સામા તેની રીત જ;
 માર્ગે આપવો ખચીત જ,
 એવી ન્યાયશાસ્ત્રે નીત. મારા વા'લા જ. ૬૮
 દેવ મંદિર કે મુર આલય જ,
 દુમ કે ચતુષ્પથ ઉદય જ;
 મહાવિદ્વાન જાણે નય જ,
 ગુરુ કે હોયે વૃદ્ધવય. મારા વા'લા જ. ૬૯
 મુરદિ મારગ જાય જ,

૬૬ સુધી-સારી બુદ્ધિવાળો. કષ્ટી-કુઝીઆરો. શી માઝા જ—
 તેમને માટે શી મર્યાદા છે (તે કુ કુ' હું). ૬૭ સન-સન્નુખ (?)
 ૬૯ ચતુષ્પથ-ચાર રસ્તાનું ચક્ર.

તેમને જમણી ગમ તજાય છે;
 એમ સમજાણે જવાય છે,
 નીકર પાપી થવાય. મારા વા'લા છે. ૭૦
 કોનાં ઉપાન કે દુકલ છે,
 માળા મહિ પરોવ્યાં ફૂલ છે;
 ઇત્યાદિ જો અણુમૂલ છે,
 બીજો ચેરે તો પરલોકે રૂલ:—મારા વા'લા છે. ૭૧
 વાગે નિશ્ચે જાણે ખચીત છે,
 તજવું બીજે ધર્યું ઉપવીત છે;
 છે એવી અલંકારની રીત છે,
 મૃતિકા પાત્રકેરી નીત. મારા વા'લા છે. ૭૨
 બીજે કયેા જ્યાં ઉપભોગ છે,
 કે નવ એ વાપરવા જોગ છે;
 હવાં થાય ન તેને રોગ છે,
 કાર્ય પ્રશંસા સાધે યોગ. મારા વા'લા છે. ૭૩
 ચતુર્દશી અઘમી જાણુ છે,
 પંચદશી કરી પ્રમાણુ છે;
 એ વિણુ પર્વના દિન આણુ છે,
 જેના વેદ પ્રસાણુ વખાણુ. મારા વા'લા છે. ૭૪
 તે દિને અંજે ન ચોળવું તેલ છે,
 કામિની કેલિનો કરવો ન ખેલ છે;

૭૦ તેમને ઈ—તેમને જમણી જાણુ રાખીને ચાલવું. ૭૩ હવાં
 ઈ—પ્રશંસા કરવા યોગ્ય કાર્યનો યોગ જે સાધે છે તેને રોગ થનો
 નથી—અર્થાત્ તે દીર્ઘાયુષી થાય છે. ૭૪ આણુ—અન્ય—ખીજ.

પગ ઉપર પગનો મેળ છે,
 જ્યાં પગનો કરવો ન બેળ. મારા વા'લા છે. ૭૫
 બેસવું નવ પગ પસારી છે,
 પગ આંટી ને કે'અકારી છે;
 ડાહ્યા દાખ કહે લલકારી છે,
 પૂર્ણ ચક્રને પલકારી. મારા વા'લા છે. ૭૬
 મર્મ વેધક વેણને તજવું છે,
 પિશુનપણું ના ભજવું છે;
 નવ દંભાભિમાન યજવું છે,
 દોળમાંહે કટુ વેણ તજવું. મારા વા'લા છે. ૭૭
 મૂર્ખ ઉન્મત વ્યસની કૂપ છે,
 છળકાર ન્યૂનાધિક કૂપ છે;
 હોયે ડાહ્યા જો કે બૂપ છે,
 તોયે હાસ્યને નાખવું કૂપ. મારા વા'લા છે. ૭૮
 પુત્ર અથવા છાત્રને કાજે છે,
 ન દંડ લેવો અન્યનો ગુરુરાજે છે;
 તે લઈ શિક્ષાને સાજે છે,
 આવતાં ગુરુ ન રાજે. મારા વા'લા છે. ૭૯
 વિચક્ષણજને આસન છે,
 પગે દાખવું ન પાવન છે;
 સંયાવ ક્ષીમા કો દિન છે,
 સ્વાર્થે માંસનું કરવું ન ખન. મારા વા'લા છે. ૮૦

૭૫ પગ ઉપર ૪૦—પગ ઉપર પગ ચઢાવીને કે જ્યાં ઉપર પગ મૂ-
 કીને બેસવું નહિ. ૭૭ પિશુનપણું—ચાડિયાપણું. ૭૯ દંડ—લાકડી. ૮૦
 સંયાવ—સંજોરી.

પૂજી અતિથિ સાંજ સવાર છ,
 નરે બોજીન કરવું નિરધાર છ;
 દંતધાવનનો કહું પાર છ,
 પૂજોતરાભિમુખે સાર. મારા વા'લા છ. ૮૧
 બીજી ગમ ન બેસી કરવું છ,
 એવું દંતધાવનનું હર ધરવું છ;
 બોલવું નવ જોણે તરવું છ,
 શાસનિષિદ્ધ દાતણ પરહરવું. મારા વા'લા છ. ૮૨
 ઉત્તર કે પશ્ચિમ દિશા છ,
 નોંધ ન સૂઝું કરી શીશા છ;
 સૂઝું દક્ષિણ પૂર્વે વશા વીશા છ,
 એથી ન કો સુરને રીસ. મારા વા'લા છ. ૮૩
 ના'વું ન દુર્ગંધીવાળે પાણી છ,
 નવ ના'વું રાતે જાણી છ;
 ચોગ ગ્રહણનો પિછાણી છ,
 ના'વું રાત્રે આરત આણી. મારા વા'લા છ. ૮૪
 તે સ્નાન કર્યા પૂઠે છ,
 વચ્ચે વપુ લો'તાં દેવ રૂઠે છ;
 કેશ ખંખેરતાં નવ રૂઠે છ,
 છા'વે કરે કે કોધી ઊઠે. મારા વા'લા છ. ૮૫
 વિચક્ષણ નરે નિરવાણ છ,
 સ્નાન કર્યા પિણુ જાણુ છ;
 ચંદન લેપ ન કરવો પ્રમાણુ છ,
 રકત વસ્ત્ર ન ધરવું સુજાણુ. મારા વા'લા છ. ૮૬

અનેક રંગવાળું મહામાન હ,
કાળું પત્ર ન ધરવું ધ્યાન હ;
કરવા વસાવકાર પરિધાન હ,
હોયે .જ્યાંના ત્યાં સમાન. મારા વા'લા હ. ૮૭

હોયે વસન દસી વિનાનું હ,
હોયે મેલું કે અતિ નાનું હ;
કે જૂ આંચડનું ઘર છાનું હ,
માન્યું જંતુએ મનમાન્યું. મારા વા'લા હ. ૮૮

શ્વાને ચાટેલું દખેલું હ,
કાઠી દારા ઉવેખેલું હ;
જર કાઠી વ્યર્થ લેખેલું હ,
જને દૂધણવાળું ચેખેલું. મારા વા'લા હ. ૮૯
છે તે તજવા ચોખ્ય વસન હ,

(વળી) મુત સાંભળ્યે કહું એકે મન હ;
રે'વું નિર્મળ અનુદિન હ,
તજવું વળી કેવું અન્ન. મારા વા'લા હ. ૯૦

જે દેવતણે ન આપ્યું કાજ હ,
પીઠ માંસ લવણનું રાજ હ;
લાવવું ભક્ષણ એથી વાજ હ,
જો બાંધવી પ્રણયની પાજ. મારા વા'લા હ. ૯૧
જે અન્ન રાંધ્યા પછી થયું ટાકું હ,
રહ્યું રાત વારી ઉઘાડું હ;
તે દહનું છે ઊજડું હ,

ભલે હોયે પોળી કે લાડુ. મારા વા'લા છ. ૯૨
 પણ ન તે ભક્ષવા ભોજ્ય છ,
 ને તન નેવું આરોજ્ય છ;
 આટો શાક શેરડી ચોજ્ય છ,
 દૂધ માંસ વિકારે ભોજ્ય. મારા વા'લા છ. ૯૩
 એ પદાર્થ રહે સારા છ,
 ભગડે નહિ સવારા છ;
 તેથી ત્યાગના ત્યાગ્યા ધારા છ,
 રાખ્યે કંદાઇ રહે બિચારા. મારા વા'લા છ. ૯૪
 સૂર્ય ઉગતાં પામતાં અસ્ત છ,
 નવ નિદ્રા નેવી સમસ્ત છ;
 જીવે ખાવાની કોઇ વસ્ત છ,
 મૂકી નેને અસ્તોલ્યસ્ત. મારા વા'લા છ. ૯૫
 તે ન આપી બીજને ખાવું છ,
 તેણે જમપુરમાં જાવું છ;
 સુપ્તસ્થાનમાં બેસી ખાવું છ,
 શુષ્ક પૃથ્વીમાં સમાવું. મારા વા'લા છ. ૯૬
 એમ કરી ન છાવું જમવું છ,
 ધર્મ કર્મને નવ ધમવું છ;
 સાંજ સવાર નાહી રમવું છ,
 ને રાત્રિવલોચને રમવું. મારા વા'લા છ. ૯૭
 મતિમાને પર તરૂણી તજવી છ,
 વિષયેચ્છાયે તેને ન ભજવી છ;

ભજતાં નરકની સજાઈ સજવી છ,
 એવું જાણી મૂકે યજ્ઞવી. મારા વા'લા છ. ૯૮
 પરપત્નીગમન જેવું નરને છ,
 કષય આયુષ્ય કરતા વરને છ;
 તેવું દુઃખ નથી અવરને છ,
 ઘાલે ધરાબોળ તે ઘરને. મારા વા'લા છ. ૯૯
 દેવપૂજન ને વન્હિકાર્ય છ,
 અભિવંદન કરવું, આચાર્ય છ;
 ભાવે ભોજન કરતાં આર્ય છ,
 આચમન કરે ન તે અનાર્ય. મારા વા'લા છ. ૧૦૦
 આચમન કરતાં તે પુત્ર છ,
 કહું એસવું તારે કુત્ર છ;
 પૂર્વોત્તરાભિમુખે સૂત્ર છ,
 એસવું સાધી સૂત્ર. મારા વા'લા છ. ૧૦૧
 જળ આચમનવું જેહુ છ,
 જોઈ દેનગંધવિહાણું તેહુ છ;
 નિર્મળ પવિત્ર જોઈએ એહુ છ,
 આચમને વાધે ઉજેહુ. મારા વા'લા છ. ૧૦૨
 જળની ઘરની રાફડામાંની છ,
 મૂષિકગિલની પિછાની છ;
 શૌચ કરતાં રહેલી ત્યાંની છ;
 અપવિત્ર પંચ મૃતિકા માની. મારા વા'લા છ. ૧૦૩

૧૦૧ સૂત્ર-સેહેલું. સૂત્ર સાધીને—સીધી લીટીમાં. ૧૦૨ દેન—
 ફીણ. ૧૦૩ મૂષિકગિલની—ગંદરના દરની.

ધાઇ હાથ પગ સાવધપણે જ,
 અભ્યુક્ષણ કરવો ચતન ધણે જ;
 જાનુ હાથની વચ્ચે ગણે જ,
 ત્રણ આચમન કરવાં ભણે. મારા વા'લા જ. ૧૦૪
 પછે મુખાંતભાગ ને કર્ણે જ,
 નાસાદિકેરી ધર્ણે જ;
 મસ્તકાદિકેરી વર્ણે જ,
 ધરતું શુચિતું રાણે. મારા વા'લા જ. ૧૦૫
 પછે આચમન કરતું જળે જ,
 નેથી પવિત્રપણું વળે જ;
 સુર મુનિ પિતૃને બળે જ,
 આરાધવા કળે કળે. મારા વા'લા જ. ૧૦૬
 છીકે આવ્યા પછી આચમન જ,
 ધૂંકી ઝોંખારી અનુદિન જ;
 વસ્ત્ર પે'રી કરી પાવન જ,
 કરતું આચમનતું મન. મારા વા'લા જ. ૧૦૭
 વળી ચૂંચ્યા પછી નિરવાણુ જ,
 છીંક્યા પછી મમાણુ જ;
 પાણું નાખ્યા પછી બાણુ જ,
 આચમન કરતું મુજાણુ. મારા વા'લા જ. ૧૦૮
 ભૂમિનો કરવો સ્પર્શ જ,
 એ ક્રિયા પછી સવિતા દર્શ જ;

વા મૃત્તિકા લઈ એક કર્ષે જી,
 કાને કર અરાડવો હર્ષ. મારા વા'લાં જી. ૧૦૯
 છે એ સર્વ માટે એવો નમ જી,
 પૂર્વાભાવે પછીનું ક્ષેમ જી;
 પે'લાં કર્મની હોય રે'મ જી,
 તો ન પછીના ધરવો વે'મ. મારા વા'લાં જી. ૧૧૦
 દાંત કકરાવવા તે ફૂડા જી,
 ધારા દહ ફટવાના બૂંડા જી;
 બન્ને સંધ્યાએ ઊંઘે ન રૂડા જી,
 તે સમે ભણતા ભક્તિના ઘૂડયા. મારા વા'લાં જી. ૧૧૧
 સંધ્યાકાળે ન બોલે ગામ જી,
 જાવા નીકળવું હોયે કામ જી;
 તે સમે કરવી ન મૈથુન મામ જી,
 કામ કથળે ન માને આમ. મારા વા'લાં જી. ૧૧૨
 જડ કે' મુણો હે તાત જી,
 ધર્મને નારદ કે' આ વાત જી;
 મુતને શીખવે છે માત જી,
 જે અલક નામ પ્રખ્યાત. મારા વા'લાં જી. ૧૧૩
 કરવું પૂર્વભાગે દેવપૂજન જી,
 દિન મધ્ય ભાગે અતિથિ મન જી;
 પિતૃપૂજન કરવું હે તન જી,
 દિનાત્તર ભાગે અનુદિન. મારા વા'લાં જી. ૧૧૪
 કરવી સુરપિતૃકેરી સેવ જી,

पलाणी शिर अवस्थमेव ल;
 क्षीरनो पूर्वोत्तर मेव ल,
 जेम कर्थाथी रीजे देव. भारा वा'ला ल. ११५
 साराकुलमां यद्य उत्पन्न ल,
 कन्या साथ भणतुं होय ज्ञान ल;
 अथवा अतिशे धन ल,
 मन करे जनक प्रसन्न. भारा वा'ला ल. ११६
 तथापि जेडीली न वरवी ल,
 रोगीष्ट न ध्याने धरवी ल;
 कुक्षी पत्नी नव करवी ल,
 निंदिता राज्ञवी नरवी. भारा वा'ला ल. ११७
 जहुभाषी के मांजरी ल,
 कठिन उल्लेखिता किंकर ल;
 नव करवी वा'ली वरी ल,
 पाणिप्रहृष्टा राज्ञवी परी. भारा वा'ला ल. ११८
 हवां वरवी केवी नारी ल,
 ते सुत कहुं आ वारी ल;
 तुं ध्याने राज्ञे धारी ल,
 शीष्माभाषु ने ने भारी. भारा वा'ला ल. ११९
 जेकुं अंग न होये हीन ल,
 कीर नासा यक्षु भीन ल;
 जेवुं हृदय याशे पीन ल,

११५ क्षीरनो घ०—क्षीर (दुग्धमत्त) पूर्व के उत्तर तरङ्ग मुष्ण राज्ञीने
 कराववी. ११७ नरवी—जेमने जेम—परप्रा वगर.

કટિ ગુરૂતાએ દીન. મારા વા'લા છ. ૧૨૦

ઇત્યાદિ અંગ અનુપ છ, .

જેણું નિહાળી નિહાળી રૂપ છ;

વર હોયે રંક કે ભૂપ છ,

કિંતુ કન્યાનું જેણું સ્વરૂપ. મારા વા'લા છ. ૧૨૧

ઈંદ્રવારણું ન જેણું એક છ,

જેવો ઘરબારનો વિવેક છ;

ન પિતા માતાથી વતરેક છ,

વળી છીડાં ન જેવાં છેક. મારા વા'લા છ. ૧૨૨

રોનકે જેવી રૂત છ,

વિચારે જેવી યુક્ત છ;

જેવી જાળવણી એ જુક્ત છ,

જેવી મુલક્ષણે યુક્ત. મારા વા'લા છ. ૧૨૩

વરવી જીવતી એણું જોઇ છ,

ન માનવું કહે કોઇ છ;

સુખની ઇચ્છે જે સોઇ છ,

જેણું જનકે મન પ્રોઇ. મારા વા'લા છ. ૧૨૪

જેવી પિતાથી સાતમી પેઢી છ,

માતાથી પંચમી એઢી છ;

એ કાળગતે કન્યા તેડી છ,

પરણીને રાખવી મેડી. મારા વા'લા છ. ૧૨૫

૧૨૦ પીન—પુષ્ટ. ગુરૂતાએ દીન—વારે નહિ તે—પાતળી. ૧૨૨ વતરેક—વિનાની. ૧૨૩ રૂત—રૂતી રાખે—કણું કરે એવી ? ૧૨૫ એઢી—બરાબરી—અર્થાત્ પાંચમી પેઢીની બરાબરીની પેઢી.

તેવી સ્ત્રીનું રક્ષણ કરવું શૂર છે,
 માનવી મહીથી ભરપૂર છે;
 હવાં ઇર્ષ્યા કરવી ચૂર છે,
 દિને મૈથુન ધરવું ન ઉર. મારા વા'લા છે. ૧૨૬
 થાય અન્યને નેણે તાપ છે,
 તેવું આચરવું નવ આપ છે;
 જંતુ પીડાનો સંતાપ છે,
 બી'વું બ્રાહ્મણ કેરે સાપ. મારા વા'લા છે. ૧૨૭
 નેઈ સર્વ વર્ણની નારી છે,
 ચાર દિવસ કરવી અકારી છે;
 રામા રજસ્વળા ધારી છે,
 ચાર રાત્રી ન જોવી વિચારી. મારા વા'લા છે. ૧૨૮
 સ્ત્રીના પરિહાર અર્થે છે,
 ક્ષપા પંચમી તજવી સમર્થે છે;
 આ વાણી ન માનવી વ્યર્થે છે,
 લોભાવું નહિ કામ ગર્થે. મારા વા'લા છે. ૧૨૯
 છઠી રાત્રે છેલડી ભજવી છે,
 એકી સંખ્યા રાત્રી તજવી છે;
 એકીમાં યુવતી યજવી છે,
 કામકેલિની સામગ્રી સજવી. મારા વા'લા છે. ૧૩૦
 એકી રાત્રીમાં સ્ત્રીના સંગ છે,
 કરતાં આવે પુત્ર મસંગ છે;

એકી માંહે કરે ઉમંગે હ,
 થાયે કન્યા આરત ભંગે. મારા વા'લા હ. ૧૩૧
 એવું છે માટે વા'લા હ,
 પુત્રેચ્છ હોયે કાલા હ;
 વધુ 'શું ભાખું' બાળા હ!
 બેકીમાં ભજવી બાળા. મારા વા'લા હ. ૧૩૨
 સ્ત્રીસમાગમ દિવસે થાય હ,
 કે પર્વે તેણું કરાય હ;
 થાય ધર્મરહિત પુત્રની કાય હ,
 સંધ્યા સંજે નપુંસક કે'વાય. મારા વા'લા હ. ૧૩૩
 ભામિનીબોગ ક્ષેત્ર ને વાંતિ હ,
 થયા પછી શેણે શાંતિ હ;
 તે ભાખું ત્યજ સુત જ્ઞાંતિ હ,
 સ્મશાન જૂમિની તેવી કાંતિ. મારા વા'લા હ. ૧૩૪
 જો દાપ સચૈલસ્નાને નાસે હ,
 ધર્મધી અધર્મ ત્રાસે હ;
 સુર નિગમ વાડવ આશે હ,
 અવગુણ સતી પ્રકાશે હ. મારા વા'લા હ. ૧૩૫
 સાધુ સાચાકેરી કુથલી હ,
 મહાત્મા નર યાજ્ઞિકે વળી હ;
 તપસ્વી આદિની નિંદા કળી હ,
 કે હાસ્ય તેનું સાંભળી. મારા વા'લા હ. ૧૩૬

૧૩૪ સ્મશાન ઇ—અર્થાત્ સ્મશાનજૂમિમાં જઈ આત્માનો. ૧૩૫
 સચૈલસ્નાને—વસ્ત્ર બોળીને નાદાવાધી. દેવ વગેરેની નિંદા સાંભળવી નહિ
 તે કહે છે: સુર ઈ—૨૫૪ છે. વાડવ—વાડવના, સતી—સતીના.

નવ ઊભા રે'ણું ભાઈ જ,

કે જાતે ન કરણું કાંઈ જ;

સ્વયંથી જાણે જોઈ રંકે રાઈ જ,

કે નીચા ચું સગાઈ. મારા વા'લા જ. ૧૩૭

હોયે સાચી તદ્દપિ હે જાત જ,

કરવી ગણી ગાંઠી વાત જ;

તેનું આસન જોઈ સાક્ષાત જ,

એસણું ન યાણું પ્રખ્યાત. મારા વા'લા જ. ૧૩૮

અશુભ વેષ ન ધરવો કદા જ,

અશુભ વેણું ન વદણું સદા જ;

શોભિતા થણું હોય તદા જ,

(કરણું) રવેત વસ્ત્ર પુષ્પે મન મુદા. મારા વા'લા જ. ૧૩૯

કરવી મિત્રાચારી કોની સાથ જ,

તેહ જણાણું નરનાથ જ;

જવ ગાણે તેં માતનો હાથ જ,

તવ દુઃખ આવણું ન જોઈએ માથ. મારા વા'લા જ. ૧૪૦

ઉન્મત્ત ઉદ્ધત અગ્નિ જ,

અમર્યાદ ન જાણે યગ્ન જ;

કુરાચારી આચારભંગ જ,

હોયે સુરકર્મે મન મગ્ન. મારા વા'લા જ. ૧૪૧

વ્યયં ધન પારચણુદારો જ,

લોભી પણ નહિ સારો જ;

૧૩૮ બેસણું ધન—તેના આસન ઉપર બેસણું નહિ કે તેથી પ્રખ્યાત
પણ ન થણું. ૧૪૧ અગ્નિ—અગ્નીની. યગ્ન—પૂજન.

વ્યભિચારિણી જોઈ મન વારો છ,
 અરિ મિત્રતાએ અકારો. મારા વા'લા છ. ૧૪૨
 જુગાર રમનાર તેવો છ,
 કુટ્ટાનો પતિ. એવો છ;
 અસંતોષી એના જેવો છ,
 વળી કૂરને કે'વો કેવો. મારા વા'લા છ. ૧૪૩
 અપૂર્ણાંગ કે અગુણી છ,
 સાખ્ય ઝોટીવાળો મુણી છ;
 સદા વેંમની આંખમાં ધુણી છ,
 ભવિષ્ય ખરું કે'નારો ગુણી. મારા વા'લા છ. ૧૪૪
 તજવો વિશ્વાસનો ઘાતી છ,
 નેની કોઇમાં નહિ ખ્યાતિ છ;
 તેની કરવી ન મૈત્રી માતી છ,
 કરતાં કો દિન ભળશે છાતી. મારા વા'લા છ. ૧૪૫
 હવાં સનેહ કરવો કોનાથી છ,
 તેનું ભવિષ્ય ભાષું ભાધી છ;
 હોયે સાધુ સ્વભાવનો હાથી છ,
 વળી સદાચાર તે સાથી. મારા વા'લા છ. ૧૪૬
 મહાજ્ઞાની દુર્ગુણ હીન છ,
 હોયે ખજાતા વિહીન છ;
 મસંસાપાત્ર પીન છ,
 રે' સ્વહૃદોગ્રે અનુદિન. મારા વા'લા છ. ૧૪૭
 વિશ્વાસ જેનો અચળ અનિત્ય છ,
 તેવા મિત્રશુ કરતી પ્રીત છ;

આપવી આહુતિ અવેર છ,
 બેથી વાધે ધર્મની સેર. મારા વા'લા છ. ૧૫૩
 પે'લી જ્ઞાને આહુતિ છ,
 પછે કરી પ્રજાપ્રતિસ્તુતિ છ;
 ત્રીજી ગુણક માટે ખુંતિ છ,
 ચોથી કશ્યપકેરી હુતા. મારા વા'લા છ. ૧૫૪
 એવી આહુતિ આપવાની મતિ છ,
 કરે તેની ગહન ગતિ છ;
 પે'લાં કરી ગૃહબલિદાનરતિ છ,
 નિત્ય આપવો ગૃહપતી. મારા વા'લા છ. ૧૫૫
 તેના વિધિ કહ્યો નિત્યકર્મ છ,
 તેહ અવલોકો મુત પર્મ છ;
 ગૃહપતિકેરું એ વર્મ છ,
 કરચ વૈશ્વદેવાદિક ધર્મ. મારા વા'લા છ. ૧૫૬
 તેમાં કોને દેવાં બલિદાન છ,
 ભિન્ન ભિન્ન કહું ધરચ કાન છ;
 કુંભ મૃતિકાને માન્ય છ,
 ત્રણ બલિ દેવાં પ્રમાણ્ય. મારા વા'લા છ. ૧૫૭
 મેઘ મહી જગને જાણ્ય છ,
 ગેહદારે દ્યને આણ્ય છ;
 ધાતા વિધાતાને સુજાણ્ય છ,
 છે બખ્ખેકેરું પ્રમાણ્ય. મારા વા'લા છ. ૧૫૮

૧૫૩ અવેર—વ્યવસ્થા(થી). ૧૫૪ ગુણક—એ નામના દેવ. ૧૫૬
 વર્મ—કવચ. ૧૫૮ ગેહદારે—ધરના આંગણામાં દ્યને—બે બલિદાનને.

સુત પૂર્વ દિશાથી ગાંડી છે,

અનુક્રમે ન દિશા છાંડી છે;

મતિ કરવી નવ રજ ગાંડી છે,

કરે તો રે' નારી રાંડી. મારા વા'લા છે. ૧૫૯

અંતરિક્ષ વાયુ ને વિધિ છે,

સપિતા અને જળનિધિ છે;

તેને ક્રમે જાતિ આપ્યાની વિધિ છે,

છે શાસ્ત્ર વિષે મસિદ્ધિ. મારા વા'લા છે. ૧૬૦

વિશ્વેદવા ને સહુ મેત છે,

ઉત્તરમાં ઉધાને હેત છે;

ભૂતપતિ ને મીનકેત છે,

તેના જલિનો કરવો વેત. મારા વા'લા છે. ૧૬૧

પછે અપસવ્ય કરી ગ્રાત છે,

અધા પિત્રને કરવા શાત છે;

કરી તેના અભિધાનની વાત છે,

દશિણે જલિ દેવો સાક્ષાત. મારા વા'લા છે. ૧૬૨

પછે પાત્રે ચોટ્યું અન્ત છે,

તેણે કરવા યજ્ઞ મસન્ન છે;

પાત્ર ધોઈ વાગવ્ય જન છે,

અર્પણ કરવું જી મહાગન. મારા વા'લા છે. ૧૬૩

પછે અન્નનો ભંડ અગ્રભાગ છે,

૧૬૧ ક્રમાન્ને નામનો દેવ. ૧૬૩ યજ્ઞ—એ નામનો ઉપદેવતા.

૧.૧૫—૧.૧૫ પૂજામાં.

વિધિ પુરસ્કાર કરી યાગ છ;

હંતકાર મંત્રે અનુરાગ છ, •

કરી દેવો દિન લખી મહાભાગ. મારા વા'લા છ. ૧૬૪

દેવાદિકનાં જે જે કર્મ છ,

તે તેને તીર્થે કરવાં પર્મ છ;

તો તે થાયે દાતા સર્મ છ,

એવા એવા ગૃહપતિધર્મ. મારા વા'લા છ. ૧૬૫

પ્રાણતીર્થથી કરવું આચમન છ,

દક્ષિણ અંગુષ્ઠરેષા પાવન છ;

કહે પ્રાણતીર્થ તેને સજ્જન છ,

હવાં પિતૃતીર્થ કહું ધરથ મન. મારા વા'લા છ. ૧૬૬

તર્જની અંગુષ્ઠ મધ્યેનું જળ છ,

પિતૃતીર્થ માન્યું વિમળ છ;

એવડે પિતૃનાંદીમુખ ફળ છ,

બીજને અર્પવું જળ. મારા વા'લા છ. ૧૬૭

છે અંગુષ્ઠાત્રે દેવતીરથ છ,

તેવડે દેવવિધિનો અરથ છ;

કરવો એમ કે'. સમરથ છ,

સુરપૂજ્યા ન જાયે વ્યરથ. મારા વા'લા છ. ૧૬૮

કનિઞ્ઞિકા ખૂળે તીર્થ કાયા છ,

તેણે ચન્નવા જેણે જાયા છ;

એ વિધિ નિત્યતીર્થે ના'યા છ,

૧૬૪ અમભાગ—આર આસ જેટલું. હંતકાર—હંત એવો ઉચ્ચાર.

૧૬૫ તીર્થ—હયેગ્રી તથા આંગળાંનાં સ્થાન. (જુઓ કડી ૧૬૬-૧૬૯).

૧૬૭ પિતૃ ઈન્—નાંદીમુખ યવાનું ફળ જે પિતૃઓને છે તેમના પિના બીજ પિતૃઓને પિતૃતીર્થથી જળ આપવું.

દેવ પૂજી સત્ય કમાયા. મારા વા'લા જી. ૧૬૮
 દેવાચેન બીજી રીતે જી,
 યાચે ન કાંઈ મતીતે જી;
 આચમન પ્રાણતીર્થે પ્રીતે જી,
 શ્રેષ્ઠ કહ્યું ન્યાય નીતે. મારા વા'લા જી. ૧૭૦
 પિતૃતીર્થ પિતૃની સેવ જી,
 કરવી દૈવતીર્થે દેવની એવ જી;
 કાયાતીર્થે તજી અહુમેવ જી.
 કરવી મળપતિની સેવ. મારા વા'લા જી. ૧૭૧
 પિતૃ પિંડોદક નાંદીમુખ જી,
 ક્રિયા કરવી યજ્ઞ સન્મુખ જી;
 ક્રિયા મળપતિની મુખ્ય જી,
 મળપતિતીર્થે યાચે મુખ. મારા વા'લા જી. ૧૭૨
 ગુણી નરે એકે કાળે જી,
 વારિ વહિ ન ધરવાં બાળે જી;
 ગુરુ દેવ સન્મુખ બાળે જી,
 કદા કર ન દેવો કપાળે. મારા વા'લા જી. ૧૭૩
 ન બેસવું લાંબા ઘાલી પગ જી,
 વિચારવો તેમની રગ જી;
 કરવી વાહરકાની વગ જી,
 કે'વું ન ધાવે ગાયની રાગ. મારા વા'લા જી. ૧૭૪

૧૬૯ કાયાતીર્થ—કાયતીર્થ. તેણે ૪૦—એ તીર્થવડે, જેણે જાપા
 (ઉત્પન્ન કર્યા) એવા પ્રજાપતિને યજ્ઞવા—પૂજવા. ૧૭૩ બાળે—કેમકે તે
 બાળે. ૧૭૪ રાગ—અર્થાત્ આંચળ.

પોશે પાણી ન પીવું ક્યારે છ,
 શૌચ મસંગ પડે જ્યારે છ;
 વધુ વાર ન કરવી ત્યારે છ,
 અદ્ય જુહવ એક વિચારે. મારા વા'લા છ. ૧૭૫
 વક્રે વન્હિ નવં કુંકવો છ,
 ન માનો તો અનુભવો છ;
 પૂછો રોગ જેને હવો છ,
 કે બળી મૂઝા અવનવો. મારા વા'લા છ. ૧૭૬
 જ્યાં નહિ ઋણધીરણહાર છ,
 જ્યાં નહિ વૈદ્યવિદ્યા જાણનાર છ;
 શ્રાવિય દિન જ્યાં નિરધાર છ,
 નવ હોયે જળારાય સાર. મારા વા'લા છ. ૧૭૭
 ત્યાં વાસ ન વસવો જ્ઞાની છ,
 શાસ્ત્ર સમ્યક્ પિછાની છ;
 રે'વું રાય અરિપર લડી માની છ,
 ધારે ધર્મની ધારણ છાની. મારા વા'લા છ. ૧૭૮
 દોષે અંજે મહાબળવાન છ,
 રે'વું તેવા નૃપનંત્રે ગુણવાન છ;
 ક્રુનૃપ રાજ્યે કુઃખ મહાન છ,
 માટે માનવું તે સમયાન. મારા વા'લા છ. ૧૭૯
 જેનું માન ખંડન ન કરે કોઈ છ,

૧૭૫ અદ્ય જુહવ—નાનું કે મોટું (શૌચ). ૧૭૬ વારે—મોઢાવની.
 ન કુંકવનું કારણ કહેલું: પૂછો ૬૦—૨૫૪ છે. ૧૭૮ રે'વું ૬૦—જ્યાં
 અરિપર (શત્રુથી જગવાન) અને માની રાજ્ય દોષ, તથા જે ધર્મની
 ધારણ છાની રીતે ધારતો દોષ ત્યાં રહેવું

જેનો રહે અરિગણ રોઈ જી;

એવા નરવરને જોઈ જી,

રે'વાની કરવી સોઈ. મારા વા'લા જી. ૧૮૦

અતિ તણુ જે મહીની માંય જી,

અત્ર ઉપજે લેખું ન કાંય જી;

હોય ન્યાયીનો વાસ ન્યાંય જી,

સ્વગ્રામ માની રેવું ત્યાંય. મારા વા'લા જી. ૧૮૧

ન્યાં આજો ધર્મી દેખ જી,

ત્યાં વશે થાય મહેશ જી;

ન્યાં ન કૃષિકાર વરવેશ જી,

રાજે વરણાગીર્માં કેશ. મારા વા'લા જી. ૧૮૨

મન માને ન મોટાઈ રેખ જી,

માને સરખાં ડોટી યેસ જી;

ત્યાં વસતાં મુખ ન શેખ જી,

રહે કોઈ દિન નરેશ. મારા વા'લા જી. ૧૮૩

ન્યાં પાકે વનસ્પતિ સર્વ જી,

ત્યાં વસવું માની પર્વ જી;

ન્યાં અરિવિજયનો ગર્વ જી,

ન્યાં ન ધન મિલનનો ધર્વ. મારા વા'લા જી. ૧૮૪

એવે આચરણે અરિ અત્ય જી,

રોજ મોજીલી જેની મત્ય જી;

એ દુર્ગણની ગણો ગત્ય જી,

વાસ વસવો નહિ સત્ય. મારા વા'લા છ. ૧૮૫
 ને જગતીપતિ ન હંતાય અન્યે છ,
 ઉપજે વાણાન્ન ને વન્યે છ;
 તેમાં સુધીએ વસવું ધન્યે છ,
 સહપાઠી સદાચારી જન્યે. મારા વા'લા છ. ૧૮૬
 કહ્યું સુત મારા સર્વજન્ય,
 ક્યે સુણે ફરે કર્મપત્ર છ;
 ને પુણ્ય થાયે મહાસત્ર છ,
 છે સુણ્યે પુણ્ય તે અત્ર. મારા વા'લા છ. ૧૮૭
 આથી વિરોધાચારી પુરાણી છ,
 કે નૃપકેરી રાણી છ;
 જાયે દુરાચારી નરકખાણી છ,
 વિમ જાણવે છે જાણી. મારા વા'લા છ. ૧૮૮
 પુરાણીની દયા આણી છ,
 રાયની રાણી પુર આણી છ;
 તેની કથની શી કાણી છ,
 નમવું નર નીચ નાણી. મારા વા'લા છ. ૧૮૯
 કહે કથા રાણી, રાણી છ,
 અતિ રાગદોષો તાણી છ;
 ગુણ ગાઈ શું તેના વખાણી છ,
 પુર આણી પુર મખાણી. મારા વા'લા છ. ૧૯૦
 ઇતિ માર્કંડેયમાં માણી છ,
 અવર્કાનુસાસન તાણી છ;

૧૮૬ વન્યે—વનમાં. સદપાઠી ૧૦—જ્યાં સદપાઠી અને સાધારી પુસ્તકો રહેતા હોય.

સદાચારની પદી વાણી જી,
ચતુસ્તિશોધ્યાય જાણી.

મારા વા'લા જી. ૧૯૧

વસણ.

ચતુસ્તિશોધ્યાય જાણી, કયો પૂરો મેમ રે;

માધવ ઉમાધવ મે'રથી, પારચ ન ઉતરું કેમ રે?

૧૯૨

કડવું ૯૦ મું.

રાગ મેવાડો.

મદાલસા કે' સુણ્ય મુત, કહું તને વાતડી રે;

વર્જ્યાવર્જ્ય વિધિ અદ્ભુત, જાણાવું તે જાતડી રે.

૧

તેની શુદ્ધિતાણા ઉપાય, સુણ્ય તું આ ઘડી રે;

તૈલ ઘૂનઆદિ સુખદાય, વાત તેની વડી રે.

૨

ઢાળ.

વડી આ ઘડી વાત તેની, કહું સુણ્ય મમ મુત;

તૈલ આન્યતાણા પદાર્થો, બને મહાઅદ્ભુત.

૩

એ ઉભય મિશ્રાણુથી જ, નીપજવ્યું અન્ન;

ગોધૂમકૃતિ સ્નેહાન્યવિણુ, પયકૃતિ અતિ પાવન.

૪

યવતાણું એમ માનવું, ગોરસતાણું નિરવાણું;

જો ઘણા કાળનું કરેલું પણ, ભક્ષણું પરમાણું.

૫

રાશ કૂર્મ ગોધા શાહુડી વળી, એડો ગે'ડો જોડું;

૧૯૨ ઉમાધવ—મદાદેવ. ૩ આન્ય—ધી. ૪ ગોધૂમકૃતિ—ગાદુના
બનાવેલા પદાર્થ. સ્નેહાન્યવિણુ—ધી કે તેલ વિના. પયકૃતિ—દૂધના
પદાર્થ.

ભક્ષવાને ચોખ્ય તેનું, આમિષ નિઃસંદેહ.	૬
ગ્રામસૂકર અને કુકુટ—કેરું માંસ અભક્ષ્ય;	
જે ખાય તે અબુદ્ધ થાય, હોય મોટો દક્ષ.	૭
શ્રાદ્ધકર્મે દિનેચ્છાએ, કર્યું પ્રોક્ષણ જેહ;	
સુરપિત્તકેરું શેષ જે વળી, ઔષધાર્થે તેહ—	૮
માંસ આણ્યું ભક્ષ્યતાં, નવ દાપ લેવે રજ;	
મદાલસા કે' વત્સ મારા, સુણ્ય તું થઈ સજ.	૯
કનક કંબુ રજત રજ્જુ, પાપાણુ ને વળી વસ્ત્ર;	
શાક મૂળ કૃળ વંશ આદિક, સૂરવીરનું શસ્ત્ર.	૧૦
પદાર્થ જે જે પત્રકેરા, ચર્મ મણિ પ્રવાળ;	
વન્દ્ય મૌક્રિક નરતનુ એ, શુદ્ધ થાયે બાળ—	૧૧
ધોઈ મૂકે વારિ એ તો, થાય શુચિ તે સાર;	
દાપ સહુ દૂર પળી બાચે, માન્ય તું નિરધાર.	૧૨
લોહપાત્રકેરી શુદ્ધિ, જળે ધોયે બાણ;	
પાપાણુપાત્રની ધર્ષણે, શુદ્ધિ કહી પરમાણુ.	૧૩
ચીકણું રનેહાજ્યથી જે, હવું ભાજન પૂર;	
ઉધણ ઉદકે શુદ્ધ થાયે, સુત શિરોમણિ સૂર.	૧૪
ધાન્ય સૂપકું ચર્મ મૃગનું, ઉત્ત્રખણ અને મૂરાળ;	
વસનનો વધતો જયો વીર, મહાસંન્યય બળ.	૧૫

૬ શશ —સસથો. કૂર્મ—કાચગો. ગોધા—ધો. એડો—એક જાતનું પ્રાણી. ૭ ગ્રામસૂકર—ખૂંડ. કુકુટ—કુકડો.

૮ પ્રોક્ષણ કર્યું—જળ છાંટી પવિત્ર કર્યું. ૧૦ કંબુ—સંખ. રજત—રપું. રજ્જુ—દોરડી. વંશ—વાંસ.

૧૧ પ્રવાળ—પરવાળાં. વન્દ્ય—હીરો. ૧૩ ધર્ષણે—ધસવાથી. ૧૪ રનેહાજ્ય—તેલ, દીવેલ, વગેરે તથા ધી. ૧૫ ઉત્ત્રખણ—ખાંડળીઓ.

છે શુદ્ધિ જળ છાંટેથી એની, વલ્કની પાણીથીજ;	.
માટીવડે મુનિ, કોઈ કે'તા, નહિ ખીજ કે શીઝ.	૧૬
ત્રણ કાષ્ઠ ઔષધીકેરી શુદ્ધિ, પયઃપ્રોક્ષણ થાય;	
અન્નકેશની એમ શુદ્ધિ, વળી સહુ વાળની કે'વાય.	૧૭
પવિત્રતા પરમાત્મની ને, અર્ચનની વળી આંમ;	.
સ્નેહ સરસવલ્કથી કે, વારિથી મહાનામ.	૧૮
ખીતળ કાંસાતણા પાત્રની, શુદ્ધિ કે' સહુ કાઈ;	
પાણીથી કે રાખથી શુચિ—કેરી માને સોઈ.	૧૯
કાષ્ઠની કે કલ્કની ચૂડી, કાષ્ઠ કે હોય કલ્ક;	.
અસ્થિ શુંગ પદાર્થ શુદ્ધિ, છોલતામાં પલ્ક.	૨૦
માટીના ભાજનતણી ભાઈ, ફરી પડવ્યે જાણ;	
હવાં શુદ્ધ શું તે વર્ણવું, શાસ્ત્રે કર્યું પ્રમાણ.	૨૧
ભીખ માગીનેજ આણી, વ્યાપારીકેરો હાથ;	
વ્યાપારકારણ વસ્ત કાઢી, સ્ત્રી મુખનો સંઘાત.	૨૨
માર્ગમાંહે જે પડ્યું કે, અન્નાણ્યું હોય જોઈ;	
મંગાવિયું જે દાસ પાસે, પ્રશંસિયું હોયે તેઈ.	૨૩
અપવિત્રતાનો કાળ ગત અતિ, થયો હોયે જ્યાંય;	
અંતરિત અશુચિ વસ્ત વળી, અતિ ગુરૂપણ નવ ત્યાંય.	૨૪
સમુદાય ભાળક વૃદ્ધ રોગી, કાશીગરની કોડય;	
રાગડી ચૂનો સર્વ એવાં, તોડ જોડયે જોડય.	૨૫
બાળ ધાવણું કમિની, દુર્ગંધ ને સુગંધ;	
બુદ્ધબુદ્ધાવિણ વારિ વે'તું, પવન મંદ સુગંધ.	૨૬

૧૬ વલ્ક—વલ્કલ. ૧૭ પયઃપ્રોક્ષણ—જળ છાંટવું. ૧૮ કલ્ક—ચટણી. ૨૦ કલ્ક—દાથીદાંત. ૨૧ ભાજન—વાસણ. ૨૪ અંતરિત—અર્થાત્ અશુચિ થયા પછી ઘણા જણનો સ્પર્શ થયો હોય. ૨૬ બુદ્ધબુદ્ધા—પરપોટા.

એ આદિ વાનાં શુદ્ધ છે, વળી કહું આગે અન્યં;	
કાળ ગત અતિશે થયે, સહુ વસ્ત યાયે ધન્ય.	૨૭
ઉર્વા ઉપર ઉચેરા ને, ઝોધ વાળ્યે જાણ્ય;	
ગાય ફરો જવાથી ભાધ, લીપવે મન આણ્ય.	૨૮
ખાણી કાઢવે કે પાણીથી, ગોમૂત્ર છાંટયે ભાધ;	
પવિત્ર થાયે પૃથ્વી સહુ, તજ પાપની સગાઈ.	૨૯
સ્વચ્છતાથી શુચિ થાયે, પૂજનથી પ્રમાણ;	
ગેહ આદિક જાણ્ય નિશ્ચે, સુત હે સુજાણ.	૩૦
કેશ જંતુ પડ્યાં જેમાં, સુરભિ લીધ સુગંધ;	
મક્ષિકા પડી જેહમાં વળી, તેહ શુદ્ધનો ગંધ.	૩૧
માટી પાણી ભસ્મ પ્રોક્ષણ—વડે ભાખ્યો શાસ્ત્ર;	
તામ્રપાત્રની શુદ્ધિ ભાખી, ખટારથી મહાશાસ્ત્ર.	૩૨
જસત રીસું શુદ્ધ કરવા, ક્ષાર જોઈએ જાણ;	
કાંસાની શુદ્ધિ ભસ્મ જળથી, થાય સુત નિરવાણ.	૩૩
પ્રવાહીકેરી વસ્ત શુચિ જો, કરે ધરવા ધ્યાન;	
તું મૂક્ય વેતી તેહને, શુદ્ધિતણે અનુમાન.	૩૪
અપવિત્ર કર્દમ થકી જે જે, હોય ખરડયું સાર;	
તે માટીજળથી શુદ્ધ થાયે, આણ્ય મન અવિધાર.	૩૫
તેમ તેના ગંધ આધો, કર્યે થાયે શુદ્ધ;	
અન્ય વળી એ રીતથી, થાય શુદ્ધ હે મહાણુદ્ધ.	૩૬
ઉર્વા પરનું હોય પાણી, વડું તેનું માય;	
એક સુરભિ વપ્ત થાયે, તે શુચિ ને આણુપાય.	૩૭

૨૮ ઉર્વા—પૃથ્વી. ઝોધ—ઢગલા. ૩૧ સુરભિ ધન—ગાયે જેને સૂંધું હોય.

ચાંડાંજકેરી ચાલથી, આમિષ આ'રી પક્ષીથી;	
અપવિત્ર જે જે થયું તેને, શુચિ સમીરઅક્ષિથી.	૩૮
વસ્ત્રાદિ પડિયું ભૂમિમાંહે, તેહ આવી જાય;	
વાંચુ વાચે થાય શુચિ, વેદ શાસ્ત્રે ગાય.	૩૯
અશ્વ રજ રોહિતાશ્વને વળી, ગાય છાય કિરંજી;	
પવન પૃથ્વી વારિબિદું, મક્ષીકેરું મરણુ.	૪૦
વા હોય જીવતી તોય તે છે, શુચિ સર્વે વાત;	
દુષ્ટસંગથી નહિ દૂષિત, ખરેખર મમ બ્રાત.	૪૧
અજ્ઞાશ્વ એ જે છે શુચિ, મુખ ભણીથી ભાઈ;	
મુખ નહિ પૂછ ગાયનું છે, પવિત્ર ને સુખદાઈ.	૪૨
વળી ગાયકેરું વત્સનું સુત, શુચિ કે'તા વેદ;	
દે દૂધ દેતી માતકેરું, શુદ્ધ મુખ નિર્વેદ.	૪૩
વદન પક્ષીકેરું શુચિ, કૃળ પાડતાં પ્રમાણ;	
શુદ્ધ અગ્નિ સર્વ સ્થાનક, વેદાંતી વદતા વાણ.	૪૪
આસન ચટાઈ નાવ વાહન, વાણ પડિયાં પંથ;	
અંદ્રસવિતાકિરણ પડતા, શુદ્ધ થાયે અંધ.	૪૫
વાયુ વાતાં શુદ્ધ થાયે, જ્યમ વ્યાપારીકેરી વસ્ત;	
ત્યમ એહકેરી શુદ્ધ છે સુત, વદે શાસ્ત્ર સમસ્ત.	૪૬
માર્ગમાંથી ખસી આઘે, જઈ માર્ગ મલિન;	
સ્નાન કરી છીંક્યા પછી, પાન કરી અનુદિન.	૪૭
સ્વતઃવિર્યનું સ્ખાતન થાતાં, વસ્ત્ર ધાર્યા પૂડ;	
વિદ્રિપુરસ્સર આચમનથકી, વળે શુદ્ધિ મૂઠ.	૪૮
અસ્પર્શકેરા સ્પર્શવાળો, માર્ગ જે નિરવાણ;	

૩૮ સમીરઅક્ષિથી—પવનની નજર પડવાથી. ૪૦ રોહિતાશ્વ—અગ્નિ.

૪૫ અંધ—(?)

અશુચિ કર્મ પડ્યો વાટે, મહાજળનું જાણ.	૪૯
પંકજ ઇંટનો ઝોટલો, કે ગેહ બાંધ્યું જેહ;	
વાયુ વાયે થાય શુચિ તે, સર્વ નિઃસંદેહ.	૫૦
અન્નકેરો ઝોઘ મોટો, થયો અશુચિ સ્પર્શ;	
ચાર ગ્રસિનો ત્યાગ કરતાં, શુચિ સર્વે દર્શ.	૫૧
તે શુચિ કરવા વળી બાકી, તેહ બાબું આજ;	
કર શુચિ માટીએ જળે વા, વળી કહું રહ્યું કાજ.	૫૨
કરવું પ્રોક્ષણ આચમન કરી, એટલે અન્ન પવિત્ર;	
છે શાસ્ત્રમાંહે સાખ્ય એવી, નહિ વાણી વિચિત્ર.	૫૩
આણુજાણ્યે દૂષિત અન્નનું, કરાયું ભક્ષણ;	
ત્રણ રાત્રી ઉપોષણથકી શુચિ, ઉપાય નવ એ વણ.	૫૪
કિંતુ જાણી નેધ બાબું, દોષવાળું અન્ન;	
તે દોષવિમોચન થાયે, તેહ જન પાવન.	૫૫
રજવતી સ્ત્રી શ્વાન આદિ, સૂતિકા હોય શામ;	
ચાંડાળ અંત્યાવસાયી ને, વળી થયો જેને ધામ.	૫૬
મૃતક ઉંચકનાર આદિક, સ્પર્શિયા ને દેહ;	
સહુ સ્નાન કરતાં શુચિ થાયે, જાણ્યે નિઃસંદેહ.	૫૭
અસ્થિ નરનું હોય લીલું, થાય તેને સ્પર્શ;	
સ્નાન કરતાં શુદ્ધિ થાયે, ઇંમ કર્યે ઉત્કર્ષ.	૫૮
શુષ્ક હોયે આચમન તવ, કર્યે શુદ્ધિ હોય;	
પૃથ્વીસ્પર્શ કે સૂર્યદર્શન, પવિત્ર કરતા સોય.	૫૯

૫૨ કર ૪૦—માટી તથા જળવડે કર શુચિ કરીને આચમન કરીને તે અન્નનું પ્રોક્ષણ કરવું.

૫૫ દોષવિમોચને—(ધર્મસાસ્ત્રમાં કહેલું પ્રાયશ્ચિત્ત કરીને). ૫૬ અંત્યાવસાયી—છેલ્લા રહેનારા—દેહ વગેરે.

શોણિત શ્લેષ્મને અંગ ચોબ્યા, તેલ આદિ પદાર્થ—

જોઇ, ઉપર યદ્યુ ન જાણું, કુદ્ર પડિયા સાર્થ—

મુગ પુરૂષે વાડી કે, ઉદ્યાન માંહે વાસ—

કરંવો નહિ એમ શાસ્ત્ર કે', પુરાણ ન ઇતિહાસ.

લોકનિંદા જેહ બોલી, તેહ બોલે મૂર્ખ;

પુત્રપતિવિણ પત્ની સાથે, વદ તે નહિ પ્રુર્ખ.

એકું મળમૂત્રાદિ કદીએ, ન નાખણું ઘરમાંય;

વળી પાદ ધોયાતણું પાણી, ઉકરકે નંખાય.

જળાશય લહી પારકું, કરાય ક્યારે સ્નાન;

કાઠી પંચ ગોળા મૃત્તિકના, દેણું ઉદકદાન.

પછે ના'ણું તેહમાં, કહ્યું શાસ્ત્રે એમ;

કારણ ન એણું પૂછણું, કે લાવવો નવ વે'મ.

નારાયણનિર્મિત જળાશય જે, મુરસરિ વારિ-હદ;

નદી નિરખી સ્નાન કરણું, નહિ એની હદ.

મુર પિત્ર સહિત શાસ્ત્રે, મંત્ર મખ આદિક;

નિંદતો નર આવે અડકે, તેની ગોટી ળીક.

બોલાયું એવા કુષ્ટ સાથે, પાપ લાગે અંગ;

સૂર્યદર્શને થાય છે તે, પાપકેસે ભંગ.

શ્વપચ રજવતી પતિત શબ, પ્રસૂતિકા ધર્મવિહીન;

વળી અંત્યજાતિ નગ્ન નર, નપુંસક મન દીન.

શબવાહક પરસ્ત્રીભોગી, કદી જો જોવાય;

સૂર્યદર્શને એહ પાતિક, જડાચળ ધોવાય.

અભશ્ય મૃતિકા નપુંસક નર, જિડાવ ઊંદિર શ્વાન;

કડકટ પતિત ને તજેલો જન, ધ્યું કર શબયાન.

- રજસ્વળા ચાંડાળ શૂકર, અડે અગે જાણુ;
સ્નાન કરી પવિત્ર થાવું, એ શુદ્ધિનું પ્રમાણ. ૭૨
- સૂતિકાશૌચે દૂષિત નર, થાય સ્નાનથી પવિત્ર;
અલર્ક કે' જનની કહો, મુને સૂતિકાદિચરિત્ર. ૭૩
- વિશેષ લક્ષણુ તેમનાં સહુ, મને મુણવા મન;
મદાલસા કે' મુત સાંભળ્ય, થઈશ તું પાવન. ૭૪
- બ્રાહ્મણી બ્રાહ્મણુ લગ્નવિણુ જો, થાય નર ને નાર;
છે ઉભય સૂતકી જન્મ સુધી, તેનું અન્ન નિંદણુહાર. ૭૫
- જે ન યોગ્યકાળે હોમ કરતો, ઉદરે ન ખવાય;
જેની અન્યને ખવરાવતાં, થાય ક્રોધી કૂડી કાય. ૭૬
- પિતૃ મુરપૂજનતાણી નહિ, પ્રીતિ જેને પ્રાણ;
નપ્રસંક નર તેહ થાયે, વૈધનાં ખાય ચૂણુ. ૭૭
- જે નર દંભ અર્થે યજ્ઞ સાધે, યજ્ઞાર્થે તપ જાણ્ય;
આ લોક કે પરલોકમાં તે, નવ મુખદા મન આણ્ય. ૭૮
- સરે નહિ ભાઈ એટલેથી, તે કે'વાયછે માર્જર;
સંપત્તિ સ્વય ગેહ હોયે, ખાય નહિ નર નાર. ૭૯
- ન આપી હોમી કાંઈ જાણુ, તે મૂષક કે'વાય;
માટે યથાશક્તિ આપવું, જ્યમ ગુણુ બીજા ગાય. ૮૦
- જે ન્યાયી થઈ ન્યાયાસને, કરવાને બેઠો ન્યાય;
સ્વજનકેરી પક્ષ કરતાં, કૂકડો કહેવાય. ૮૧
- જો અન્ન ઉદરે ગચ્છું તેનું, કૂછુ કવે શુદ્ધ થવાય;
નિંદિત એવું અન્ન તેનું, કહે મહામુનિ રાય. ૮૨

૭૩ સૂતિકાદિ—પ્રસવવાળી સ્ત્રીનું અને એવાજ બીજા પ્રકારનું સૂતક.

૮૨ કૂકૂ—કૂછુ ચાંદ્રાયણ.

આપત્તિ આવ્યા વિણ જે નર, સ્વધર્મ છોડી દય;
 વિજ્ઞાનવાદી પક્ષિત કે', જન મૂઢ માને તેય.
 પુત્ર પત્ની દેવ ગુરુ, એને તણ રે'નાર;
 ગાય દિન સ્ત્રીઘાતીને, તબ્બલો કે' સાર.
 જેહ કુળમાં વેદ નહિ, નહિ શાંસ પ્રત કે નેમ;
 સુન્ન જાણે નગ્ન તેને, સુરનર ન આણે રે'મ.
 આશા ધરી નર રહ્યા આવી, નવ દય તેને જેહ;
 આપનારને વારવાને, ધરે વરચે દહ.
 તેમ શરણાગત તજે તે, માનવાં આંડાળ;
 ઉદ્ધાર તેનો નવ કદી, શત વર્ષનો જાય કાળ.
 જે ત્યાગ બંધુનો કરે, સત્પુરુષકેરો જાણ;
 ત્યાગ પ્રાપ્તિનો કરે તે, જાણવો અજાણ.
 કે તબ્બલો હોય તેથકી, કે જાનનું અન્ન;
 આંદ્રાથણ કરે નર ખાય છૂટે, સુણો મારા તન.
 નિત્ય નૈમિત્તિક જે નવ, કરે કર્મ વિચાર;
 ખવાય અન્ન જો તેહનું, (થાય) ત્રિઉપોષણે ઉદ્ધાર.
 નિત્યકર્મનો લોપ જ્યાંહી, અહોરાત્રી થાય;
 સર્વ દિને ત્યાગિયો તે, પાપીજન કહેવાય.
 પાપી થાવું જેહને તે, ત્યાગતા નિત્યકર્મ;
 છે નિત્ય નૈમિત્તિક બંને, વપુકેરું વર્મ.
 સગા કોઇમાં થાય જ્યારે, જન્મ કે વળી મરણ;
 તવ દિને દસ દિન તગવાં, કર્મ કરી હરિશરણ.
 ક્ષત્રીએ દાદરા દિવસ, અર્ધમાસ વૈશ્યે જાણ;

એક માસ રૂઢે દોષ આદિ, ત્યાગમાં નિરતરુ.	૯૪
એમ કર્મથી રહિત રે'ણું, દામઆત્મા માની;	
પછે પૂર્વે કર્યાં તેમાં, કર્મ કરવાં બાણી.	૯૫
મૂઆ સવના ગોત્રીઓએ, બધાં માગાં આ'ર;	
અગ્નિનો સંસ્કાર કરી પછી, પે'ણે નીચે અવિનાર.	૯૬
સાતમે ત્રણમે દિને મુત, બાંધાંબસિ દેવી પ્રેત;	
ચોથે દિને ટાઢી વાળાં, પછે અસ્થિસંચય દેત.	૯૭
અસ્થિસંચય કર્યા પૂઠે, તે ગોત્રીકેરે રૂઢ;	
સ્પર્શ કરી શકાય વગતી, કંઈ શુભિ થાયે તેડ.	૯૮
અસ્થિસંચય કર્યા પછી, સદોદર વિષ્ણુ મર્ચ;	
પ્રક્ષાયસાદિ કરીને, યજ્ઞ નિત્યનું પર.	૯૯
સપિંડ તરને મરણવાસર, સપિંડ માદર સ્પર્શ;	
કરાય એટલું બાણ નિશ્ચે, તે મશે ઉત્કર્ષ.	૧૦૦
દ્રુમ પથ પથ દાઢવાળાં, અરુ વારિમવાહ;	
આંટી અગ્નિ પિય ને વળી, ઊર્ધ્વપાતનો શહ.	૧૦૧
બાણી જોઈને મરણધૃષ્ટા, ઉપોપાણુ અમીત;	
જેહ જમલોકે ગમે જન, નય તેની ઉઠકક્રિયા રીત.	૧૦૨
વળી ઔર્ધ્વદેહિક થાપ નહિ, શાસ્ત્રે કહ્યું છે એપ;	
વચન શાસ્ત્રનું પાળવું, જો વાંચવું સહુ ક્ષેમ.	૧૦૩
ગલિતગર્ભે એ વિધિ છે, કિંતુ તેમાં બેદ;	
શુદ્ધિ પૂરે સમય યાતી, જેમ સુધી કરે નિર્વેદ.	૧૦૪

૯૭ અસ્થિસંચય—આબેલા સમનાં હાડકાં વીણી લેવાં. ૧૦૧ આંટી—
ફાંસો. ઉર્ધ્વ ઇ—ઉચ્ચેથી નીચે પડવાનો રસ્તો. ૧૦૪ જેમ ઇ—જેમ સુધી
(ગલો માણસ) નિર્વેદ (નિશ્ચય) કરે—આયરે છે.

સમય એવો આવતાં, દિને એક અહોરાત્ર;	
ક્ષત્રિયે ત્રણ દિન જાણો, ૫૨ દિન વૈશ્યને ગાત્ર.	૧૦૫
બાર દિન શૂદ્રે સહી, આશૌચ પાળવું સાર;	
ગર્ભસ્રાવની શુદ્ધિ એવી, વેદને વિચાર.	૧૦૬
બાળ, વિદશે ગયો, સંન્યસ્ત ધરિયું જાણ;	
શૌચ તેમનું થાય તે ઘડી, વળી કહું અન્ય પ્રમાણ.	૧૦૭
મર્તાતર એ માંહી એવો, આશૌચ રે' ત્રણ દિન;	
સપિંડમાંથી મરણ કોનું, થાય મૃત સન્મન.	૧૦૮
એવામાં અન્ય મરે એવો, કહું તેનું પ્રમાણ;	
મટે પ્રથમ મરનારનું, આશૌચ જે દિન જાણ.	૧૦૯
કરવી નિવૃત્તિ તે દિને, અન્ય આશૌચની સાર;	
પછે ક્રિયાકર્મ કરવું, એવો નિગમ નિરધાર.	૧૧૦
એજ વિધિ સપિંડના, સોદકતણા કહેવાય;	
જન્મ આશૌચે કહ્યો એ, મુણ્ય મૃત મહાકાય.	૧૧૧
મહાભૂજુ મુનિ એમ બાળે, પુત્ર પ્રસવ્યો જ્યાર;	
પિતાએ સચેત્ર કરવું, સ્નાન તો નિરધાર.	૧૧૨
મરણ થાય તેહનું તો, ના'વું બંધુ સર્વ;	
ઉદ્ભવઆશૌચ તેમાંય આવ્યું; રાખવો મન ધર્મ.	૧૧૩
પ્રથમ જન્મ્યાતણી સાથે, થાય અન્યની શુદ્ધિ;	
નિયમ કેવા તેહ માટે, વડું મુણ્ય મહાણુદ્ધિ.	૧૧૪
દિને દશ દિન, બાર ક્ષત્રિય, વાણિયે પંદર;	
કહ્યા ત્રીશ દિન શૂદ્રને, નહિ. એજ ઉપર.	૧૧૫
એ દિન વીત્યા પૂઠે કરવી, નિત્ય ક્રિયા જેહ;	

- પછે એકોદિષ્ટ કરવું, શ્રાદ્ધ નિઃસંદેહ. ૧૧૬
- મતિમાને તે સમે, દેવાં દિગ્ગને દાન;
- રાત્ર દિવસ અલીષ્ટ રે'વા, કરે જે અનુમાન. ૧૧૭
- કે પુત્ર પત્ની અમર કરવા, જેહને ઇચ્છાય;
- વા ધરે મારું આ સંદા રો', એમ જો કદી યાય. ૧૧૮
- તો જેહ વાંચ્યું તેહ દેવું, દાનમાં નિરધાર;
- ગુણી જોઇ દાન કરતાં, કૃણે શુભ વિચાર. ૧૧૯
- આશીર્વાનિર્ણયવિષે ભાખ્યા, જોટલા દિન જાણુ;
- તે ગયા પૂઠે સ્પર્શવું, તેનું કરું મમાણુ. ૧૨૦
- વારિ વાહન અસ્ત્ર ને વળી, ચાળખો ને દંડ;
- પૂરે દિને સ્પર્શ તેનો, યાય હે મતિમંડ. ૧૨૧
- મરણુ ને વળી જન્મકેરી, કહી ક્રિયા જેહ;
- સમ્મત હશે તે પાજશે, અકર્મી ઉર સંદેહ. ૧૨૨
- વર્ણાશ્રમના ધર્મમાંહે, ક્રિયા વર્ણવી સર્વ;
- તેહ રીતે આચરો સુત, ગાળી તનનો ગર્વ. ૧૨૩
- આજ લોકે એજ ઉત્તમ, પરલોકનો વિશ્રામ;
- કરો મુખદા ક્રિયા ભાખી, કૃણે મનની કામ. ૧૨૪
- સાર એ સર્વેતણો કહું, સિદ્ધિ યાવા કાર્ય;
- નિત્ય વેદાભ્યાસ કરવો, જો યવું હોય આર્ય. ૧૨૫
- વિચક્ષણુ વિચારસાહી, યવું સુત સમ્મતન;
- ધર્મ ધારી ધન જોડવું, નવ નીચ કરવું મન. ૧૨૬
- યસ કરવા ચેતનથી સુત, કવિ યાવું જાણુ;
- તો જીવતાં રવિની ગતિએ, મૂએ મોક્ષ મમાણુ. ૧૨૭
- હે વત્સ મારા જેહ ક્રમે, નિંદતા નહિ લોક;

જે વાત સિધ્ધ પ્રસિધ્ધ કરતાં, થાય નહિ કંઈ શોક.	૧૨૮
નિઃશંકે કરવું કર્મ એવું, જે ઇચ્છવું કલ્યાણ;	
આચરે જન જે નિધિ આ, થાય તેહ સુખાણ.	૧૨૯
ધર્મ અર્થ ને કામકેરી, પ્રાપ્તિ થાયે પુર;	
આ લોક ને પરલોક માંહે, થાય સાચો શૂર.	૧૩૦
જે આચરે નહિ એ વિધિ તો, ભમે ઘેર ઘેર;	
દૃષ્ટાંતમાં પુરાણી જોતાં, પાધરી છે પેર.	૧૩૧
કે'નાર પણ કરનાર નહિ, તેતણી ગતિ મહાનીચ;	
સંચરે તે સર્વ નરકે, પડે શોણિતકીચ.	૧૩૨
છતિ માર્કંડેયપુરાણે, અલર્કનું શાસન નામ;	
પંચત્રિશોધ્યાય પૂરો, વર્જ્યાવર્જ્યકેરાં કામ.	૧૩૩

વલણ.

છે કામ પંચ્યાવર્જ્યકેરાં, આજ અધ્યા'માંય રે;	
વિમ્ર ચાતુર્વિ શીકેરી, ગ્રહો શ્રીહરિ બાય રે.	૧૩૪

કડવું ૯૧ ચું.

રાગ ધનાશ્રી.

જડ જનકને કહે કથાય છ, નારદ કહે સુણે ધર્મરાય છ;	
શુભાચારીને કે' પક્ષી જન છ, ભણાવે માતા મોઘો તન છ.૧	

ઢાળ.

તન ભણાવે એમ માતા, પિતા સુણે સર્વ;	
ત્રિ પૂરું ભણી ઉતર્યો, ગૃહધર્મ વાધ્યો ગર્વ.	૨
રાજ્ય મારું રિદ્ધ મારી, માત મારી સત્ય;	

કદા આવે યુવા હુને, મહિલા વર મહામત્ય.

૩

ઉપદેશ તો એને કહો, જે કૃષ્ણ જોતાં માંય;

પેંગડે પગ પ્રાપ્ત ભાજે, ધરે આવી ભાંય.

૪

જો દેખાય નહિ એવું કદી તો, ઉપદેશકારજ સંક;

સિદ્ધ થાય ન વાત ધારી, તે મધ્ય તેના વાંક.

૫

માત સુત ઉપદેશતાં; થાય સાચો સિદ્ધ;

તો મહામાની મદાલસા તે, શાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધ.

૬

નિપજે નવ તેધકી શુ, નિપજ્યું તે દાખ્યું;

આવતાં યુવાપણું સુત, લગ્ન કરવા ભાખ્યું.

૭

લગ્ન કરી લલનાશું રમતો, પાળતો પૂર ધર્મ;

કેટલોક ઇમ કાળ વીત્યો, સુખે સર્વે પર્મ.

૮

વૃદ્ધ ઋતુવજ નૃપ થયો, તેણે કરી મન વિચાર;

રાત્ર્યાભિષેક કર્યો સુતને, તે હરખિયો અપાર.

૯

મદાલસાનું મન માન્યું, પછે કરતાં શુ'ય;

મહાભાગ પૃથ્વીપતિ રાજા, શું કરે કહું હું'ય.

૧૦

સુતસ્કંધે ભાર જૂનો, ધર્યા પૂઠે રાય;

સ્ત્રીસહિત વન ચાલિયો તે, તદા દુખી સહુ થાય.

૧૧

કામાસક્ત જોઈ પ્રવને, કંઈ જોલતી શુભ માય;

મદાલસા કે' સુત મારા, થયો મોટો રાય.

૧૨

તું આવિયો વજાવવા, તે માટ કરે ઉપદેશ;

ગૃહ દારમાં ગમત્ય રાખે, થયે ભુંડો વેશ.

૧૩

દુઃખનું મૂળ જાણવાની, તને જો ઇચ્છાય;

૧ માત ૬૦-જો કોઈ સાધારણ ગાતા સુતને ઉપદેશ કરે તો તે સાચો સિદ્ધ થાય, તો મહામાની મદાલસા જે શાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધ છે તેનાથી શું ન થાય ?

- છે ગૃહસ્થાશ્રમી, મૂળ દુઃખનું, (હું) કહું તારી માય. ૧૪
- ગૃહસ્થધર્મે ચાલતાં સુત, કે રાજ્ય કરતાં સાર;
- બાંધુ નિયોગનું દુઃખ થાયે, કે રાત્રીચક્રી નિરધાર. ૧૫
- પા સકળ ધન તુજ નારા પામે, તે સમયકેરું દુઃખ;
- પણવી હું નવ શકું, ત્યમ વહી નવ શકું મુખ. ૧૬
- તોપણ કહું તું ને ઝેટલું, તું થજે ધર્મી ધીર;
- આ મુદ્રિકા એક આપી જઈ હું, રાખી મૂક્ય તું વીર. ૧૭
- એ મુદ્રિકાની માંય છે સુત, સદૃશ વલ્લ જિખિત;
- શિક્ષા શ્લોક મારો વાંચતાં, તુને થશે પ્રતીત. ૧૮
- પ્રતીત થાશે પુત્ર તે નવ, કહું તુજને આજ;
- પણ શ્રદ્ધા હશે જો મનમાં તો, સિદ્ધ થાશે કાજ. ૧૯
- જડ કહે હે જનક મારા, નારદ કહે હે ધર્મ;
- એમ વહી મદાલસાએ, દીધું સુતને સર્મ. ૨૦
- સુંવર્ણમુદ્રિકા હતી તે, પે'રાવી સુતને પાણુ;
- ઘરખારોને જે દેવું નેદ્યએ, પછે તેહ દીધું જાણુ. ૨૧
- આશિર્વાચન દેવાનું આખર, પિતામાતા ભાઈ;
- સંતોષિયાં તો આપી જાયે, સ્વર્ગમાં મકલાઈ. ૨૨
- દુભિયાં તો શાપ દેધને, જાય છે માળાપ;
- ઘરખારી કીધો જનનોએ તે, શે ગ્રહે ભાઈ શાપ ! ૨૩
- રાજ્ય ત્યાગી ચાલિયાં ઇમ, મદાલસા ઋતુવંજ;
- આચર્યું તપ જઈ વનમાં, જ્યાં કૂર હરિ ને ગંગ. ૨૪
- મરણવાં થઈને રહ્યાં, તેને કરે શું કોઈ;

- શુભાચારી મુણે સહુ, રહે યેશી રોઈ. ૨૫
- હવાં મમજ્યા કે નહિ, મરજવાકેરો અર્થ;
- અહીં મદાલસાઆખ્યાન પૂરું, હવું દિન સમર્થ. ૨૬
- સંન્યાસ આદિક ધરમ તે તો, મહાદુર્લભ જાણુ;
- નીતિવાન થઈ ધરણારી થાતાં, પ્રભુ મળે પ્રમાણુ. ૨૭
- જગદીશે પામે જટાધારી, વડ ન પામે કેમ ?
- જળમાં રહેતાં જો મળે તો, થાય મોનનું ક્ષેમ. ૨૮
- ગૃહસ્થાશ્રમમાં રે'વું માટે, ફેડીને સંન્યાસ;
- મનુ પોતાનું સ્થિર હોય તો, છે પાસે અવિનાશ. ૨૯
- પણ જાણવો જોઈએ સર્વથા, મન કલિપત આ સંસાર;
- મનુષ્ય ત્યારે જાણીએ, જન્મનો થાય વિસ્તાર. ૩૦
- એ તો એકલે અલૌકિક રહું, આનંદ પામી જાણુવું;
- ધર્મનંદન પ્રતિ નારદ, કહે પ્રાણુ પ્રમાણુવું. ૩૧
- શુભાચારીને પક્ષી કે', આ કહી કથા ઇતિહાસ;
- જડે ભાખ્યું જનકને તે, પામિયો ઉદ્ધાસ. ૩૨
- કથા માર્કંડેયતાણી આ, વિસ્તારિયું આખ્યાન;
- સકળ પદારથ પામશે જો, આ મુણે વ્યાખ્યાન. ૩૩
- આ કથા છે અટપટી, ને મોઈ જીવી પ્રેમદા;
- કથા સાંભળે ભાવશુ તે, સુખી હોયે સર્વદા. ૩૪
- ગંધર્વકન્યા ક્ષત્રી સ્વામી, મુનિ ગાલવતાણું અરિત;
- પ્રથમ લેખે પદખટ શત એવાં, વળી નેવું ઉપરિત. ૩૫
- દશી આગણી રાગ પોકશ, પંચત્રિંશ કડવાં સિદ્ધાંત;

૨૫ શુભાચારી મુનિને માર્કંડેયના બધાં પુત્રોએ કહેવા માંડેલી કથાનો ઉપસંહાર કરે છે: મરજવાં ઇ૦—૨૫૪ છે.

૩૦ વિસ્તાર—(સંતતી ઉત્પન્ન કરવાવડે.) ૩૧ એકલે ઇ૦—એકલા મનમાં આ અલૌકિક વિશ્વ રહ્યું છે, અથવા અલૌકિકત્વ એકલા આત્મામાં જ રહ્યું છે.

તે માંહી વધિયું જે હૈવાં તે, ગણી હ્યોં થઇ શાંત.	૩૬
વિમનો શો આશરો કે, ચઢ્યું સાગર પૂર;	
આતુર્માસુ તેહમાં વળી, ભગી નદી ભરપૂર.	૩૭
લેર તેની ગણે એવો, હશે નવરો કોઇ;	
કે ગણે પુરાણી બાપા, રહે બેઠા રોઇ.	૩૮
ઇતિ શ્રી માર્કંડેય પુરાણે, મદાલસોપાખ્યાન;	
ષટ્ત્રિંશો અધ્યાય જાણે, સ્વર્ગકેરું યાન.	૩૯
જે કો ભણે કે સાંભળે, કે ભાષે હૃદમાં ધરે;	
મદાલસાનો સુણી મંદિમા, ભવાબ્ધિ સેજે નતરે -	૪૦
સંવત્ સત્તર અઠાવીસો, કર્યું પ્રથમ આખ્યાન;	૪૧
અપૂર્ણતાતણો પૂર્ણતા કરી, વધાર્યું વ્યાખ્યાન.	
તે કાળ સંવત્ સત્તરો છે, પાંસણ પૂર પાવન;	
ઓતાવડતા મહુ કહો, જય જય જગજીવન.	૪૨

વલણ.

જગજીવન કો' જીવન જ્યાં સુધી, વિમવાણી સત્ય રે;	૪૩
મેમાનંદ પુરાણી માટે, ગરવી જોતી ગત્ય રે.	

૩૯ યાન-વાહન અર્થાત્ વિમાન.

સમાપ્ત.